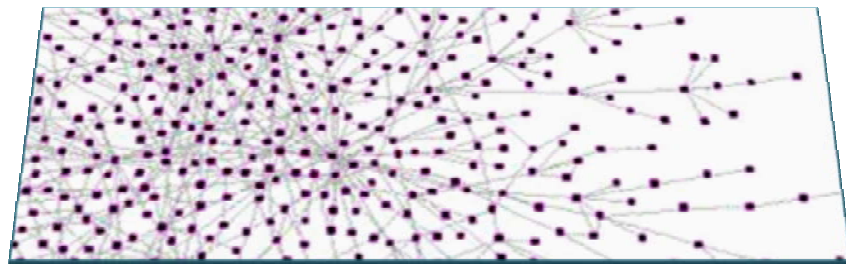

Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών
Τμήμα Κοινωνιολογίας
Μεταπτυχιακό Κοινωνιολογίας

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Η Προσέγγιση του Σύγχρονου Οργανωμένου Εγκλήματος υπό
το Πρίσμα της Θεωρίας των Κοινωνικών Δικτύων**

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Ανθοζωή Χάιδου

Μέλη Επιτροπής: Νότα Κυριαζή

Έφη Λαμπροπούλου

Υπεύθυνος Εργασίας: Απόστολος Μάσπερο (Α.Μ. 3306Μ013)

17/3/2008

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	3
Μέρος Α΄: Η Θεωρία των κοινωνικών δικτύων	8
1.1. Το περιεχόμενο της θεωρίας.....	8
1.1.1. Η ιστορική εξέλιξη της θεωρίας	8
1.1.2. Κεντρικές θέσεις βασιζόμενες στη θεωρία.....	13
1.2. Η ανάλυση κοινωνικών δικτύων.....	18
1.2.1. Επιλογή- συλλογή δεδομένων	19
1.2.2. Περιγραφή και οργάνωση δεδομένων- γραφική αναπαράσταση των δομικών μεταβλητών	21
1.2.3. Ανάλυση των δομικών χαρακτηριστικών της υπό έρευνα ομάδας.....	24
Μέρος Β΄: Η προσέγγιση του οργανωμένου εγκλήματος με όρους κοινωνικών δικτύων	28
2.1. Οι νομοθετικές- επιστημονικές κατευθύνσεις στη φαινομενολογία του οργανωμένου εγκλήματος	30
2.2. Η σύγχρονη εξέλιξη του οργανωμένου εγκλήματος στην Ευρώπη και στην Ελλάδα	34
2.3. Σύγχρονα εγκληματικά δίκτυα	40
2.3.1. Μορφολογικά χαρακτηριστικά των εγκληματικών δικτύων	41
2.3.2. Συνθήκες που ευνοούν τη διαμόρφωση των σύγχρονων εγκληματικών δικτύων.....	46
2.3.3. Πτυχές συνεργασίας και συνταύτισης του εγκληματικών δικτύων με άλλα κοινωνικά δίκτυα	50
2.4. Η Ανάλυση κοινωνικών δικτύων ως εργαλείο ανακριτικής έρευνας του σύγχρονου οργανωμένου εγκλήματος	57
Επίλογος.....	63
Πηγές.....	66

Εισαγωγή

Από τις αρχές της δεκαετίας του '90 στο δημόσιο λόγο για τα θέματα της εσωτερικής ασφάλειας στην Ευρώπη έχει ενταχθεί και η «απειλή» από το σύγχρονο οργανωμένο έγκλημα. Η αντιμετώπισή του, με πολιτικά μέτρα που εφαρμόζονται από τους επίσημους φορείς κοινωνικού ελέγχου, στα εθνικά κράτη αλλά και στις υπερεθνικές οργανώσεις (Europol, Interpol), έχει ως σημείο αναφοράς και ετεροπροσδιορίζεται από νομοθετικούς ορισμούς που ουσιαστικά «κατασκευάζουν» και οριοθετούν τα χαρακτηριστικά και το πεδίο δράσης των ομάδων που χαρακτηρίζονται ως «εγκληματικές οργανώσεις». Με βάση τα παραπάνω, μπορούμε να οδηγηθούμε στο συμπέρασμα ότι οι κατασταλτικές και προληπτικές πολιτικές για το σύγχρονο οργανωμένο έγκλημα οδηγούνται σε μία τεχνητή διάκριση της κοινωνικής πραγματικότητας μεταξύ της «νομιμότητας» και της «παρανομίας»: μεταξύ των ευρύτερων (νόμιμων) κοινοτήτων που πρέπει να προστατευτούν και των «κλειστών» ή «απομονωμένων» ομάδων εγκληματιών, οι οποίες είναι δυνατόν να διακριθούν από το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον, μέσα στο οποίο όμως δραστηριοποιούνται.

Παρόλα αυτά, η παραπάνω οπτική δεν καθίσταται επαρκής για να επεξηγήσει ένα φαινόμενο το οποίο χαρακτηρίζεται από ποικιλομορφία, πολυπλοκότητα στις λειτουργικές του διαστάσεις και διαφορετική διαβάθμιση στην επίδραση που προκαλεί από χώρα σε χώρα. Οι προσπάθειες νομοθετικής οριοθέτησης που διεκδικούν να αναδείξουν μία γενικευμένη τυπολογία αναφορικά με το οργανωμένο έγκλημα περιορίζονται κυρίως στον καθορισμό των ελάχιστων βασικών κριτηρίων τα οποία και αυτά είναι, σε σημαντικό βαθμό, αόριστα. Συγχρόνως εστιάζουν περισσότερο στα «οργανωτικά» χαρακτηριστικά του φαινομένου, οδηγώντας με αυτόν τον τρόπο την επιστημονική έρευνα στον έλεγχο υποθέσεων «συνωμοσίας», δηλαδή στην αναζήτηση σταθερών οργανωτικών ιδιοτήτων στις εγκληματικές ομάδες όπως η ιεραρχική δομή, η σταθερότητα των σχέσεων συνεργασίας, η άσκηση διαφθοράς στο (νόμιμο) εξωτερικό περιβάλλον και η συντονισμένη παράνομη δράση.

Σαφώς, το στοιχείο *sine qua non* του οργανωμένου εγκλήματος αποτελεί η ανάπτυξη των **σχέσεων συνεργασίας** μεταξύ των προσώπων που συμβάλλουν στους σκοπούς μιας παράνομης δραστηριότητας, τα κίνητρα των οποίων είναι, κατά κανόνα, ωφελμιστικά. Η απόφαση συμμετοχής σε μία εγκληματική ομάδα φαίνεται ότι αποτελεί ορθολογική επιλογή για κάθε μέλος της που βασίζεται, όχι μόνο σε ατομικές- υποκειμενικές εκτιμήσεις, αλλά και σε εν δυνάμει μαθηματικούς υπολογισμούς που λαμβάνουν υπόψη τα αναμενόμενα κέρδη (οικονομικά οφέλη και άλλες μορφές κοινωνικής και πολιτικής ισχύος) έναντι των κινδύνων

ή των αρνητικών αποτελεσμάτων που επιφέρει το ενδεχόμενο της αποτελεσματικής αντίδρασης των φορέων του επίσημου κοινωνικού ελέγχου. Στο πλαίσιο της παραπάνω υπόθεσης, η σύγχρονη εμπειρική έρευνα για το οργανωμένο έγκλημα αναπτύσσει μεθόδους και τεχνικές που έχουν σαφή θετικιστικό προσανατολισμό και εστιάζουν στη μελέτη των δικτύων συνεργασιών που αναπτύσσονται μεταξύ όχι μόνο προσώπων αλλά και ομάδων που συνθέτουν πολύπλοκες εγκληματικές οργανώσεις με διεθνές πεδίο δράσης και ασαφή ιεραρχική δομή. Οι έρευνες αυτές, σαφώς επηρεασμένες από τα μαθηματικά και την κυβερνητική, επιδιώκουν να καθορίσουν μετρήσιμες ποσοτικές εμπειρικές μεταβλητές για το φαινόμενο, προκειμένου να δώσουν ερμηνείες όχι μόνο για τις ατομικές παραβατικές συμπεριφορές αλλά και για συλλογικές δράσεις των εγκληματικών δικτύων, τα οποία εκλαμβάνονται ως κοινωνικά συστήματα που βρίσκονται σε διαρκή αλληλεπίδραση με το εξωτερικό περιβάλλον τους προκειμένου να προσαρμόζονται σε αυτό. Η οντολογική διάσταση των εγκληματικών ομάδων προσδιορίζεται από τη δομή των σχέσεων των προσώπων που τα αποτελούν, όπως αυτές γίνονται κατανοητές με αφαιρετικές σχηματικές απεικονίσεις που συμβάλλουν στο να διαφανούν διάφορα λειτουργικά χαρακτηριστικά τους, όπως οι συσχετισμοί δύναμης και εξουσίας, ο διαχωρισμός ρόλων, οι αποστάσεις μεταξύ των μελών, η ροή προϊόντων και πληροφοριών μέσα στο δίκτυο, κ.ά.

Η παραπάνω θεώρηση βασίζεται στην κλασική κοινωνιολογική σκέψη και συγκεκριμένα εμπνέεται και έχει ως επιστημονικό υπόβαθρο τη λεγόμενη Θεωρία των Κοινωνικών Δικτύων. Η συγκεκριμένη θεωρία θεμελιώθηκε αρχικά από τους θεωρητικούς της φορμαλιστικής ή τυπικής κοινωνιολογίας με κύριο εκπρόσωπό της τον Georg Simmel. Παράλληλα, έχει γνωρίσει σημαντική ανάπτυξη στις έρευνες κοινωνικών ομάδων από την κοινωνική ανθρωπολογία και την κοινωνική ψυχολογία. Στόχος της παρούσας εργασίας είναι να αναλυθεί το σύγχρονο οργανωμένο έγκλημα με τις προϋποθέσεις και τους όρους που θέτει η συγκεκριμένη θεωρία. Οι θεματικές που θίγονται στα κεφάλαια που ακολουθούν δεν περιορίζονται μόνο στη χρηστικότητα της θεωρίας στον τομέα της εμπειρικής έρευνας, αλλά κυρίως αξιοποιούνται οι θεωρητικές θέσεις και αρχές που αντιπροσωπεύει, προκειμένου να οδηγηθούμε σε μία προσέγγιση που εστιάζει στη μορφολογική διαμόρφωση της διάστασης των ομάδων του σύγχρονου οργανωμένου εγκλήματος: αναφερόμαστε στη θεώρηση των λεγόμενων «εγκληματικών δικτύων», δηλαδή σε ομάδες των οποίων η οργάνωση χαρακτηρίζεται από την «ευελιξία» και την «πολυπλοκότητα», με τη δυνατότητά τους να αναπροσαρμόζονται στις αλλαγές του εξωτερικού τους περιβάλλοντος. Αυτό σημαίνει ότι η ύπαρξή τους δεν εξαρτάται από την ύπαρξη μόνιμων και σταθερών ρόλων ανάμεσα στα μέλη

τους, αλλά από πολλαπλές «χαλαρές» σχέσεις και γνωριμίες μεγάλου αριθμού προσώπων, οι οποίες, υπό κατάλληλες συνθήκες και περιστάσεις, ενεργοποιούνται ως προσωρινές ή «ευκαιριακές» συνεργασίες που συντελούν στην ολοκλήρωση συγκεκριμένων εγκληματικών δραστηριοτήτων.

Προσδιορισμός Βασικών Όρων

Η παρούσα εργασία κινείται επί της βάσης πραγμάτευσης δύο όρων: «κοινωνικό δίκτυο» και «οργανωμένο έγκλημα». Προκειμένου να εξετάσουμε τη πιθανή συσχέτιση που εκφράζουν οι συγκεκριμένοι όροι, κρίνεται αναγκαίο από την αρχή να προσδιορίσουμε το εννοιολογικό τους περιεχόμενο προκειμένου να γίνει περισσότερο κατανοητή η επιχειρηματολογία που παρατίθεται στα επόμενα κεφάλαια.

Δίκτυο: κοινωνικό

Όταν χρησιμοποιούμε τον όρο κοινωνικό δίκτυο, θεωρούμε ότι αναφερόμαστε στο σύνολο των σχέσεων που αναπτύσσονται σε μία συγκεκριμένη ομάδα. Στο πλαίσιο της θεωρίας των κοινωνικών δικτύων, κάθε διαφορετική σχέση, οποιαδήποτε μορφή και αν λαμβάνει (επικοινωνία, εξουσία, συγγένεια, κ.α.), εκφράζει αυτόματα και τη σύνδεση δύο υποκειμένων. Σε μία ομάδα που ερευνάται με τις τεχνικές και μεθόδους της ανάλυσης κοινωνικών δικτύων το σύνολο των καταγεγραμμένων σχέσεων αποτυπώνονται γραφικά με κόμβους (nodes) που εκφράζουν τα άτομα και γραμμές που εκφράζουν τις συνδέσεις μεταξύ τους. Αυτή η σχεδόν απλοϊκή σχηματική απεικόνιση αποκτά νόημα με ποσοτικούς όρους ανάλυσης στην κοινωνική έρευνα, αποκαλύπτοντας τη «γεωμετρία» της δομής της υπό έρευνα ομάδας, όπως αυτή γίνεται αντιληπτή και κατανοητή από το «πλέγμα» των καταγεγραμμένων σχέσεων που αναπτύσσουν τα διακριτά μέλη που την αποτελούν.

Η παραπάνω εννοιολογική προσέγγιση του όρου στηρίζεται κυρίως στις βασικές αρχές της κοινωνιολογικής σκέψης κατά την οποία η ατομική συμπεριφορά εξετάζεται ως «ρόλος» που νοηματοδοτείται και αναπτύσσεται (ή και τροποποιείται) από την κοινωνική διαντίδραση των ατόμων στην ανθρώπινη κοινωνία.¹ Ξεκινώντας από την ατομική δράση ή συμπεριφορά οδηγούμαστε στη μελέτη της «δομής» της ευρύτερης ομάδας που προσδιορίζεται από τις διαντιδράσεις των ατόμων που την αποτελούν. Η δομή της ομάδας που μελετάται,

---

¹ Αναφερόμαστε κυρίως στη θεωρία της «συμβολικής διαντίδρασης». Επίσης, όμως, και στη θεωρία «δομολειτουργισμού» αναγνωρίζεται ότι το άτομο καλείται να επιλέξει ανάμεσα σε συγκεκριμένες συμπεριφορές και πρότυπα ανάλογα με τους σκοπούς και τα μέσα που έχει, στο πλαίσιο των διαθέσιμων υλικών και αντικειμενικών συνθηκών, αλλά και με βάση τους ισχύοντες κοινωνικούς κανόνες και αξίες.

διαμορφώνεται από το «δίκτυο κοινωνικών σχέσεων»² των ατόμων, το οποίο στη διάρκεια του χρόνου μπορεί να αποκαλύψει συγκεκριμένες «σταθερές» ή «νομοτέλειες», ερμηνεύοντας πρακτικές τόσο από τη δράση των ατόμων όσο και από τη συλλογική συμπεριφορά της ομάδας.

Έγκλημα: οργανωμένο

Ο όρος «οργανωμένο έγκλημα» αναφέρεται σε μία έννοια για την οποία έχουν δοθεί διαφορετικές ερμηνείες, καθώς, μέχρι σήμερα, έχει να παρουσιάσει ποικίλους ορισμούς στο πλαίσιο συμβάσεων διεθνών οργανισμών αλλά και σε εθνικές νομοθεσίες διαφόρων κρατών. Οι περισσότεροι ορισμοί φαίνεται από τη μία πλευρά να είναι περιοριστικοί, χωρίς να δύνανται να συμπεριλάβουν όλες τις πιθανές διαστάσεις του φαινομένου ως προς τα πεδία δράσης του. Από την άλλη πλευρά, όμως, υφίσταται συγχρόνως και μία διασταλτική διάσταση στην ερμηνεία των ορισμών, παρουσιάζοντας ένα ευρύ πεδίο στη διαβάθμιση των ομάδων που χαρακτηρίζονται ως εγκληματικές οργανώσεις. Για παράδειγμα, μπορεί ως οργανωμένο έγκλημα να θεωρείται τόσο η δράση μιας ολιγομελούς «συμμορίας του δρόμου»³ όσο και μια «ευρεία εγκληματική οργάνωση» που χρησιμοποιεί για τους σκοπούς της νομότυπες επιχειρηματικές δομές, διαθέτει σύνθετη εσωτερική δομή με πολλά επίπεδα ιεραρχίας, κεντρικό συντονισμό και δυνατότητα αναπλήρωσης των συλληφθέντων στελεχών της.

Η εγκληματολογική θεωρία που έχει αναπτυχθεί για τη φαινομενολογία του οργανωμένου εγκλήματος χρησιμοποιεί όρους που προέρχονται από άλλες επιστημονικές προσεγγίσεις με πιο χαρακτηριστικούς αυτούς που περιγράφουν τις εγκληματικές ομάδες ως οικονομικές επιχειρήσεις (εισάγοντας τους όρους «εγκληματικές επιχειρήσεις»- «παράνομες αγορές»)⁴. Στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας θα αναλυθούν σε ειδικότερο κεφάλαιο οι βασικές εγκληματολογικές προσεγγίσεις. Κυρίως όμως, επιχειρείται να αναλυθεί το φαινόμενο υπό την οπτική των ομάδων του οργανωμένου εγκλήματος ως «εγκληματικά δίκτυα», εστιάζοντας δηλαδή κυρίως στη συνεργασία και στις επαφές που αναπτύσσουν τα μέλη τους, χωρίς να είναι απαραίτητα τα στοιχεία της κάθετης ιεραρχίας και του κεντρικού συντονισμού.

Πρέπει, τέλος, να επισημανθεί ότι αναφερόμαστε στο «σύγχρονο» οργανωμένο έγκλημα,

---

² Όπως την χαρακτηρίζει ο Georg Simmel.

³ Οι οποίες είναι συνήθως ολιγομελείς με άμεσες (προσωποπαγείς) σχέσεις των μελών της εγκληματικής ομάδας και που διαπράττει π.χ. εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας.

⁴ Λαμπροπούλου Έφη, 2001, σελ. 103, Mcillwan S. James, 1999, σελ. 301-303.

δηλαδή επιλέχθηκε να περιοριστούμε χρονικά (πλην εξαιρέσεων που θα επισημανθούν) στη μελέτη του φαινομένου όπως αναπτύσσεται την τελευταία 5ετία, δηλαδή από το έτος 2003 μέχρι σήμερα.⁵ Επίσης, τίθενται γεωγραφικά κριτήρια, εστιάζοντας κυρίως στην ευρωπαϊκή επικράτεια, αναγνωρίζοντας βεβαίως ότι το φαινόμενο έχει διεθνείς (ακόμα και διηπειρωτικές) διαστάσεις που θα πρέπει να ληφθούν υπόψη. Για το σκοπό αυτό, μελετώνται, ως εμπειρικό υλικό έρευνας, επίσημες (δημοσιευμένες) εκθέσεις διεθνών οργανισμών και εθνικών αστυνομικών οργανισμών, κυρίως της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που εκδόθηκαν κατά την προαναφερθείσα χρονική περίοδο.

---

⁵ Η επιλογή της συγκεκριμένης χρονικής περιόδου δεν έγινε με συγκεκριμένα αντικειμενικά κριτήρια, αλλά αποτελεί προσωπική επιλογή του ερευνητή και στηρίζεται κυρίως στην εξεύρεση διαθέσιμου (δημοσιευμένου) εμπειρικού υλικού.

Μέρος Α': Η Θεωρία των κοινωνικών δικτύων

1.1. Το περιεχόμενο της θεωρίας

Στο πρώτο μέρος της εργασίας κρίνεται σκόπιμο να αναφερθούν συνοπτικά οι βασικές θέσεις της λεγόμενης «**Θεωρίας των κοινωνικών δικτύων**» (**social network theory**), ενώ, σε επόμενο κεφάλαιο, ακολουθεί η παράθεση των **τεχνικών και μεθόδων ανάλυσης των κοινωνικών δικτύων** (**social network analysis**). Η περιγραφή αυτή θεωρήθηκε αναγκαία, προκειμένου να προχωρήσουμε εν συνεχεία στην επιδιωκόμενη προσέγγισή μας για το σύγχρονο οργανωμένο έγκλημα, διότι, από την αναζήτηση σχετικών επιστημονικών πηγών για τους σκοπούς της παρούσας εργασίας διαφάνηκε ότι η συγκεκριμένη θεματολογία για την επιστήμη της κοινωνιολογίας στην Ελλάδα παραμένει «ανεξερεύνητη».⁶

Η περιγραφή της θεωρίας περιλαμβάνει δύο κύρια μέρη: την ιστορική της εξέλιξη και τις βασικές θεωρητικές της υποθέσεις. Στη συνέχεια, γίνεται μια εκτενής αναφορά στη μεθοδολογία της ανάλυσης κοινωνικών δικτύων η οποία στηρίζεται στις παραπάνω θεωρητικές θέσεις.

1.1.1. Η ιστορική εξέλιξη της θεωρίας

Στο πλαίσιο της κοινωνιολογικής έρευνας η μελέτη ομάδων ως κοινωνικών δικτύων γνωρίζει από τις αρχές της δεκαετίας του '90 μέχρι σήμερα μία ραγδαία άνθιση. Δεν είναι τυχαίο, μάλιστα, ότι η άνθιση αυτή συμπίπτει χρονικά με την ταυτόχρονη ανάπτυξη της πληροφοριακής τεχνολογίας που έδωσε τη δυνατότητα για συλλογή και ανάλυση μεγάλου όγκου πληροφοριακών δεδομένων για τους σκοπούς της μελέτης ευρύτερων (αριθμητικά) κοινωνικών ομάδων. Ωστόσο, οι ιστορικές καταβολές της θεωρίας των κοινωνικών δικτύων είναι πολύ παλαιότερες και ταυτίζονται σχεδόν με την γέννηση της «τυπικής» κοινωνιολογίας (formal sociology) ως σχολή σκέψης στην επιστήμη της κοινωνιολογίας που οδήγησε στην αρχική διαμόρφωση της συγκεκριμένης θεωρίας. Βασικός εκπρόσωπος της τυπικής (ή φορμαλιστικής) κοινωνιολογίας θεωρείται ο Georg Simmel, ο οποίος πρώτος εισήγαγε στις μελέτες του όρους οι οποίοι ακόμα και σήμερα χρησιμοποιούνται στο πλαίσιο της ανάλυσης των κοινωνικών δικτύων. Ήταν ίσως ο πρώτος θεωρητικός που ανέφερε τον όρο «ιστός

---

⁶ Δεν κατέστη δυνατόν να βρεθεί (στο πλαίσιο της αναζήτησης σχετικών βιβλιογραφικών πηγών) κανένα ολοκληρωμένο επιστημονικό κείμενο κοινωνικού επιστήμονα από την Ελλάδα, το οποίο να αφορά στη Θεωρία και στις τεχνικές ανάλυσης των κοινωνικών δικτύων.

κοινωνικών ομάδων» ή «διάταξη διαντιδράσεων» αναφερόμενος σε κοινωνικές ομαδοποιήσεις και προκειμένου να περιγράψει διάφορες πλευρές της κοινωνικής ζωής. Επίσης, ο ίδιος εισήγαγε για πρώτη φορά τον όρο «δύαδα» για να περιγράψει το ελάχιστο όριο μίας «κοινωνικής σύνθεσης». Στην ίδια λογική χρησιμοποιεί και τον όρο «τριάδα», όπου εκφράζει τη δυνατότητα δύο απομονωμένων στοιχείων να ενοποιούνται από την κοινή τους σχέση προς ένα τρίτο. Στο κείμενό του «Παρέκβαση για τον Ξένο» εισάγει τους όρους «εγγύτητα» και «απόσταση» ως μεγέθη μετρήσιμης εκτίμησης της θέσης ενός ατόμου (στην περίπτωση μας αυτού που χαρακτηρίζεται ως «ξένος») σε μία ομάδα.⁷

Ο προσανατολισμός στο έργο του Simmel, αλλά και των βασικών στοχαστών της τυπικής κοινωνιολογίας,⁸ εστιάζει στον προσδιορισμό των παγκόσμια εμφανιζόμενων «μορφωμάτων» κοινωνικής αλληλεπίδρασης, τα οποία, παρόλο που υπόκεινται σε ένα ιστορικό συσχετισμό, παρουσιάζουν μία «τυπική» ομοιότητα. Στο βαθμό που απομονώνονται (σε μία αφαιρετική προσέγγιση) από το ιστορικό τους πλαίσιο μπορεί να τεθούν ως «παγκόσμιες σταθερές». Αυτά τα μορφώματα (όπως είναι ο γάμος, η οικογένεια, το χρήμα, κ.ά.) καθίστανται το αποτέλεσμα των «διαντιδράσεων» μεταξύ των ατόμων που διαμορφώνουν κοινωνικές σχέσεις⁹ και θέτουν σε λειτουργία μια διαδικασία διαμόρφωσης μικρών ή ευρύτερων κοινωνικών συσπειρώσεων.¹⁰ Παρόλο που αυτές οι συσπειρώσεις εμφανίζονται ως «παγκόσμιες σταθερές», παρουσιάζουν παράλληλα διαφορετικό «περιεχόμενο» από κοινωνία σε κοινωνία και από ιστορική περίοδο σε ιστορική περίοδο. Το «περιεχόμενο» τους έχει να κάνει με τις λειτουργίες που εκπληρώνουν και με τον τρόπο με τον οποίο τις εκπληρώνουν, οι οποίες μπορεί να είναι εντελώς διαφορετικές στο πέρασμα του χρόνου, αφού εξαρτώνται άμεσα από το νόημα που προσδίδουν τα άτομα σε αυτές, στο πλαίσιο των κοινωνικών σχέσεων που αναπτύσσουν.¹¹

Ο ίδιος ο Simmel προσπάθησε, σε συγκεκριμένες μελέτες του, να εντάξει κάποια παγκοσμίως εμφανιζόμενα μορφώματα στο πλαίσιο μιας «γεωμετρίας της κοινωνικής ζωής». Η ανάλυσή του στη «φιλοσοφία του χρήματος» είναι μία χαρακτηριστική προσέγγιση στην οποία διαπραγματεύεται επιμέρους πλευρές και περιστατικά της σύγχρονης ζωής προκειμένου να αναδείξει την εσωτερική τους ενότητα και το γενικό τους νόημα. Η διαπλοκή

⁷ Simmel Georg., «Παρέκβαση για τον Ξένο», 1908/2004.

⁸ Von Wiese, Homans George, κ.ά. Βλ. Bottomore T.B., σελ. 85-86.

⁹ Η «διαντίδραση» ορίζεται ως η διαδικασία αμοιβαίου προσανατολισμού, προσαρμογής και ανταλλαγής νοήματος μεταξύ δύο ή περισσότερων ατόμων. Αντωνοπούλου Μαρία, 1991, σελ. 326.

¹⁰ Οπ. π..

¹¹ Adorno W. Theodor- Horkheimer Max, 1956/1987, σελ. 88-90.

στις κοινωνικές σχέσεις που προσδιορίζονται οικονομικά, μέσω της λειτουργίας του χρήματος (λαμβάνοντας υπόψη την φετιχιστική «ισχύ» που του προσδίδεται), αποκαλύπτει αυτή την ολότητα, ως «δυναμική δομή» στην οποία γίνεται εμφανές το νόημα και η ουσία των σχέσεων που αναπτύσσονται στη σύγχρονη κοινωνία.¹²

Η προσέγγιση του Simmel είχε βεβαίως περισσότερο θεωρητικό χαρακτήρα παρά ερευνητικό-πειραματικό. Παρόλα αυτά, η θετικιστική-φορμαλιστική κατεύθυνση της θεωρητικής του κατασκευής προσέφερε νέες προοπτικές στην κοινωνιολογική έρευνα, ιδίως στο επίπεδο της μελέτης των «μικροομάδων». Μετά το θάνατο του Simmel το έργο του προωθήθηκε από τους κοινωνιολόγους της Σχολής του Σικάγου και έπαιξε καταλυτικό ρόλο στη διαμόρφωση των μετέπειτα εργασιών τους. Η επιρροή του Simmel είναι ιδιαίτερα εμφανής στο έργο του Erving Goffman, με τον οποίο υπάρχουν σημαντικές ομοιότητες, τόσο στους όρους, όσο και στις μεθόδους που χρησιμοποίησε ο τελευταίος.

Ωστόσο, η προσέγγιση των μικροομάδων ως κοινωνικών δικτύων, στο πειραματικό-ερευνητικό επίπεδο άρχισε να αποκτά σάρκα και οστά σε έναν άλλο επιστημονικό κλάδο, αυτόν της ψυχιατρικής. Οι βασικές αρχές της «ανάλυσης των κοινωνικών δικτύων» προτάθηκαν στην «εμβρυακή» τους μορφή τη δεκαετία του '20 από τον ψυχίατρο Jacob Moreno, ο οποίος διαμόρφωσε τη λεγόμενη μέθοδο της «κοινωνιομετρίας», αποσκοπώντας αρχικά στη μελέτη των διανθρώπινων σχέσεων, όπως αυτές διαμορφώνονται σε μικροομάδες για την εξυπηρέτηση των σκοπών της ομαδικής ψυχανάλυσης και της ψυχοθεραπείας.

Ο ίδιος ο Moreno ανέπτυξε -παράλληλα με τους θεωρητικούς της συμβολικής διαντίδρασης-¹³ τη θεωρία του «ρόλου» στον κλάδο της ψυχιατρικής, προκειμένου να μελετήσει το άτομο ως «ηθοποιό» που υιοθετεί μία συγκεκριμένη συμπεριφορά (ή συμπεριφορές), ως αντίδραση ή «ανταπάντηση» στους αντι-ρόλους που έχουν τα άτομα του περιγύρου του, δηλαδή μία δραματουργική ερμηνεία της κοινωνικής ζωής.¹⁴ Στο πλαίσιο

---

¹² Αντωνοπούλου, *οπ. π.*, σελ. 344. Χαρακτηριστικό δείγμα της προσέγγισης αυτής είναι επίσης το απόσπασμα του Simmel από τη *Φιλοσοφία του Χρήματος*, «Το χρήμα στην ακολουθία των σκοπών», 1900.

¹³ Προκαλώντας μάλιστα σύγχυση και διαμάχη για την πατρότητα της συγκεκριμένης θεωρίας, η οποία στην επιστήμη της κοινωνιολογίας αναπτύχθηκε αρχικά από τον George Herbert Mead το 1934. Βλ. Mead George, *Mind, Self and Society*, University of Chicago Press, 1934, όπως αναφέρεται στον Σαρρή Νεοκλή, 1995, σελ. 174.

¹⁴ Αντίστοιχα στην επιστήμη της κοινωνιολογίας η δραματουργική θεώρηση προβάλλεται στο έργο του Erving Goffman στο «*Η Παρουσίαση του Εαυτού στην Καθημερινή Ζωή*». Σύμφωνα με τον Goffman η κοινωνική μας δράση αποτελεί μια συνεχή ερμηνεία ρόλων παρουσιάζοντας αναλογίες με το θέατρο ή το δράμα. Δηλαδή, τα ίδια τα άτομα παίζουν και «σκηνοθετούν» τις πράξεις τους υιοθετώντας συγκεκριμένους ρόλους που προσαρμόζονται στο πλαίσιο των αλληλεπιδράσεων τους με άλλα πρόσωπα. Βλ. Goffman Erving (1959)/1984.

αυτό, στην κοινωνιομετρική ανάλυση οι σχέσεις των ανθρώπων σε μία ομάδα μετρώνται και υπολογίζονται με βάση ορισμένα στοιχεία: αγάπη, μίσος, συμπάθεια, αντιπάθεια κ.ά. Οδηγούμαστε λοιπόν σε μία διάγνωση της κοινωνικής πραγματικότητας προβάλλοντας την πραγματική ή αθέατη δομή μιας ομάδας που διαμορφώνεται από τη σύνθεση μεταξύ έλξεων και απωθήσεων των μελών της. Αυτή η δομή (αναφερόμενη ως η «κοινωνιομετρική μήτρα») μπορεί να βρίσκεται σε πλήρη συμφωνία ή αντίθεση με την εξωτερική (ή την επίσημα προβαλλόμενη) δομή των ατόμων που συνθέτουν μια κοινωνική ομάδα.¹⁵

Μία από τις κύριες τεχνικές της κοινωνιομετρίας του Moreno αποτέλεσε η «οπτική απεικόνιση» της δομής των υπό μελέτη μικροομάδων που αναπαρίστανται σχηματικά. Ένα τέτοιο γράφημα (επονομαζόμενο ως «κοινωνιόγραμμα») περιλαμβάνει κυρίως τα μεμονωμένα μέλη του δικτύου (ως κόμβους) τα οποία συνδέονται μεταξύ τους με γραμμές, με βάση τις διαπιστωθείσες συσχετίσεις - αλληλεπιδράσεις που παρατηρούνται από τον ερευνητή. Η συγκεκριμένη τεχνική αποτελεί πλέον το βασικό εργαλείο της ανάλυσης των κοινωνικών δικτύων, όπως θα περιγράψουμε παρακάτω.

Εάν ο Simmel και ο Moreno θεωρούνται ως πρόδρομοι της θεωρίας των κοινωνικών δικτύων, θέτοντας τα αρχικά θεμέλια αυτής, μία σειρά επιστημόνων των κοινωνικών και ανθρωπιστικών σπουδών από τη δεκαετία του 30' και για τα επόμενα 40 έτη συνέβαλαν στην συστηματοποίηση της στον τομέα των ερευνών πεδίου. Σύμφωνα με τον μελετητή της ανάλυσης κοινωνικών δικτύων John Scott,¹⁶ εντοπίζονται τρεις κύριες κατευθύνσεις-τάσεις σε αυτή την εξέλιξη. Η πρώτη προέρχεται από τους ψυχολόγους **αναλυτές της κοινωνιομετρίας** (διακρίνεται το έργο του Kurt Lewin) οι οποίοι εστίασαν σε μελέτες μικροομάδων. Η δεύτερη από τους κοινωνικούς **ερευνητές του Πανεπιστημίου Harvard** (με πρωτεργάτη τον Elton Mayo), των οποίων οι μελέτες εστίασαν στην εξερεύνηση τυπολογιών στις διαπροσωπικές σχέσεις και στη διαμόρφωση ομαδοποιήσεων («κλικών»). Η τρίτη τάση αναπτύχθηκε από τους **Βρετανούς κοινωνικούς ανθρωπολόγους** (με κύριο εκπρόσωπο τον Radcliffe-Brown) που επιδίωξαν να μελετήσουν τη δομή των σχέσεων που αναπτύσσονται σε φυλετικές ομάδες και σε τοπικές κοινότητες.

Εστιάζοντας στο πεδίο της κοινωνιολογικής έρευνας, ιδιαίτερη αναφορά πρέπει να γίνει στη σειρά πειραμάτων που διεξήχθησαν από το 1927 μέχρι το 1932 από ομάδα ερευνητών

---

¹⁵ Κατά τον Moreno «ο κόσμος είναι γεμάτος από εκατομμύρια άτομα (αλλά και ομάδες), απομονωμένα, αποδιωγμένα, παραμελημένα, περιθωριοποιημένα. Αποτελεί το «θεραπευτικό προλεταριάτο». Η κοινωνιομετρία είναι ικανή να μελετήσει αυτά τα άτομα, τα οποία υπάρχουν σε κάθε μορφής κοινωνίες, είτε είναι αστικές είτε κομμουνιστικές». Βλ. Σαρρή Νεοκλής, *οπ. π.*, σελ. 21-35.

¹⁶ Scott John, 2000, σελ. 7-37.

του πανεπιστημίου Harvard, με επικεφαλής τον Elton Mayo, στο εργοστάσιο της Western Electric Co., στο Hawthorn του Chicago. Μία από τις μεθόδους που χρησιμοποιήθηκε στο στις έρευνες αυτές ήταν η κοινωνιομετρική χαρτογράφηση των διανθρώπινων σχέσεων που αναπτύχθηκαν στο συγκεκριμένο περιβάλλον με σκοπό να αναδειχτεί η «άτυπη οργάνωση» (από τις προσωπικές επαφές και σχέσεις των εργαζόμενων) έναντι της «εξωτερικής-επίσημης» οργάνωσης του εργοστασίου που επιβαλλόταν από τη διοίκηση. Με αυτόν τον τρόπο αναδείχτηκε από την έρευνα ότι οι εργαζόμενοι δεν συμπεριφέρονταν μόνο ορθολογικά, σκεπτόμενοι με οικονομικά κριτήρια, αλλά ως «δρώντα υποκείμενα» σε ένα σύνθετο πλέγμα επιθυμιών, κινήτρων και ηθικών αξιών, ενώ η συμπεριφορά τους επηρεάζονταν από τη συμμετοχή τους σε ομάδες (ή κλίκες) συναδέλφων τους που είχαν διαμορφωθεί μέσα στο εργασιακό τους περιβάλλον.¹⁷

Μέχρι την δεκαετία του '70 είχαν αναπτυχθεί διάφορα ερευνητικά και εκπαιδευτικά κέντρα ερευνών, κυρίως στις ΗΠΑ, που χρησιμοποίησαν και ανέπτυξαν (προς διάφορα ερευνητικά πεδία) την μέθοδο της ανάλυσης των κοινωνικών δικτύων. Τη συγκεκριμένη δεκαετία ξεκίνησαν προσπάθειες για τη δημιουργία μιας διεθνούς επιστημονικής κοινότητας στον τομέα αυτό, με τη σύσταση του Διεθνούς Δικτύου για την Ανάλυση Κοινωνικών Δικτύων (International Network for Social Network Analysis- INSNA).¹⁸ Σημαντική θεωρείται τέλος η έκδοση το 1994 από τους Stanley Wasserman και Katherine Faust του βιβλίου με τίτλο «Social Network Analysis: Methods and Applications»¹⁹ που αποτέλεσε μία ολοκληρωμένη παράθεση της γνώσης αναφορικά με τη συγκεκριμένη μέθοδο έρευνας.

Στις μέρες μας η θεωρία των κοινωνικών δικτύων αποκτά δυναμικές και πρακτικές διαστάσεις σε ποικίλους θεσμούς που σχετίζονται ιδίως με την οργάνωση των επιχειρήσεων, της εργασίας, του μάρκετινγκ, ακόμα και με τη σύγχρονη λειτουργία της δημόσιας διοίκησης.²⁰ Η χρήση του όρου «δίκτυο» προβάλλεται ως εναλλακτικό και συγχρόνως το πλέον αποτελεσματικό μοντέλο οργάνωσης της παραγωγικής διαδικασίας για τις επιχειρήσεις

¹⁷ Για περισσότερα βλ. Scott John, οπ. π., και Παναγιωτοπούλου Ρόη, 1997, σελ. 121-128.

¹⁸ Από τον ακαδημαϊκό Barry Wellman, του πανεπιστημίου του Τορόντο, ο οποίος προερχόταν από τη σχολή έρευνας του πανεπιστημίου του Harvard. Ο ίδιος διετέλεσε εκδότης του περιοδικού «Connections», το οποίο είναι αποκλειστικά αφιερωμένο στην ανάλυση των κοινωνικών δικτύων. Για περισσότερα σχετικά με την ιστορική εξέλιξη της μεθοδολογίας της ανάλυσης κοινωνικών δικτύων βλ. Linton C. Freeman, 2004.

¹⁹ Cambridge University Press, 1994.

²⁰ Ο R. A. W. Rhodes (μελετώντας και ασκώντας κριτική στον τρόπο λειτουργίας της Βρετανικής Κυβέρνησης) εισάγει το όρο «πολιτικό δίκτυο» προκειμένου να προτείνει ένα νέο μοντέλο συμμετοχικής πολιτικής διακυβέρνησης με τη συνεργασία και κοινή δράση κυβερνητικών φορέων, ιδιωτικών οργανισμών, κοινωνικών κινημάτων και ομάδων πολιτών σε θέματα πολιτικής σημασίας που τους αφορούν άμεσα στη. Rhodes R. A. W, 1997.

που προσπαθούν να αυξήσουν την απόδοση τους βελτιώνοντας το συντονισμό, τη ροή πληροφορίας και επιδιώκοντας την αμεσότητα στη δικτύωση των επαφών ανάμεσα στους εργαζόμενους. Η εποπτεία στη διοίκηση μιας επιχείρησης δεν ασκείται πλέον από την ιεραρχία λίγων προσώπων που έχουν διευθυντικά καθήκοντα αλλά, ουσιαστικά, από όλους τους εργαζόμενους που έχουν ενεργητικότερο και αποφασιστικότερο ρόλο.²¹ Κατά την Ρόη Παναγιωτοπούλου η παραπάνω τάση εντάσσεται σε μία κατεύθυνση της συστημικής θεώρησης²² που αναγνωρίζει την έλλειψη σταθερότητας, την ευελιξία και τη δυναμική αλλαγή στις κοινωνικές σχέσεις των μελών των σύγχρονων οργανώσεων. Την αναφέρει ως κυβερνητική «δευτέρας τάξεως»,²³ η οποία προβάλλει την αντικατάσταση της ιεραρχίας και των σχέσεων εξουσίας σε μία οργάνωση από τα προαναφερόμενα στοιχεία που ευνοούν την δημιουργικότητα, την εξέλιξη και τη πολυμορφία στις δυνατότητες δράσης της.

1.1.2. Κεντρικές θέσεις βασιζόμενες στη θεωρία

Με βάση τα όσα αναφέρθηκαν μέχρι αυτό το σημείο, γίνεται εμφανής τόσο ο θεωρητικός όσο και ο ερευνητικός προσανατολισμός στην μελέτη των κοινωνικών ομάδων ως δυναμικά συστήματα τα οποία υφίστανται και αναπαράγονται από τις διαπροσωπικές σχέσεις που αναπτύσσονται σε αυτές. Αναγνωρίζεται ωστόσο –όπως γίνεται και στη θεωρία της δομοποίησης του Giddens- ότι η αυθυπαρξία της ομάδας ως κοινωνικό δίκτυο αναδεικνύεται καταρχήν από τα ξεχωριστά άτομα, των οποίων οι σχέσεις που αναπτύσσουν «χαρτογραφούν» τη δομή της ευρύτερης ομάδας. Γίνεται εμφανές, λοιπόν, ότι στη θεωρία των κοινωνικών δικτύων ασκούν σημαντική επιρροή οι στοχαστές της κοινωνιολογικής θεωρίας, οι οποίοι επικεντρώνονται στην κατανόηση του κοινωνικού κόσμου μέσα από την οπτική της ατομικής δράσης. Παράλληλα απορρίπτονται (ή καθίστανται αδύναμες) προσεγγίσεις σύμφωνα με τις οποίες μια τέτοια δράση ανάγεται στη δομή (όπως γίνεται π.χ.

---

²¹ Οι προτάσεις αυτές εκφράζονται στον L. Hirbschhorn, στηριζόμενος στο αρνητικό παράδειγμα του πυρηνικού ατυχήματος στο Three Mile Island, το οποίο προκλήθηκε λόγω της καθυστερημένης ανταπόκρισης τηςκάθετα οργανωμένης διοίκησης να λάβει άμεσες αποφάσεις αποτροπής τους ατυχήματος. Hirbschhorn L., 1988, όπως αναφέρεται στον Λύτρα Ανδρέα, 2000, σελ.70-81.

²² Η θεώρηση αυτής για την βασίζεται σε παραδοχές του δομολειτουργισμού, προβαίνοντας σε παραλληλισμούς ανάμεσα στη βιολογία και στα κοινωνικά συστήματα (που μπορεί να είναι οποιοσδήποτε οργανισμός ή ομάδα). Σύμφωνα με τη θεώρηση αυτή τα συστήματα εκλαμβάνονται ως πλήθος στοιχείων τα οποία βρίσκονται σε αλληλεξάρτηση μεταξύ τους η οποία έχει κάποια συγκεκριμένη λογική. Για περισσότερα βλ. Παναγιωτοπούλου Ρόη, όπ. π. σελ. 198-206.

²³ Οπ. π. σελ. 200.

στον δομομαρξισμό).²⁴ Δηλαδή, οι πράξεις και οι επιλογές των υποκειμένων δεν επεξηγούνται στο πλαίσιο ευρύτερων λογικών σχημάτων που θα μπορούσαν να εκφράσουν την ύπαρξη της κοινωνίας ή μιας κοινωνικής ομάδας πέρα και πάνω από τα άτομα που την απαρτίζουν.²⁵

Η παραπάνω παραδοχή αποτελεί και το πλαίσιο διαμόρφωσης των βασικών θέσεων-επεξηγήσεων που διέπουν τη θεωρία των κοινωνικών δικτύων:

- **Θέση 1^η:** Οι κοινωνικές ομάδες προσεγγίζονται ως συστήματα αντικειμένων (π.χ. άτομα, οργανώσεις κ.ά.) που συνδέονται μεταξύ τους με διάφορες ποικιλία σχέσεων (συγγένεια, φιλία, δράση, ανταλλαγή πληροφορήσης κ.ά.).²⁶ Έμφαση δίνεται στις σχέσεις που αναπτύσσουν τα άτομα ως δρώντα κοινωνικά υποκείμενα, παρά στα ατομικά χαρακτηριστικά τους, προκειμένου να επεξηγηθεί τόσο η συμπεριφορά και δράση τους, όσο και οι διαπιστωθείσες «νομοτέλειες» και «νόρμες» που αφορούν στη δράση της ευρύτερης ομάδας όπως αυτή προκύπτει από την ανταλλακτική επίδραση μεταξύ των μεμονωμένων υποκειμένων της. Υπό τη συγκεκριμένη οπτική τα κοινωνικά δίκτυα αποτελούν την αιτία αλλά και το αποτέλεσμα της ατομικής συμπεριφοράς. Προσφέρουν αλλά και συγχρόνως οριοθετούν ευκαιρίες στις ατομικές επιλογές των υποκειμένων. Ταυτόχρονα όμως ακόμα και ένα άτομο μπορεί να καθορίσει την ευρύτερη δομή του δικτύου εισάγοντας νέες, καταργώντας, διατηρώντας ή αλλάζοντας τις σχέσεις που αναπτύσσει.²⁷
- **Θέση 2^η:** Αναγνωρίζεται η «διχοτόμηση» της κοινωνικής πραγματικότητας ανάμεσα σε «επίσημα» και «ανεπίσημα» δίκτυα σχέσεων, όπως αυτά διαμορφώνονται από την

²⁴ Κατά τους εκπροσώπους του δομομαρξισμού (Αλτουσέρ, Πουλαντζάς), οι ανθρώπινες πράξεις καθορίζονται από τις θεμελιακές δομές της κοινωνίας, οι οποίες ενυπάρχουν σε κάθε τους εκδήλωση. Τα άτομα παρομοιάζονται με υποχείρια, με απλές μαριονέτες των οποίων η δράση φαίνεται να αποτελούν προϊόντα ελεύθερης επιλογής στη «φαντασιακή τους συνείδηση». Κατά το δομομαρξισμό η αίσθηση ότι αποτελούμε δρώντα υποκείμενα αμφισβητείται, διότι αυτή η φαντασιακή συνείδηση της ελευθερίας αποτελεί και αυτή προϊόν ιδεολογικών μηχανισμών που περιορίζουν την αντίληψη μας για τις δραστηριότητες (ή πρακτικές) που έχουν ήδη προδιαγραφεί και επηρεάζονται ιδίως από την οικονομία και τον τρόπο παραγωγής σε μία κοινωνία. Για περισσότερα βλέπε την ανάλυση του Ian Craib για τον δομομαρξισμό, Craib Ian, 2000, σελ. 295-354.

²⁵ Για τη διάκριση ανάμεσα στις θεωρίες δράσης και δομής βασιζόμαστε στη προσέγγιση του Ian Craib, ο οποίος στο βιβλίο του «Σύγχρονη Κοινωνική Θεωρία» προβαίνει στη παραπάνω διάκριση, αναγνωρίζοντας ωστόσο εξαιρέσεις, όπως είναι η ερμηνευτική προσέγγιση του Habermas που διατηρεί κάποια αυτοτελή αντίληψη περί κοινωνικής δομής ως μια οντότητα που υπάρχει πέρα και πάνω από τα άτομα. Βλ. Craib Ian, 2000.

²⁶ Wasserman-Faust, οπ. π., σελ. 9, Kadushin Charles, σελ. 3.

²⁷ Stokman N. Frans, σελ. 10509-10510.

αλληλεπίδραση μεταξύ των υποκειμένων.²⁸ Κάτι τέτοιο σημαίνει ότι πέραν από την «εξωτερική» εικόνα μιας ομάδας ή οργάνωσης παρουσιάζονται ανεπίσημες ομαδοποιήσεις ως δίκτυα σχέσεων με αυτόνομη ζωή, έξω από τους «λογικούς ιστούς», κανόνες και τα εξωτερικά επιβαλλόμενα συστήματα σχέσεων.²⁹ Αυτές οι άτυπες ομαδοποιήσεις μπορούν να λαμβάνουν π.χ. τη μορφή προσωποπαγών «κλικών» σε έναν δημόσιο οργανισμό με προκαθορισμένη διοικητική δομή. Σε μία τέτοια περίπτωση οι προσωπικές έλξεις και απωθήσεις των εργαζόμενων ενδέχεται να ασκήσουν, σε ένα βαθμό, επίδραση στον τρόπο λειτουργίας του οργανισμού. Κατά τις αρχές της κοινωνιομετρίας η σύνθεση των δύο προαναφερόμενων στοιχείων (τυπικά και άτυπα δίκτυα) αποτελεί την υφιστάμενη κοινωνική πραγματικότητα, εκφράζοντας διάφορα επίπεδα ταύτισης που μπορούν να φτάσουν ακόμα και στην απόλυτη «σύγκρουση» (ανυπαρξία ταύτισης).

- **Θέση 3^η:** Αναγνωρίζεται η δυναμική συσχέτιση ανάμεσα στην επικοινωνία και στην άσκηση επιρροής σε ένα κοινωνικό δίκτυο. Η επικοινωνία ως ροή πληροφοριών σε ένα κοινωνικό δίκτυο³⁰ μπορεί να αναδειξεί σχέσεις ιεραρχίας και εξουσίας που ακολουθεί τη φορά «από πάνω προς τα κάτω» -με βάση το Βεμπεριανό γραφειοκρατικό μοντέλο- είναι δηλαδή κατευθυνόμενη από άτομα που μπορούν να έχουν κύρος και να ασκήσουν επιρροή. Στο πλαίσιο αυτό, η αναπαραγωγή σχέσεων εξουσίας και επιρροής διακρίνεται με βάση τις διαπροσωπικές σχέσεις των μελών του δικτύου, καθώς για τον καθένα ξεχωριστά καθίσταται ένα «κοινωνικό κεφάλαιο ως μορφή επένδυσης με αναμενόμενα ανταποδοτικά αποτελέσματα».³¹
- **Θέση 4^η:** η ανάπτυξη ενός κοινωνικού δικτύου δεν βασίζεται μόνο στις μόνιμες και

---

²⁸ Όπως παρατηρεί ο Κλήμης Ναυρίδης για τις επιδράσεις της σχολής των ανθρωπίνων σχέσεων στην κοινωνική ψυχολογία (που συμπεριλαμβάνεται και η κοινωνιομετρία), αλλά και που υποστηρίζεται από διάφορους μελετητές της θεωρίας των κοινωνικών δικτύων. Βλ. Ναυρίδης Κλήμης, *Κλινική Κοινωνική Ψυχολογία*, Παπαζήση, 1994, σελ. 234-236, όπως αναφέρεται στη Παναγιωτοπούλου Ρόη, *οπ. π.*, σελ. 127.

²⁹ *Οπ. π.*, σελ. 127, Kadushin, *οπ. π.*, σελ. 23-24.

³⁰ Ο ρόλος της επικοινωνίας έχει σαφή εργαλειακό χαρακτήρα και προϋποθέτει τη γραμμική σχέση ανάμεσα στον πομπό και στο δέκτη του μηνύματος, Παναγιωτοπούλου Ρόη, *οπ. π.*, σελ. 147.

³¹ Όπως αναφέρεται στον Lin Nan, 1999, σελ. 30. Ο συγκεκριμένος συγγραφέας επικαλείται τις θέσεις του Pierre Bourdieu, σύμφωνα με τον οποίο η ατομική δράση είναι εγκλωβισμένη από προδιαθέσεις- έξεις (που τις προσδιορίζει με τον όρο *habitus*) που εκφράζονται κυρίως στο πλαίσιο των διαπροσωπικών σχέσεων ως μορφές «συμβολικής βίας»: εμπιστοσύνης, αφοσίωσης, φιλοξενίας, αναγνώρισης κ.ά. Αυτή η συμβολική βία είναι κατ' ουσία η προσδοκία του ατόμου για υλικά και άυλα οφέλη, όπως είναι η κοινωνική και οικονομική ανέλιξη. Για περισσότερα βλ. Κύρτσης Αλέξανδρος-Ανδρέας, 1995, σελ. 96-112.

«ισχυρές» σχέσεις μεταξύ των μελών του (όπως συγγένειας, φιλίας, κ.ά.),³² αλλά επίσης και σε φαινομενικά «αδύναμες» σχέσεις (απλών επαφών ή γνωριμιών) οι οποίες επιτρέπουν τη ροή πληροφοριών σε μακρινά μέρη του δικτύου αλλά και την επαφή ή ενσωμάτωση με άλλες κοινωνικές ομάδες. Η συγκεκριμένη θέση αναλύεται με σαφήνεια στο άρθρο του Mark Granovetter με τίτλο «The Strength of Weak Ties»³³ σύμφωνα με τον οποίο οι διαπροσωπικές σχέσεις μπορούν να διακριθούν σε ισχυρούς και αδύναμους δεσμούς. Όσο περισσότεροι είναι οι ισχυροί δεσμοί σε ένα δίκτυο τόσο περισσότερο αυτό έχει την τάση να είναι αλληλένδετο και κλειστό. Οι αδύναμοι δεσμοί είναι αυτοί που γίνονται «γέφυρες» σύνδεσης- επαφής διαφορετικών κοινωνικών δικτύων μεταξύ τους και επιτρέπουν την εύκολη αναζήτηση πληροφοριών και νέες ευκαιρίες δράσης (π.χ. αναζήτηση μιας εργασίας).

- **Θέση 5^η:** στο επίκεντρο της θεωρίας των κοινωνικών δικτύων βρίσκεται η ατομική συμπεριφορά των μεμονωμένων υποκειμένων ως κοινωνικός «ρόλος». Το άτομο αναφέρεται ως «δρων υποκείμενο» (actor) που επιλέγει να υιοθετήσει συγκεκριμένες συμπεριφορές ανάλογα με τις σχέσεις που αναπτύσσει με άτομα του κοινωνικού του περίγυρου. Η συμπεριφορά του προσαρμόζεται στο πλαίσιο των κοινωνικών σχέσεων που αναπτύσσει με άλλα άτομα, τα οποία αντίστοιχα υιοθετούν τους δικούς τους συγκεκριμένους «αντι- ρόλους».³⁴ Υπό τη συγκεκριμένη οπτική, τα άτομα που συνθέτουν ένα δίκτυο θεωρούνται περισσότερο αλληλοεξαρτώμενες παρά αυτόνομες μονάδες.³⁵ Οι ρόλοι που διακρίνονται στο δίκτυο προσδιορίζονται, λοιπόν, όχι από τα μεμονωμένα μέλη του, άλλα από τις διάφορες μορφές σχέσεων που αναπτύσσονται σε αυτό. Πρέπει επίσης να επισημανθεί ότι στην ανάλυση κοινωνικών δικτύων τα δρώντα υποκείμενα δεν θεωρούνται μόνο τα άτομα αλλά και ομαδοποιήσεις προσώπων (π.χ. που συνθέτουν έναν οργανισμό), καθώς και άυλα ή υλικά αντικείμενα τα οποία μπορούν να έχουν ιδιαίτερη σημασία στην ανάλυση μιας έρευνας (π.χ. ένα παραγόμενο προϊόν).³⁶
- **Θέση 6^η:** Το κοινωνικό δίκτυο εκλαμβάνεται ως ένα δυναμικό σύστημα στο οποίο όλες οι υπαρκτές αλληλεπιδράσεις έχουν κάποια ιδιαίτερη σημασία και μπορούν να

³² Οι οποίες δημιουργούν αισθήματα συλλογικότητας αλλά και αποκλεισμού από εξωτερικές επιδράσεις άλλων ομάδων.

³³ Granovetter Mark, 1973, σελ. 1360-1380.

³⁴ Όπως το αντιλαμβάνεται ο George Mead.

³⁵ Kadushin, Charles, σπ. π., σελ. 22, Σαρρής, σπ. π., σελ. 179-181.

³⁶ Knoke David- Kuklinski James, 1991, σελ. 174.

ασκήσουν κάποια μορφή επιρροής, ακόμα και στα άτομα τα οποία είναι απομακρυσμένα και απόμακρα από ορισμένα πλέγματα διατομικών σχέσεων.³⁷ Συσχετισμοί που δεν αφορούν σε συγκεκριμένα άτομα στο δίκτυο μπορούν έμμεσα να οδηγήσουν στην υιοθέτηση συγκεκριμένων συμπεριφορών και δράσεων από μέρος τους. Στο παραπάνω πλαίσιο, ιδιάζουσα σημασία αποκτούν τα μέλη του δικτύου τα οποία μπορούν είτε να κατευθύνουν αντιλήψεις και συμπεριφορές, ως «καθοδηγητές γνώμης», είτε να συνδέουν επικοινωνιακά πρόσωπα ή υποομάδες ενός ευρύτερου δικτύου, ως «σύνδεσμοι» ή «γεφυροποιόι».³⁸

---

³⁷ Σαρρής, οπ. π., σελ. 270.

³⁸, Παναγιωτοπούλου Ρόη, οπ. π., σελ. 239.

1.2. Η ανάλυση κοινωνικών δικτύων

Από την περασμένη δεκαετία οι επιστημολογικές παραδοχές της θεωρίας των κοινωνικών δικτύων έχουν αρχίσει να γίνονται πάλι επίκαιρες και να αποτελούν το βασικό θεωρητικό υπόβαθρο για την ανάπτυξη και εφαρμογή συγκεκριμένων τεχνικών και μεθόδων στην κοινωνική έρευνα. Οι περισσότερες από τις τεχνικές αυτές είναι σχεδόν πανομοιότυπες με τις «κοινωνιομετρικές» προσεγγίσεις του Moreno: η κεντρική προβληματική τους βασίζεται στην έννοια της δομής της (υπό έρευνας) ομάδας.

Πριν προχωρήσουμε στη συνοπτική περιγραφή των συγκεκριμένων τεχνικών και μεθόδων, καθίσταται αναγκαίο να προσδιορίσουμε σε αυτό το σημείο τον «χαρακτήρα» της συγκεκριμένης μορφής έρευνας, η οποία παρόλο που χρησιμοποιεί ποσοτικά (μετρήσιμα) εμπειρικά δεδομένα, δεν περιορίζεται μόνο στην ανάλυση με στατιστικές μεθόδους, προκαλώντας ακόμα και τον παραδοσιακό διαχωρισμό μεταξύ ποσοτικής και ποιοτικής έρευνας.³⁹

Η ανάλυση κοινωνικών δικτύων εστιάζει, καταρχήν, στην μελέτη περιπτώσεων με συγκεκριμένη χρονική και χωρική οριοθέτηση, όπως έγινε στις πρώτες κοινωνιομετρικές και εθνογραφικές έρευνες που χρησιμοποίησαν τις συγκεκριμένες μεθόδους. Όπως ισχύει και στην ποιοτική έρευνα, δεν επιδιώκεται –πλην εξαιρετικών περιπτώσεων-⁴⁰ η δειγματοληπτική επιλογή ατόμων (και των σχέσεων τους) που ανήκουν στον υπό έρευνα πληθυσμό.⁴¹ Αντίθετα ο ερευνητής προβαίνει στη συλλογή των σχετικών δεδομένων για ολόκληρη την ομάδα που μελετά, τα όρια της οποίας καθορίζονται συνήθως είτε με βάση τον α priori προσδιορισμό από τα ίδια τα υποκείμενα (π.χ. άτομα που ανήκουν στην ίδια τάξη ενός σχολείου), είτε με

---

³⁹ Ο Florian Znaniecki, συμμετέχοντας στη θεωρητική συζήτηση που γίνονταν για την κοινωνιομετρία (την εποχή που πρωτοεμφανίστηκε ως μέθοδος έρευνας), αναφέρει ότι φαίνεται να έχει επιλύσει την παραδοσιακή μεθοδολογική δυσκολία στην κοινωνική έρευνα, εισάγοντας τις ποσοτικές μεθόδους στην κοινωνιολογία, με έναν ικανοποιητικότερο τρόπο σε σχέση με όλες τις άλλες σχετικές προσπάθειες και αυτό διότι δεν θυσιάζεται το εμπειρικό περιεχόμενο στη μορφή που επιβλήθηκε από την τεχνική. Επισημαίνει, επίσης, την εξάλειψη της παλιάς πηγής σύγχυσης που υπήρχε με το να θεωρείται το άτομο μια οντότητα αδιαίρετη και το συλλογικό φαινόμενο απλό άθροισμα ατομικών φαινομένων. Znaniecki Florian, 1943, σελ. 225-233.

⁴⁰ Κυρίως αφορά στις περιπτώσεις κατά τις οποίες ερευνώνται ιδιαίτερα μεγάλες πληθυσμιακές ομάδες (π.χ. το σύνολο των συναλλαγών σε ένα συγκεκριμένο κλάδο παραγωγής, στα όρια μιας εθνικής οικονομίας). Η πιο διαδεδομένη μέθοδος δειγματοληψίας στην ανάλυση κοινωνικών δικτύων είναι αυτή της «χιονοστιβάδας» (snowball). Σύμφωνα με τη συγκεκριμένη μέθοδο, σε πρώτο στάδιο επιλέγονται άτομα με προκαθορισμένα χαρακτηριστικά (ανάλογα με το σκοπό της έρευνας), τα οποία αναφέρουν συγκεκριμένες μορφές σχέσεων που έχουν με άλλα άτομα που φέρουν ίδια ή όμοια χαρακτηριστικά με αυτά. Η διαδικασία αυτή συνεχίζεται και σε επόμενα στάδια, μέχρι να εντοπιστεί ο υπό έρευνα πληθυσμός. Σχετικά βλ. Κυριαζή Νότα, 2001, σελ. 119, Wasserman- Faust, οπ. π., σελ. 33-35.

⁴¹ Breiger Ronald, 2004, σελ. 507-509.

επιλεκτικά κριτήρια που θέτει ο ίδιος ο ερευνητής, βασιζόμενος στις αρχικές θεωρητικές του υποθέσεις (π.χ. η μελέτη των οικογενειών μιας γειτονιάς με ετήσιο εισόδημα άνω των 50.000 ευρώ).⁴² Βεβαίως πρέπει να αναγνωριστεί ότι –αντίθετα με την ποιοτική ανάλυση- ο αναλυτής κοινωνικών δικτύων αποδέχεται από την αρχή τη «δομική ομοιότητα» (structural similarity) των υποκειμένων που συνθέτουν την υπό έρευνα ομάδα, προκειμένου να προχωρήσει στη «χαρτογράφηση» του δικτύου των διαπιστωμένων σχέσεων και στην περαιτέρω ανάλυσή του με τη χρήση μαθηματικών μοντέλων, αξιοποιώντας σχετικούς αλγόριθμους που προκύπτουν από αμιγώς ποσοτικά δεδομένα.

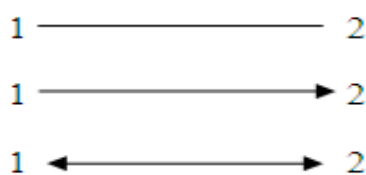
Στα παρακάτω υποκεφάλαια πρόκειται να περιγραφούν συνοπτικά οι βασικές μέθοδοι και τεχνικές της ανάλυσης κοινωνικών δικτύων οι οποίες ταξινομήθηκαν με βάση τα κύρια στάδια διεξαγωγής μιας τέτοιας μορφής έρευνας.

1.2.1. Επιλογή- συλλογή δεδομένων

Τα είδη των δεδομένων που επιλέγονται να συλλεχθούν για τους σκοπούς της ανάλυσης κοινωνικών δικτύων εξαρτώνται, καταρχήν, από τις θεωρητικές υποθέσεις που έχει θέσει ο ερευνητής και τις οποίες θέλει να επιβεβαιώσει ή να διαψεύσει μέσα από την μελέτη συγκεκριμένων εμπειρικών μεταβλητών και δεικτών. Αυτές οι μεταβλητές χωρίζονται σε δύο βασικές μορφές:⁴³

- **τις δομικές** (structural) μεταβλητές, οι οποίες αφορούν σε μετρήσιμα χαρακτηριστικά διαφόρων μορφών αλληλεπιδράσεων ή συσχετίσεων μεταξύ των υποκειμένων της υπό έρευνα ομάδας. Στην περίπτωση αυτή, ως ελάχιστη «μονάδα καταγραφής» καθορίζεται η γραμμική σχέση που συντίθεται από δύο άτομα (δυάδα) η οποία μπορεί να είναι και κατευθυνόμενη ή αμοιβαία κατευθυνόμενη και από τα δύο μέρη. Για παράδειγμα, οι δομικές μεταβλητές μπορεί να περιγράφουν δεσμούς συγγένειας, οικονομικές συναλλαγές, ροή πληροφοριών, κ.ά. Η γραφική απεικόνιση της σχέσης είναι ιδιαίτερα απλή, όπως φαίνεται παρακάτω.

Διάγραμμα 1

⁴² Hanneman, Robert- Mark Riddle, 2005, κεφ. 1: Social Network Data.

⁴³ Wasserman- Faust, οπ. π., σελ. 29-30, Hanneman, Robert- Mark Riddle, οπ. π., κεφ. 1.

- **τις συνθετικές** (compositional) μεταβλητές, οι οποίες αφορούν σε μετρήσιμες ιδιότητες και χαρακτηριστικά που ανήκουν στα επιμέρους υποκείμενα που συνθέτουν το δίκτυο (actor attribute variables). Τέτοιες είναι π.χ. η ηλικία, το επάγγελμα, το ετήσιο εισόδημα κ.ά., δηλαδή αναφερόμαστε σε ιδιότητες που δεν έχουν να κάνουν με τη συσχέτιση μεταξύ των φορέων που τις κατέχουν. Οι συγκεκριμένες μεταβλητές έχουν δευτερογενή αξία στην έρευνα, και χρησιμοποιούνται κυρίως ως πρόσθετες πληροφορίες στην «ολιστική» προσέγγιση του ερευνητή, για τον προσδιορισμό του ευρύτερου δικτύου και σε δεύτερο λόγο για την εξαγωγή περιγραφικών στατιστικών συμπερασμάτων, οι οποίες δεν εξυπηρετούν τους πρωτογενείς στόχους της ανάλυσης.⁴⁴

Εστιάζοντας στις δομικές μεταβλητές παραθέτουμε, ενδεικτικά, τις βασικότερες μορφές τους που μπορεί να αναζητηθούν στο πλαίσιο διεξαγωγής μιας έρευνας:⁴⁵

- **μεταβλητές συναλλαγών** (transaction relations): αναφερόμαστε κυρίως στην ανταλλαγή του ελέγχου υλικών και άυλων αντικειμένων μεταξύ των μελών ενός κοινωνικών δικτύου.
- **μεταβλητές επικοινωνίας** (communication relations): αναφερόμαστε στη ροή πληροφοριών μεταξύ των ατόμων, εκφράζοντας τη συσχέτιση μεταξύ τους ως «κανάλια» μετάδοσης μηνυμάτων μέσα στο δίκτυο.
- **μεταβλητές εργαλειακών σχέσεων** (instrumental relations), δηλαδή επαφών για την επίτευξη συγκεκριμένων στόχων: τα δρώντα υποκείμενα επικοινωνούν ή έρχονται σε επαφή μεταξύ τους στο πλαίσιο των προσπαθειών τους να εξασφαλίσουν πολύτιμα γι' αυτούς αγαθά, υπηρεσίες, πληροφορίες κ.ά. Για παράδειγμα, την πρόσληψη σε μία εργασία, τη στρατολόγηση σε μία οργάνωση, κ.ά.
- **μεταβλητές αισθημάτων-στάσεων-πεποιθήσεων-διαθέσεων** (sentiment relations), στις οποίες τα μεμονωμένα άτομα εκφράζουν τα αισθήματά τους απέναντι σε άλλα άτομα του δικτύου (φιλία, συμπάθεια, θαυμασμός, αδιαφορία, αποστροφή, κ.ά.)
- **μεταβλητές εξουσίας-δύναμης-αυθεντίας** (power- authority relations): εξετάζονται κυρίως σε έρευνες για επίσημες μορφές οργάνωσης, δείχνοντας συνήθως τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των υποκειμένων στην έκδοση και εκτέλεση εντολών.
- **μεταβλητές συγγένειας-καταγωγής** (kinship and descent relations) οι οποίες

⁴⁴ Hanneman, Robert- Mark Riddle, *οπ. π.*, Knoke David- Kuklinski James, *οπ. π.*, σελ. 174-175.

⁴⁵ Knoke David- Kuklinski James, *οπ. π.*, σελ. 177, Wasserman- Faust, *οπ. π.*, σελ. 18.

βασίζονται στις σχέσεις συγγένειας μεταξύ των μελών που έχουν κοινή γενεαλογική καταγωγή.

Η συλλογή των παραπάνω δεδομένων μπορεί να πραγματοποιηθεί με ποικίλους τρόπους και κυρίως με τη χρήση **ερωτηματολογίων** (όπου τα ίδια τα υποκείμενα περιγράφουν το προσωπικό τους δίκτυο σχέσεων), με την **παρατήρηση** της υπό έρευνα ομάδας (στο πλαίσιο της οποίας καταγράφεται το διαπιστωμένο από τον παρατηρητή δίκτυο σχέσεων) και με την **εξαγωγή δεδομένων από έγγραφα κείμενα** που αφορούν λ.χ. στην οργάνωση των προκαθορισμένων ρόλων της υπό έρευνα ομάδας (από την μελέτη καταστατικών κειμένων, ιστορικών αρχείων, κ.ά.).

1.2.2. Περιγραφή και οργάνωση δεδομένων- γραφική αναπαράσταση των δομικών μεταβλητών

Η οργάνωση των δεδομένων που συλλέγονται στο πλαίσιο της έρευνας ενός κοινωνικού δικτύου διαφέρει από τις «συμβατικές» μορφές ποσοτικής έρευνας στο επίπεδο της ταξινόμησής τους. Όπως είναι γνωστό στην κοινωνική στατιστική τα δεδομένα ομαδοποιούνται με τέτοιο τρόπο ώστε να είναι εφικτή η περιγραφή του δείγματος σε κάθε μεταβλητή, προκειμένου να αναδειχτούν ομοιότητες και διαφορές ανάμεσα στα υποκείμενα της έρευνας, να γίνει υπολογισμός των σχετικών συχνοτήτων, να πραγματοποιηθούν οι συσχετίσεις των μεταβλητών κ.λπ. Στον σχετικό πίνακα (βάση δεδομένων) όπου ταξινομούνται τα στοιχεία, οι οριζόντιες στήλες αντιπροσωπεύουν τα υποκείμενα της έρευνας, με βάση τα ιδιαίτερα τους χαρακτηριστικά που εξετάζονται κατά περίπτωση, τα οποία λαμβάνουν συγκεκριμένο ποσοτικό (μετρήσιμο) μέγεθος, βασιζόμενο στις επιλεχθείσες μεταβλητές μέτρησης που προσδιορίζονται στις οριζόντιες στήλες του πίνακα.

Στην περίπτωση της ανάλυσης κοινωνικών δικτύων η οργάνωση των δεδομένων δεν γίνεται με κριτήριο τα ατομικά χαρακτηριστικά των υποκειμένων της υπό έρευνας ομάδας, αλλά με βάση τις διαπιστωθείσες συσχετίσεις- αλληλεπιδράσεις που παρατηρούνται ανάμεσα τους. Για κάθε συγκεκριμένη δομική μεταβλητή που επιλέγεται να εξεταστεί -αλλά και για κάθε συνθετική μεταβλητή, που επιλέγεται ανάλογα με τις θεωρητικές υποθέσεις του ερευνητή- τα σχετικά δεδομένα καταγράφονται σε ένα ξεχωριστό κάθε φορά πίνακα καλούπι (τύπου matrix) όπου στην αριστερή κάθετη στήλη παρατίθενται τα ονόματα των υποκειμένων της ομάδας, τα οποία επίσης καταγράφονται στην πρώτη οριζόντια στήλη. Σε κάθε κελί του πίνακα καταγράφεται η ύπαρξη ή η μη σχέση ανάμεσα σε δύο υποκείμενα, όπως φαίνεται

στο παρακάτω παράδειγμα (όπου 1= ύπαρξη συσχέτισης, 0= καμία συσχέτιση).⁴⁶

Πίνακας 1

	<i>A</i>	<i>B</i>	<i>Γ</i>	<i>Δ</i>
<i>A</i>	-	1	1	0
<i>B</i>	0	-	1	0
<i>Γ</i>	1	1	-	1
<i>Δ</i>	0	0	1	-

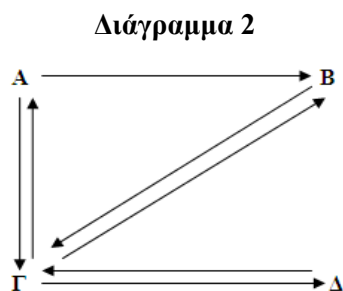
Στον ίδιο πίνακα μπορούν επίσης να καταγραφούν, πέραν από την ύπαρξη ή την μη ύπαρξη σχέσης (ως ονομαστική κλίμακα μέτρησης) και δεδομένα που εκφράζουν και άλλα επίπεδα μέτρησης κυρίως της έντασης (strength) των σχέσεων που αναπτύσσονται στο δίκτυο.

Οι κλίμακες μέτρησης της έντασης των σχέσεων είναι ίδιες με αυτές που χρησιμοποιούνται στη ποσοτική κοινωνιολογική έρευνα

- **Συμβολική μέτρηση** της έντασης (signed strength) που εκφράζει την αρνητική, θετική ή ουδέτερη στάση των υποκειμένων για άλλα πρόσωπα που ανήκουν στο δίκτυο των προσωπικών τους επαφών (καταγράφεται στο πίνακα με θετικό ή αρνητικό πρόσημο).
- **Τακτική μέτρηση** (ordinal strength) που εκφράζει την ιεραρχική διάταξη με την οποία κατατάσσονται όλες οι σχέσεις που αναπτύσσουν τα υποκείμενα στο ευρύτερο δίκτυο, με προσωπικά κριτήρια επιλογών.
- **Μέτρηση διαστήματος** (interval), βάσει της οποίας οι σχέσεις ιεραρχούνται με βάση αριθμητική κλίμακα που εκφράζει ποσοτική διαφορά στα επίπεδα των σχέσεων που αναπτύσσονται στο δίκτυο (π.χ. -10 εκφράζει την αντιπάθεια για ένα πρόσωπο, 0 την ουδετερότητα και +10 τη θετική εκτίμηση για ένα πρόσωπο).
- **Μέτρηση λόγου**, η οποία συνήθως εκφράζει τις αριθμητικές συχνότητες των επαφών που αναπτύσσουν μεταξύ τους τα υποκείμενα και που καταγράφονται μέσα σε ένα χρονικό διάστημα (π.χ. 10 επαφές ανάμεσα στον Α και Β έναντι 5 ανάμεσα στον Α και τον Γ).

⁴⁶ Hanneman, Robert- Mark Riddle, οπ. π., κεφ. 1.

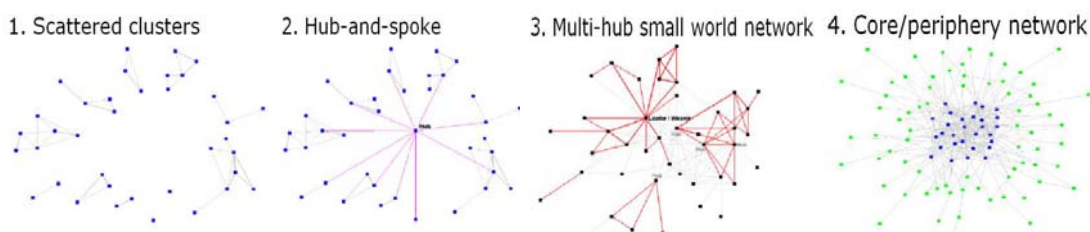
Απεικόνιση του δικτύου με τη χρήση γραφημάτων: μία γνωστή μέθοδος της ανάλυσης κοινωνικών δικτύων για την οργάνωση και ταξινόμηση των δεδομένων της έρευνας είναι η χρήση γραφημάτων στα οποία γίνεται η αναπαράσταση των πληροφοριών που αφορούν στα εμπλεκόμενα υποκείμενα και στις σχέσεις που αναπτύσσουν. Στην απεικόνιση αυτή τα υποκείμενα συμβολίζονται συνήθως με σημεία (ως κόμβοι) τα οποία συνδέονται με γραμμές (edges) οι οποίες εκφράζουν τις σχέσεις που αναπτύσσονται στο δίκτυο. Για παράδειγμα ο προηγούμενος πίνακας matrix λαμβάνει ως γραφική αναπαράσταση την παρακάτω μορφή:

Υπάρχουν διάφορες μορφές γραφημάτων (γνωστά ως «κοινωνιογραφήματα») που χρησιμοποιούνται στην ανάλυση των κοινωνικών δικτύων η μορφή των οποίων εξαρτάται από το είδος και την ποιότητα των πληροφοριών που συλλέγονται για επεξεργασία. Στο παραπάνω παράδειγμα χρησιμοποιούνται κατευθυνόμενες γραμμές (directed graph) εκφράζοντας τις κατευθύνσεις των σχέσεων που αναφέρονται στον πίνακα matrix. Πρέπει επίσης να επισημανθεί ότι ενδεχομένως στο ίδιο γράφημα μπορούμε να απεικονίσουμε πολλαπλά είδη συσχετισμών μεταξύ των υποκειμένων του δικτύου,⁴⁷ δυσκολεύοντας όμως το επίπεδο κατανόησής του. Παρόλα αυτά η χρήση γραφημάτων διευκολύνει ιδιαίτερα τα ερωτήματα που τίθενται στο καθ' αυτό στάδιο της ανάλυσης και ερμηνείας των καταγεγραμμένων δεδομένων.

Διάγραμμα 3

παράδειγμα φάσεων εξέλιξης ενός κοινωνικού δικτύου⁴⁸

⁴⁷ Όπως και πολλαπλά είδη συνθετικών μεταβλητών, π.χ. διαφορετικά χρώματα κόμβων που εκφράζουν διαφορετικές ιδιότητες των υποκειμένων (μπλε χρώμα κόμβου για τους άντρες και κόκκινο για τις γυναίκες)

⁴⁸ Πηγή: Krebs Valdis- Holley June, «Building Sustainable Communities through Network Building», 2002, www.orgnet.com, 14-8-2008.

1.2.3. Ανάλυση των δομικών χαρακτηριστικών της υπό έρευνα ομάδας

Σκοπός της οργάνωσης και της γραφικής αναπαράστασης των δεδομένων είναι η κατασκευή ενός αναλυτικού πλαισίου που προσφέρει τη δυνατότητα διασύνδεσης και επεξήγησης των δεδομένων που συλλέχθηκαν στο πλαίσιο της έρευνας. Η διαδικασία που περιγράφηκε μέχρι τώρα δίνει τη δυνατότητα να γίνουν εμπειριστατωμένες διαγνώσεις για την υπό έρευνα ομάδα, εστιάζοντας στο δίκτυο των σχέσεων που αναπτύσσονται σε αυτή. Τα επίπεδα ανάλυσης των ταξινομημένων δεδομένων εξαρτώνται από τις βασικές θεωρητικές υποθέσεις που επιδιώκουμε να εξετάσουμε σε σχέση με τα υποκείμενα που συνθέτουν το δίκτυο. Κατά τους Wasserman και Faust τα επίπεδα ανάλυσης των κοινωνικών δικτύων ξεκινούν από το άμεσο «εγωκεντρικό» δίκτυο σχέσεων συγκεκριμένων υποκειμένων και φτάνουν μέχρι και την εξαγωγή διαγνωστικών γενικεύσεων για ολόκληρο το δίκτυο που εκλαμβάνεται ως ένα ενιαίο σύστημα.⁴⁹ Πιο συγκεκριμένα διακρίνονται πέντε κύρια επίπεδα ανάλυσης:

- Η ανάλυση στο **επίπεδο του μεμονωμένου δρώντος υποκειμένου** (actor level analysis) εξετάζει ένα συγκεκριμένο μέλος του δικτύου, τις διαπροσωπικές σχέσεις που αναπτύσσει με άλλα υποκείμενα και τις σχέσεις που αναπτύσσουν οι τελευταίοι μεταξύ τους. Υπό το συγκεκριμένο πρίσμα, η οργάνωση και γραφική απεικόνιση των δεδομένων μπορεί να μας βοηθήσει να ελέγξουμε υποθέσεις αναφορικά με τον **ατομικό ρόλο** που αναπτύσσει το επιλεγμένο άτομο στην ομάδα που ανήκει, τη δυνατότητά του να ασκήσει επιρροή σε ορισμένες επιλογές των άλλων μελών του δικτύου, αλλά και τη δυνατότητά του να καθίσταται σύνδεσμος (liaison) ή «γεφυροποιός» (bridge) στην επικοινωνία ή στη ροή υλικών και άυλων προϊόντων ανάμεσα σε πρόσωπα ή ομάδες προσώπων που συνθέτουν το ευρύτερο δίκτυο. Η δομή του δικτύου των σχέσεων στην υπό έρευνα ομάδα μπορεί να αποκαλύψει την πλεονεκτική θέση στην οποία μπορεί να βρίσκεται ένα υποκείμενο σε σχέση με άλλα, συγκρίνοντας τον αριθμό των σχέσεων και των ατομικών επιλογών, οι οποίες ορίζουν την δομική «κεντρικότητα»⁵⁰ (centrality) του στο ευρύτερο δίκτυο.

⁴⁹ Wasserman- Faust, *οπ. π.*, σελ. 25-26.

⁵⁰ Όρος που ανέπτυξε ο Linton Freeman για να καθορίσει τη συσχέτιση που υπάρχει ανάμεσα στην ισχύ (power) ενός υποκειμένου και στη θέση που καταλαμβάνει στο κοινωνικό δίκτυο που ανήκει. Από την οπτική των γραφημάτων αναδείχτηκε ότι η ισχύς ενός υποκειμένου μπορεί να θεωρηθεί αυξημένη όταν έχει αυξημένο αριθμό σχέσεων, υψηλό βαθμό εγγύτητας με άλλα υποκείμενα του δικτύου (με άμεσες ή έμμεσες/ διαμεσολαβητικές συσχετίσεις) και τη δυνατότητα να καθίσταται «γεφυροποιός» ή σύνδεσμος ανάμεσα σε δύο ή περισσότερα υποκείμενα. Για περισσότερα βλ. Freeman Linton, 1978, σελ. 215-239.

- Η ανάλυση στο **επίπεδο της δυάδας** (dyadic level) εξετάζει δύο συγκεκριμένα υποκείμενα και εστιάζει κυρίως στις σχέσεις που παρεμβάλλονται ανάμεσα τους. Οι σχετικές μετρήσεις που γίνονται στο πλαίσιο της ανάλυσης αφορούν κυρίως: α) στην απόσταση (distance) και την εγγύτητα (reachability) ανάμεσα σε δύο συγκεκριμένα υποκείμενα, η οποία ως ποσοτικό μέγεθος προσδιορίζεται κυρίως από τον βαθμό στον οποίο -εκτός της περίπτωσης της άμεσης επαφής- παρεμβαίνουν άλλα μέλη στο δίκτυο ή καθίστανται γεφυροποιοί στην ανάπτυξη της σχέσης της υπό έρευνας δυάδας,⁵¹ β) την τάση αμοιβαιότητας (reciprocity) των δύο υποκειμένων, υπό την έννοια της ομοιότητας των ρόλων και ιδίως υπό την οπτική της όμοιας τυπολογίας σχέσεων που αναπτύσσουν με άλλα υποκείμενα,⁵² η οποία μπορεί να φτάνει και στο επίπεδο της ισοδυναμίας (structural equivalence), δηλαδή των ίσων ευκαιριών και δυνατοτήτων στο υπό έρευνα δίκτυο.⁵³
- Η ανάλυση στο **επίπεδο της τριάδας** (triadic level) μελετά τις σχέσεις που αναπτύσσονται ανάμεσα σε τρία επιλεγμένα μέλη ενός δικτύου, το οποίο, εάν το μέγεθος του είναι N αποτελείται από N/3 διακρινόμενες τριάδες. Η ανάλυση τριάδων στο δίκτυο βασίζεται σε θεωρητικά σχήματα που εκφράζονται με τους όρους «ισορροπία» και «μεταβατικότητα» όπως αναπτύχθηκαν από τον Georg Simmel.⁵⁴ Η παρουσία του τρίτου στοιχείου σε μία σχέση καθίσταται ως ρόλος «μεσολαβητή» ή ως ρόλος που συμβάλλει στη διατήρηση της σχέσης των δύο άλλων υποκειμένων που συνθέτουν τη τριάδα, αποκτώντας παράλληλα πλεονεκτήματα «ισχύος» ως «γεφυροποιός» ή «tertius gaudens»⁵⁵ που περισώζει την ενότητα της ομάδας αλλά και απολαμβάνει οφέλη από αυτή. Στο πλαίσιο της ανάλυσης μπορούν να γίνουν ερευνητικές υποθέσεις αναφορικά με τα μέλη της τριάδας για τα οποία δεν έχουμε επίγνωση των σχέσεων τους, βασιζόμενοι στις ήδη γνωστές σχέσεις από δύο τουλάχιστον μέλη αυτής (π.χ. εάν ο Α εκφράσει την προτίμηση του στον Β και ο Β

---

⁵¹ Οι συγκεκριμένες μεταβλητές σε πειραματικό επίπεδο εξετάστηκαν από τον Stanley Milgram, ο οποίος, με βάση τα πειράματά του, ανέπτυξε την λεγόμενη θεωρία των «έξι βαθμών διαχωρισμού» ή των «έξι βημάτων» (six degrees of separation). Σύμφωνα με τη θεωρία, ο αριθμός των προσώπων που παρεμβάλλονται στη σχέση μεταξύ δύο προσώπων σε οποιοδήποτε σημείο του κόσμου δεν ξεπερνά τα πέντε (ως εκ τούτου έξι παρεμβαλλόμενες σχέσεις ανάμεσα σε δύο υποκείμενα). Milgram Stanley, 1967, σελ. 62-67.

⁵² Kadushin, Charles, *οπ. π.*, σελ. 36.

⁵³ Stockman F.N., *οπ. π.*, σελ. 10512.

⁵⁴ Simmel Georg, «Η Τριάδα», 1908/1977.

⁵⁵ Όρος που χρησιμοποιεί ο Simmel στη σχετική ανάλυση για την Τριάδα.

στον Γ τότε ενδεχομένως ο Α προτιμά επίσης τον Γ).⁵⁶

- Η ανάλυση στο επίπεδο **επιμέρους υποδιαιρέσεων του ευρύτερου δικτύου** (subset level) στοχεύει στον εντοπισμό περισσότερων υποκειμένων και των σχέσεων τους που διακρίνονται ως «συσπειρώσεις» (clusters) ή ιδιαίτερες υποομάδες (sub-groups) στο υπό έρευνα δίκτυο. Αυτή η διάκριση μπορεί να γίνει εφικτή με βάση κάποια συγκεκριμένα δομικά χαρακτηριστικά, όπως είναι η υψηλή πυκνότητα του ιστού των σχέσεων και ο υψηλός βαθμός εγγύτητας (αμεσότητας επαφών) μεταξύ των εμπλεκόμενων υποκειμένων (ή αλλιώς ο σχηματισμός «κλικών»). Ο καθορισμός των ομαδοποιήσεων στο δίκτυο, σε συνδυασμό με τον προσδιορισμό των «γεφυροποιών» που φέρνουν σε επαφή διαφορετικές ομάδες μας βοηθά να κάνουμε υποθέσεις αναφορικά με τάσεις σύγκρουσης ή συναίνεσης, την κινητικότητα στο δίκτυο, την διάχυση πληροφοριών κ.ά.⁵⁷
- Στο πλαίσιο της ανάλυσης στο επίπεδο **ολόκληρου του υπό έρευνα δικτύου** (network level) ο ερευνητής προσπαθεί να διακρίνει γενικούς κανόνες και νομοτέλειες με βάση τις σχέσεις που διακρίνει στην ευρύτερη συνολική ομάδα που μελετά, την οποία προσεγγίζουμε ως ένα ενιαίο σύστημα. Στόχος της έρευνας είναι να επιβεβαιώσει την ύπαρξη διακριτών θέσεων και ρόλων μέσα στο δίκτυο που ασκούν επίδραση σε ολόκληρη την ομάδα και γενικότερα απαντά σε ερωτήματα που έχουν να κάνουν με την επίδραση της δομής της ομάδας στις ατομικές δράσεις και επιλογές των υποκειμένων που τη συνθέτουν. Όπως ήδη έχει επισημανθεί, το συγκεκριμένο επίπεδο ανάλυσης μπορεί να αποκαλύψει την ύπαρξη μιας άτυπης δομής σε σχέση με την εξωτερικά «επίσημη» δομή μιας οργάνωσης. Ο καθορισμός των θέσεων στο δίκτυο (και ως εκ τούτου η διάκριση των ρόλων- κλειδιών), μπορεί να γίνει με συγκεκριμένα ποσοτικά κριτήρια που αφορούν στο συνολικό δίκτυο: α) τη «δομική συνοχή» (structural cohesion) η οποία ως ποσοτικό μέγεθος εκφράζεται με τον ελάχιστο αριθμό υποκειμένων τα οποία εάν αφαιρεθούν από το δίκτυο θα οδηγήσουν στην παύση

---

⁵⁶ Knoke David- Kuklinski James, *οπ. π.*, σελ. 178.

⁵⁷ Hanneman Robert- Mark Riddle, *οπ. π.*, κεφ. 11. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η μελέτη της Margaret Grieco, η οποία με μεθόδους ανάλυσης κοινωνικών δικτύων ερεύνησε την αστικοποίηση συγκεκριμένου πληθυσμού από την περιφέρεια της Νότιας Αγγλίας προς το Ανατολικό Λονδίνο, κατά τη διάρκεια του 19^{ου} μέχρι τα μέσα του 20^{ου} αιώνα. Για το σκοπό αυτό χρησιμοποίησε αρχαιακό υλικό εφημερίδων, της εκκλησίας, και άλλα ιστορικά αρχεία διαφόρων φορέων. Η προσέγγιση της έρευνας εστίαζε κυρίως στη μελέτη του μεταναστευτικού δικτύου που δημιουργήθηκε ανάμεσα στις δύο συγκεκριμένες περιφέρειες, δηλαδή του δικτύου των σχέσεων ανάμεσα στους ήδη μετεγκαταστημένους εργάτες, οι οποίοι επηρέασαν τη μαζική μετανάστευση νέων εργατών από τον τόπο προέλευσης των πρώτων. Βλ. Grieco Margaret, 1995, σελ. 189-236.

ύπαρξης της ευρύτερης ομάδας ως ενιαίου συστήματος.⁵⁸, β) τη «δομική ισοδυναμία» (όρος που προαναφέρθηκε στην ανάλυση της δυάδας), η οποία μπορεί να οδηγήσει στην κατάταξη των υποκειμένων σε ιδιαίτερες ομαδοποιήσεις με βάση τις ευκαιρίες και τις δυνατότητες (ή και περιορισμούς) που έχουν στο πλαίσιο της κοινής τυπολογίας των σχέσεων που αναπτύσσουν.⁵⁹

---

⁵⁸ Moody James- White Douglas, 2003, σελ. 103.

⁵⁹ Knoke David- Kuklinski James, οπ. π, σελ. 179-180.

Μέρος Β΄: Η προσέγγιση του οργανωμένου εγκλήματος με όρους κοινωνικών δικτύων

Κατά τον Jean Ziegler το οργανωμένο έγκλημα χαρακτηρίζεται ως το ανώτατο επίπεδο του καπιταλισμού: «Συνιστά την φάση παροξυσμού που χαρακτηρίζει την ανάπτυξη του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και της καπιταλιστικής ιδεολογίας... λειτουργεί μακριά από κάθε διαφάνεια, μέσα σε μια σχεδόν τέλεια μυστικότητα... πραγματοποιεί τη «μεγιστοποίηση» του κέρδους... συσσωρεύει την υπεραξία του με ιλιγγιώδη ταχύτητα...». Ο ίδιος συγγραφέας θέτει το ρητορικό ερώτημα: «ποιος καπιταλιστής στο βάθος της συνείδησής του, δεν ονειρεύεται μια τέτοια ελευθερία, μια τέτοια ταχύτητα συσσώρευσης, μια τέτοια ουσία διαφάνειας και ένα τέτοιο κέρδος;»⁶⁰

Η συγκεκριμένη θέση μας οδηγεί σε δύο κύριους προβληματισμούς: ο πρώτος αφορά στους όρους «ευελιξία» ή «ελευθερία» σύμφωνα με τους οποίους αναπτύσσονται οι σύγχρονες οργανωμένες εγκληματικές δράσεις. Σε τι συνίσταται αυτή η «ευελιξία» δράσης; Πώς αυτή η ελευθερία συμβαδίζει με τη μυστικότητα των ομάδων του οργανωμένου εγκλήματος; Ο δεύτερος προβληματισμός αφορά στους όρους με τους οποίους το σύγχρονο οργανωμένο διεθνικό έγκλημα καθίσταται μία επικερδής επιχειρηματική δραστηριότητα. Με ποιον τρόπο αναπτύσσεται και εξασφαλίζει την ταχύτερη συσσώρευση των κερδών ξεπερνώντας τα προληπτικά και κατασταλτικά εμπόδια των εθνικών και διεθνών αντεγκληματικών πολιτικών; Σε ποιο βαθμό η φιλελευθεροποίηση της οικονομίας και ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής ευνοεί την ανάπτυξη του οργανωμένου εγκλήματος;

Για την αναζήτηση απαντήσεων στα παραπάνω ερωτήματα επιλέγεται να αναλυθεί το οργανωμένο έγκλημα, στο επίπεδο των επαφών και των συνεργασιών που αναπτύσσουν τα πρόσωπα που συγκροτούν τις σύγχρονες εγκληματικές οργανώσεις στην Ευρώπη, ιδίως αυτές που έχουν διεθνές πεδίο δράσης. Έμφαση δίνεται, δηλαδή, στη διάσταση της «οργάνωσης» των ομάδων αυτών, που προσεγγίζονται ως δίκτυα σχέσεων και συνεργασιών μεταξύ των προσώπων που τα συνθέτουν. Υπό τη συγκεκριμένη προσέγγιση περιγράφεται η διαμόρφωση των σημερινών παράνομων «αγορών», όπως αυτές έχουν διαμορφωθεί τα τελευταία χρόνια στην Ευρώπη.

Στο πλαίσιο αυτό, βασική θεωρητική υπόθεση της παρούσας εργασίας είναι ότι υπό όρους και προϋποθέσεις -που θα αναζητήσουμε στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας- οι ομάδες του σύγχρονου οργανωμένου εγκλήματος στην Ευρώπη τείνουν να αποκτούν

---

⁶⁰ Ziegler Jean, 1998, σελ. 50-51.

μορφολογικά χαρακτηριστικά κοινωνικών δικτύων. Οι σύγχρονες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες στην Ευρωπαϊκή περιφέρεια συμβάλλουν αποφασιστικά στην ανάπτυξη των δραστηριοτήτων του οργανωμένου εγκλήματος που διαμορφώνονται ως εξής:

- Οι περισσότερες εγκληματικές δραστηριότητες προϋποθέτουν δίκτυα συνεργασιών μεταξύ διαφορετικών προσώπων και ομάδων που αναλαμβάνουν διαφορετικά στάδια για την ολοκλήρωσή τους.
- Ορισμένες εγκληματικές δραστηριότητες διαμορφώνονται από τις επιμέρους δράσεις πολυμελών ομάδων χωρίς κεντρικό συντονισμό, εποπτεία και αυστηρές σχέσεις ιεραρχίας.
- Οι ομάδες του οργανωμένου εγκλήματος μπορούν να λειτουργούν ως ρευστά δίκτυα έχοντας την ικανότητα να αναπροσαρμόζουν εύκολα τη δράση τους, ανανεώνοντας και αντικαθιστώντας τους ανθρώπινους πόρους που χρησιμοποιούν, ιδίως στην περίπτωση που μέλη τους με «εκτελεστικούς» ρόλους ανακαλύπτονται και συλλαμβάνονται.
- Οι ομάδες του οργανωμένου εγκλήματος αποτελούνται από μέλη τα οποία αναπτύσσουν παράλληλα νόμιμες δραστηριότητες (επιχειρηματικές, πολιτικές, κ.α.), οι οποίες ενδεχομένως εξυπηρετούν με έμμεσο τρόπο εγκληματικούς σκοπούς.
- Το εγκληματικό δίκτυο με όρους «κοινωνικών δικτύων» αποτελείται από μεμονωμένα μέλη τα οποία ενδεχομένως να μην έχουν επίγνωση της ολότητας της εγκληματικής ομάδας στην οποία ανήκουν. Τα άτομα που τα συνιστούν μπορούν να έχουν διαφοροποιημένους ατομικούς σκοπούς ή συμφέροντα από εκείνα της ευρύτερης εγκληματικής ομάδας.

Στην προσπάθειά μας να επιβεβαιώσουμε ή να διαφοροποιηθούμε από τις παραπάνω θέσεις, επιλέγεται να εστιαστεί η έρευνά μας στις εξής κατευθύνσεις: α) **στον προσδιορισμό των νέων τάσεων στην ανάπτυξη του οργανωμένου εγκλήματος στην ευρωπαϊκή επικράτεια**, όπως περιγράφονται σε σχετικές εκθέσεις διεθνών οργανισμών και επίσημους φορείς κοινωνικού ελέγχου ευρωπαϊκών κρατών, β) **στη μελέτη της σχετικής επιστημονικής βιβλιογραφίας**, προκειμένου να εξαχθεί εκτενής επιχειρηματολογία για τη συγκεκριμένη επιλογή προσέγγισης του οργανωμένου εγκλήματος με όρους κοινωνικών δικτύων, γ) **στην πρακτική εφαρμογή των τεχνικών και μεθόδων της ανάλυσης κοινωνικών δικτύων στο πλαίσιο της ανακριτικής έρευνας** για την εξάρθρωση οργανωμένων εγκληματικών ομάδων. Γι' αυτό το σκοπό μελετάται η συνάφεια της συγκεκριμένης μεθοδολογίας με τις μεθόδους και τεχνικές της ανάλυσης εγκληματολογικών

πληροφοριών (crime intelligence analysis), που χρησιμοποιούν οι σύγχρονοι αστυνομικοί οργανισμοί, κυρίως στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης.

2.1. Οι νομοθετικές- επιστημονικές κατευθύνσεις στη φαινομενολογία του οργανωμένου εγκλήματος

Οι ποικίλες και διαφορετικές μορφές με τις οποίες εκδηλώνονται διαχρονικά οι οργανωμένες εγκληματικές δραστηριότητες από χώρα σε χώρα, αποτελεί τη βασική αιτία για τη δυσκολία διατύπωσης ενός ακριβούς και κοινά αναγνωρισμένου ορισμού για το οργανωμένο έγκλημα. Ακόμα και τα σημεία στα οποία συγκλίνουν οι περισσότεροι ορισμοί έχουν γενικό και ασαφή χαρακτήρα, θέτοντας στην ίδια «μοίρα» μορφές κοινής εγκληματικής δράσης τύπου «συμμορίας του δρόμου» με πιο σοβαρές εκλεπτυσμένες μορφές δράσης τύπου λ.χ. οικονομικών εγκλημάτων υψηλόβαθμων στελεχών επιχειρήσεων.

Γεγονός αποτελεί ότι η εικόνα και η εμπειρία που έχουμε για το οργανωμένο έγκλημα προκύπτει περισσότερο από τα μέσα μαζικής επικοινωνίας παρά από εμπειρισταωμένες κοινωνιολογικές έρευνες, οι οποίες αντιμετωπίζουν το πρόβλημα της δυσχέρειας συλλογής αξιόλογου εμπειρικού υλικού για συλλογή και ανάλυση, κυρίως λόγω της μυστικότητας της δράσης των εγκληματικών ομάδων. Κατά τον Donald Cressey ακόμα και τα απόρρητα αρχεία των αστυνομικών υπηρεσιών δεν είναι επαρκή να δώσουν απαντήσεις στα θεωρητικά ερωτήματα των κοινωνικών ερευνητών, διότι περιορίζονται κατά βάση στην περιγραφή εκνόμενων δράσεων που διαπράχθηκαν από μέλη των εγκληματικών ομάδων και στη συλλογή αποδεικτικών μέσων που θα οδηγήσουν στη καταδίκη τους. Ερωτήματα αναφορικά με την αλληλεπίδραση μεταξύ των εμπλεκόμενων υπόπτων, τον κώδικα επικοινωνίας και την ιδιαίτερη κουλτούρα και αξίες που υιοθετούν, παραμένουν άγνωστες πτυχές.⁶¹

Η «ρητορική» των ΜΜΕ, αλλά και της βιομηχανίας του θεάματος (κινηματογράφος, ραδιόφωνο), ξεκινά από την περίοδο του μεσοπολέμου στις Ηνωμένες Πολιτείες, όπου το οργανωμένο έγκλημα προβάλλονταν με τη μορφή των «συνδικάτων του εγκλήματος», αποτελώντας αναπόσπαστο μέρος της αμερικανικής κοινωνίας που βρίσκονταν εκείνη την εποχή υπό κρίση αξιών και θεσμών. Παράλληλα όμως συγκεκριμένα πρόσωπα, που γίνονταν γνωστά ως ύποπτα για συμμετοχή τους σε οργανωμένες εγκληματικές δράσεις, προβάλλονταν με το στίγμα του «δημόσιου εχθρού» που απειλούσε τα ιδανικά και τις αξίες

---

⁶¹ Cressey Donald, 1995, σελ. 109-110.

της «υγιούς» κοινωνίας.⁶²

Υποστηρίζεται ότι ο ίδιος ο όρος «οργανωμένο έγκλημα» παρόλο που ετυμολογικά παραπέμπει σε *δράσεις ή ενέργειες* που χαρακτηρίζονται ως εγκληματικές, το ιδιαίτερο νόημά του αναφέρεται σε *οντότητες*, δηλαδή σε ενώσεις προσώπων- δραστών που διαπράττουν από κοινού εγκλήματα.⁶³ Αυτός ο «προσωποπαγής» χαρακτήρας του όρου αρμόζει και στους περισσότερους νομοθετικούς ορισμούς των εθνικών κρατών και των διεθνών οργανισμών, οι οποίοι, κατά κύριο λόγο, δεν συγκεκριμενοποιούν τις εγκληματικές πράξεις που χαρακτηρίζονται ως οργανωμένο έγκλημα (π.χ. απάτες, ανθρωποκτονίες, κ.ά.), αλλά τα χαρακτηριστικά στοιχεία βάσει των οποίων μια ομάδα προσώπων χαρακτηρίζεται ως εγκληματική ομάδα (criminal group- criminal organization). Οι πιο «κοινότυπες» προϋποθέσεις που αναφέρονται συνήθως είναι: α) η συνεργασία περισσότερων των δύο προσώπων, β) η (αόριστη) διάρκεια δράσης, γ) ο καταμερισμός ρόλων και έργων, δ) η διάπραξη σοβαρών εγκλημάτων. Παράλληλα οι προϋποθέσεις που άλλοτε αποκλίνουν από τις κατευθύνσεις των διαφορετικών ορισμών και άλλοτε αναφέρονται ως συμπληρωματικά στοιχεία του οργανωμένου εγκλήματος είναι: α) η επιδίωξη κέρδους ή ισχύος,⁶⁴ β) η διεθνής δράση τους, γ) η χρήση βίας, δ) η άσκηση επιρροής και διαφθοράς, ε) η χρήση νομότυπων επιχειρηματικών δομών κ.ά.⁶⁵

Η επιστημονική κοινότητα προσπαθεί να δώσει διάφορες ερμηνείες για το φαινόμενο, κάνοντας προσπάθειες να το προσεγγίσει με όρους και έννοιες που τους δανείζεται από διάφορους επιστημονικούς κλάδους. Η ανάγκη να γίνει κάτι τέτοιο στηρίζεται στην παραδοχή ότι το οργανωμένο έγκλημα λαμβάνει πολλαπλές διαστάσεις και εμφανίζεται σε πολλούς τομείς της κοινωνικής ζωής. Εξάλλου, υποστηρίζεται ότι οι μορφές με τις οποίες εμφανίζεται παρουσιάζουν σαφείς *ομοιότητες* με άλλα αντικείμενα μελέτης, επιτρέποντας με αυτόν τον τρόπο την εξαγωγή αντιστοιχιών ή αναλογιών στην επιστημονική έρευνα. Κατά τον Dwight Smith ο όρος «οργανωμένο έγκλημα» αποτελεί μία κατασκευή η οποία, στην τωρινή της χρήση δεν έχει τη δική της ιδιαίτερη «λογική», αλλά απαιτεί ερμηνείες από διάφορες σκοπιές: «το ερώτημα δεν είναι το τι είναι το οργανωμένο έγκλημα, αλλά ποιες γνώσεις μπορούμε να

⁶² Routh David, 1996, σελ. 1-10.

⁶³ Maltz Michael, 1995, σελ. 339.

⁶⁴ Αποτελεί προαιρετικό χαρακτηριστικό που δεν προβλέπεται στην ελληνική νομοθεσία (άρθρο 187 παρ. 1 Π.Κ.), προκειμένου να συμπεριληφθεί στις μορφές του οργανωμένου εγκλήματος και η τρομοκρατία.

⁶⁵ Τα περισσότερα από τα παραπάνω χαρακτηριστικά αναφέρονται στο σχέδιο συλλογής πληροφοριών για το οργανωμένο έγκλημα από τα Κ-Μ της Ευρωπαϊκής Ένωσης: Enforol 35 rev 2, που υιοθετήθηκε από το Συμβούλιο της Ε.Ε. το 1997.

αποκτήσουμε γι' αυτό από την ιστορία, την πολιτική οικονομία, την κοινωνιολογία, την ψυχολογία -ακόμα και τη φιλοσοφία και τη θεολογία- που θα διευκόλυναν την προσπάθεια να κατανοήσουμε για ποιο λόγο τα φαινόμενα που κατηγοριοποιούμε ως οργανωμένο έγκλημα λαμβάνουν χώρα και ποιοι παράγοντες συντελούν στην εμφάνισή τους».⁶⁶

Το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα ανάλυσης του οργανωμένου εγκλήματος -με την εννοιολογική αντιστοίχισή του με Αρχές που χρησιμοποιούν διάφοροι επιστημονικοί κλάδοι- είναι αυτό της ταύτισής του με την οικονομική επιχείρηση. Κατά τη συγκεκριμένη προσέγγιση η μορφολογία αλλά και η εκδήλωση της δραστηριότητας των εγκληματικών ομάδων ανταποκρίνεται, κατά βάση, στις συνθήκες που επιβάλλει η αγορά των παράνομων προϊόντων που παράγουν ή διακινούν. Όπως και στη νόμιμη οικονομική ζωή, έτσι και οι «παράνομες αγορές» του οργανωμένου εγκλήματος υπακούουν στους νόμους της προσφοράς και ζήτησης, όπως ισχύει για κάθε νόμιμη επιχείρηση. Οι εγκληματικές ομάδες μπορούν να θεωρηθούν ότι αποτελούν (εγκληματικές) «επιχειρήσεις», των οποίων ο πρωταρχικός τους σκοπός είναι η μεγιστοποίηση των κερδών τους και της εν γένει δύναμής τους σε διάφορα επίπεδα πολιτικής, οικονομικής, ακόμα και της απόκτησης κοινωνικής επιρροής. Κατά τον Thorsten Sellin, η ουσιαστική διαφορά τους από τις νόμιμες οικονομικές επιχειρήσεις, είναι ότι η υφιστάμενη νομοθεσία δεν ανέχεται την προμήθεια των προϊόντων που προσφέρουν στο κοινό, γι' αυτό το λόγο «εφευρίσκουν» διάφορες «πλάγιες» (collateral) μεθόδους παραγωγής, προσφοράς και συγκέντρωσης των παράνομων κερδών.⁶⁷ Χαρακτηριστική είναι επίσης η συμβολή του Peter Reuter στην ανάπτυξη της παραπάνω θεώρησης ο οποίος με το έργο του «Η οργάνωση των εγκληματικών αγορών: μία οικονομική ανάλυση»⁶⁸ προσπάθησε να προσδιορίσει τις επιπτώσεις στην οργάνωση μιας αγοράς ενός προϊόντος ή μιας υπηρεσίας όταν αυτή από μία νόμιμη κατάσταση, διέρχεται σε ένα status παρανομίας.

Η προαναφερόμενη θεώρηση συνέβαλε στην ανάπτυξη επιστημονικών προσεγγίσεων που δίνουν έμφαση στη διάσταση της οργανωτικής δομής των εγκληματικών ομάδων ως επιχειρήσεων. Οι όροι που χρησιμοποιούνται στη λεγόμενη θεωρία των οργανώσεων (organization theory) αξιοποιήθηκαν στο πλαίσιο των ερευνών για το οργανωμένο έγκλημα, αναπροσαρμόζοντας τις θεωρητικές αναζητήσεις και τις μεταβλητές που χρησιμοποιήθηκαν στα στάδια της συλλογής και ανάλυσης εμπειρικών δεδομένων τα οποία προέκυπταν από τις

⁶⁶ Smith Dwight, 1971, σελ. 1-30.

⁶⁷ Sellin Thorsten, 1963, σελ. 13. Για περισσότερα αναφορικά με τη θεωρία των «εγκληματικών επιχειρήσεων» βλ. Λαμπροπούλου Έφη, 2001, *οπ. π.*, σελ. 105-110, Χλούπης Γεώργιος, 2005, σελ. 70-73, Gilligan George, 2007, σελ. 101-112, Smith Dwight, 1995, σελ. 358-386.

⁶⁸ Peter Reuter, 1985.

σχετικές έρευνες. Τέτοιες μεταβλητές είναι ενδεικτικά: το μέγεθος της οργάνωσης, ο οριζόντιος έναντι του κάθετου συντονισμού των δράσεων της οργάνωσης (horizontal vs vertical integration of activities),⁶⁹ η τυποποίηση στις δράσεις της ομάδας,⁷⁰ ο βαθμός ομοιογένειας,⁷¹ κ.ά. Η βασική θέση της παραπάνω προσέγγισης είναι ότι κάθε «εγκληματική αγορά» προϋποθέτει την ανάπτυξη διαφορετικών μορφών οργάνωσης για τις εγκληματικές ομάδες, οι οποίες πρέπει να προσαρμόζουν ανάλογα τις ενέργειές τους σε κάθε στάδιο που οδηγεί στην ολοκλήρωση της παράνομης δραστηριότητας: εξασφάλιση των απαραίτητων πόρων (procurement-logistics), παραγωγή (production), προώθηση των παράνομων προϊόντων στην αγορά (marketing) κ.ά.⁷²

Συμπερασματικά, η προσέγγιση του οργανωμένου εγκλήματος, με θεωρητικές φόρμες και όρους διαφόρων επιστημονικών πειθαρχιών, διευκολύνει την έρευνα του φαινομένου και ιδιαίτερα τη δυνατότητα να τίθενται τα σχετικά εμπειρικά δεδομένα σε έλεγχο για την επαλήθευση ή την απόρριψή τους από άλλες μελλοντικές έρευνες. Ωστόσο, απέναντι στο συγκεκριμένο τρόπο ερμηνείας αντιτίθεται η κριτική για τον κίνδυνο «κατασκευής» της πραγματικότητας με έννοιες που ενδεχομένως περιορίζουν τις αντικειμενικές διαστάσεις του φαινομένου. Για παράδειγμα, η προσέγγιση της «εγκληματικής επιχείρησης» μπορεί να οδηγήσει τον ερευνητή στην κατασκευή εμπειρικών μεταβλητών και θεωρητικών σχημάτων (π.χ. με βάση οικονομικούς όρους) που στην ουσία ενδεχομένως να μην υφίστανται στην πραγματικότητα των εγκληματικών ομάδων.⁷³

---

⁶⁹ Στην περίπτωση του οριζόντιου συντονισμού μια σειρά από συμπληρωματικές δραστηριότητες συνυπάρχουν και υλοποιούνται παράλληλα από διαφορετικές ομάδες οδηγώντας στην υλοποίηση της εγκληματικής δραστηριότητας, π.χ. η παραγωγή πρόδρομων ουσιών ναρκωτικών από μία εγκληματική ομάδα, γίνεται παράλληλα με την προώθηση των ήδη παραγόμενων ναρκωτικών από μία άλλη. Στον κάθετο συντονισμό όλες οι ξεχωριστές δραστηριότητες για την παραγωγή ενός προϊόντος πρέπει να συντονιστούν από μία ενοποιημένη συντονιστική ομάδα π.χ. η διακίνηση μεταναστών οι οποίοι προ-συγκεντρώνονται σε μία χώρα, πριν το στάδιο της παράνομης εισόδου σε μία άλλη. Βλ. Eldridge John E.T.- Crombie Alastair D., 1974, σελ. 94-99.

⁷⁰ Αφορά σε τυποποιημένες διαδικασίες επίτευξης των στόχων μιας «εγκληματικής επιχείρησης», ανεξάρτητες από το μέγεθος, το πεδίο δράσης ή τη συνθετότητα αυτής. Βλ. σχετικά Λαμπροπούλου Έφη, *οπ. π.*, σελ. 141-142.

⁷¹ Θεωρείται ο βαθμός στον οποίο η πλειοψηφία των μελών της οργάνωσης περιορίζει τις πιθανές συμπεριφορές της σε αυτές που ανταποκρίνονται σε (προκαθορισμένα) εξωτερικά κριτήρια τα οποία οδηγούν στην επίτευξη των επιδιωκόμενων στόχων της ομάδας. Eldridge J.E.T.- Crombie A.D., *οπ. π.*, σελ. 49-50.

⁷² Von Lampe Klaus, 2003, σελ. 4-5.

⁷³ Von Lampe Klaus, 2006, σελ. 15-16.

2.2. Η σύγχρονη εξέλιξη του οργανωμένου εγκλήματος στην Ευρώπη και στην Ελλάδα

Οι περισσότεροι μελετητές οργανωμένου εγκλήματος στην Ευρώπη υποστηρίζουν ότι η σύγχρονη εξέλιξη του φαινομένου, στις μέρες μας, συνδέεται κυρίως με τις ραγδαίες πολιτικές και κοινωνικές αλλαγές που επήλθαν μετά την πτώση του «υπαρκτού σοσιαλισμού». Η οικονομική και πολιτική αστάθεια, η ραγδαία φιλελευθεροποίηση της οικονομίας, η κατάρρευση και παντελής απουσία κρατικών δομών (σε τομείς που κατά το παρελθόν είχαν τον απόλυτο έλεγχο), οι πολεμικές συγκρούσεις και η οικονομική εξαθλίωση των πληθυσμών των χωρών της Ανατολικής Ευρώπης αποτέλεσαν σημαντικούς παράγοντες οι οποίοι συνετέλεσαν στη δημιουργία νέων εγκληματικών ομάδων που δραστηριοποιήθηκαν σε ένα ευρύ φάσμα παράνομων δραστηριοτήτων. Οι ομάδες αυτές, σε πολλές χώρες της Ανατολικής Ευρώπης είχαν και έχουν ακόμη την ικανότητα να ασκήσουν επιρροή και να διαφθείρουν με σχετική ευκολία κρατικούς λειτουργούς και πολιτικούς αξιωματούχους και να ελέγχουν τη διακίνηση παράνομων αλλά και νόμιμων προϊόντων, για τα οποία επιβάλλονται διασυνοριακοί περιορισμοί διακινώντας αυτά μέσω της λεγόμενης «μαύρης αγοράς».⁷⁴

Η κατάσταση αυτή δημιουργήθηκε παράλληλα με την ανάπτυξη του λεγόμενου «παλαιού» οργανωμένου εγκλήματος⁷⁵ που προϋπήρχε και είχε ήδη αναπτυχθεί στη Δυτική Ευρώπη, πριν τις προαναφερόμενες ιστορικές εξελίξεις. Το πιο γνωστό εγκληματικό δίκτυο, που προβλήθηκε ίσως περισσότερο από την ακαδημαϊκή κοινότητα αλλά και από τα μέσα ενημέρωσης, είναι η λεγόμενη Ιταλική «Μαφία», της οποίας οι ιστορικές καταβολές αναζητούνται στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα. Ο όρος «μαφία» είναι προήλθε από τις ίδιες τις Ιταλικές κρατικές Αρχές,⁷⁶ στην προσπάθεια τους να προσδιορίσουν την απειλή των ομάδων οι οποίες είχαν καταφέρει να έχουν υπό τον έλεγχό τους τις οικονομικές δραστηριότητες στις παραδοσιακές αγροτικές περιοχές της Σικελίας, ως αποτέλεσμα της

---

⁷⁴ Στο βιβλίο του Βρετανού δημοσιογράφου Μίσα Γκλένι αναφέρεται ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα για την άνθιση του οργανωμένου εγκλήματος στην Βουλγαρία το έτος 1992, ως αποτέλεσμα του εμπορικού αποκλεισμού που εξαναγκάστηκε η χώρα αυτή (υπό την πολιτική πίεση του ΟΗΕ) να επιβάλει στη Σερβία. Οι σημαντικότερες εξαγωγές της προς τη Δυτική Ευρώπη αποτελούσαν ευπαθή προϊόντα (φρούτα και λαχανικά συνολικής αξίας του 1/10 του ΑΕΠ) που διακινούνταν με φορτηγά, μέσω της Σερβίας. Η επιβολή των κυρώσεων έδωσε ώθηση στο οργανωμένο έγκλημα να αναλάβει το έργο της παράνομης πλέον διακίνησης, σε γνώση της επίσημης πολιτικής Ηγεσίας που επέτρεψε σε λαθρέμπορους να πάρουν υπό τον δικό τους έλεγχο τους κύριους εμπορικούς δρόμους της χώρας. Όπως αναφέρεται στο Αγγελόπουλος Γεώργιος (επίμ), «Βαλκανική Πολυεθνική του Οργανωμένου Εγκλήματος», Εφημερίδα *ΤΑ ΝΕΑ*, 18-10-2008.

⁷⁵ Όπως το οροθετεί η Μπόση Μαίρη, 1999, σελ. 158.

⁷⁶ Υποστηρίζεται ότι ο όρος χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά σε επίσημο κρατικό έγγραφο το 1865 με συντάκτη τον Νομάρχη του Παλέρμo Filippo Antonio Gualterio. Βλ. Lupo Salvatore, 1993, σελ. 6.

μακρόχρονης και καθυστερημένης διαδικασίας ενσωμάτωσης της συγκεκριμένης περιφέρειας στο ιταλικό κράτος.⁷⁷ Βεβαίως στις ημέρες μας η Μαφία έχει ελάχιστη συγκριτική σχέση με το ιστορικό της παρελθόν, καθώς η δράση της δεν περιορίζεται πλέον στην περιφέρεια όπου γεννήθηκε και αναπτύχθηκε αρχικά, ενώ η σημερινή δομή των ομάδων αυτών καθώς και το πεδίο των εγκληματικών τους δραστηριοτήτων έχει αλλάξει σημαντικά.

Η Ιταλική μαφία αποτελεί βεβαίως ένα μέρος της συνολικής εικόνας αναφορικά με την ανάπτυξη του οργανωμένου εγκλήματος στην Ευρώπη. Οι κύριες προσπάθειες για να «δοθεί φως» στην πραγματική διάσταση του φαινομένου ξεκινούν ουσιαστικά από το 1993, στο πλαίσιο των προσπαθειών της Ευρωπαϊκής Ένωσης να βελτιωθεί η αστυνομική συνεργασία μεταξύ των κρατών- μελών. Για πρώτη φορά, το 1993, οι αρμόδιες κρατικές Αρχές των κρατών- μελών συμπλήρωσαν από κοινού ένα ίδιο ερωτηματολόγιο για την κατάσταση του οργανωμένου εγκλήματος στην περιφέρειά τους. Τα γενικά συμπεράσματα που εξήχθησαν από τη σύνθεση όλων των απαντήσεων ανέδειξαν μία μάλλον «οξύμωρη» εικόνα για το φαινόμενο, γεγονός η οποία οφείλεται κυρίως στην αοριστία των κριτηρίων ορισμού για το οργανωμένο έγκλημα. Είναι χαρακτηριστικό ότι, ενώ κάποιες χώρες όπως, η Ιταλία και η Γαλλία, ανέφεραν την ύπαρξη τριών ή τεσσάρων μεγάλων εγκληματικών ομάδων που δραστηριοποιούνταν στην περιφέρειά τους, άλλες χώρες όπως π.χ. η Ολλανδία, χρησιμοποιώντας τα ίδια κριτήρια ανέφερε τη δράση 321 ομάδων, χαρακτηρίζοντας μάλιστα αυτές ως «ιδιαίτερα οργανωμένες».⁷⁸ Από το αποτέλεσμα αυτό έγινε εμφανές ότι οι απαντήσεις- συνεισφορές των κρατών-μελών δεν ήταν συγκρίσιμες και ενδεχομένως οι πληροφορίες που απέστειλαν απαιτούσαν μια δευτερογενή -περισσότερο ποιοτικού χαρακτήρα- ανάλυση, η οποία θα έπρεπε να ξεπεράσει το στάδιο της επεξεργασίας των συγκεντρωτικών ποσοτικών δεικτών, οι οποίοι ενδεχομένως έδιναν μία διαστρεβλωμένη εικόνα για το οργανωμένο έγκλημα. Βασική μεθοδολογική αδυναμία αποτέλεσε το γεγονός ότι κάθε κράτος- μέλος χρησιμοποίησε το δικό του ιδιαίτερο μηχανισμό συλλογής του πρωτογενούς εμπειρικού υλικού προκειμένου να συντάξει τις απαντήσεις. Αυτό το υλικό βασίστηκε κυρίως σε αναφορές των αστυνομικών οργανισμών για ανακριτικές έρευνες που διεξήγαγαν το προηγούμενο έτος, των οποίων όμως, ο τρόπος λειτουργίας, η διοικητική τους δομή και η ερευνητική τους δεινότητα διέφερε σημαντικά από χώρα σε χώρα.⁷⁹ Επίσης, δεν

⁷⁷ Όπως αναφέρεται στον Βαθρακοκοίλη Αντώνη, 2001, σελ. 22.

⁷⁸ Όπως αναφέρεται στο van der Heijden Toon, 1996.

⁷⁹ Είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα ότι ενώ στην Ελλάδα υπάρχει ένας Αστυνομικός Οργανισμός, σε άλλες χώρες όπως η Γερμανία και η Αγγλία λειτουργεί για κάθε περιφέρεια μία ξεχωριστή Αστυνομία. Επίσης στην Αγγλία για κάθε έρευνα συμμετοχής σε εγκληματική οργάνωση διεξάγονται υποχρεωτικά ειδικές ανακριτικές

πρέπει να παραβλέπεται ότι η ιδιαίτερη αστυνομική επαγγελματική κουλτούρα σε κάθε χώρα παίζει τον δικό της ιδιαίτερο ρόλο στον τρόπο με τον οποίο διενεργούνται και αξιολογούνται οι σχετικές ανακριτικές έρευνες για το οργανωμένο έγκλημα.⁸⁰

Σήμερα, το οργανωμένο έγκλημα στην Ευρώπη διακρίνεται ως προς τα ιδιαίτερα «δομικά» χαρακτηριστικά του, σε σύγκριση με την εκδήλωση του φαινομένου σε χώρες όπως οι ΗΠΑ. Υποστηρίζεται ότι οι εγκληματικές «επιχειρήσεις» στη Βορειοδυτική Ευρώπη μπορούν να θεωρηθούν «μη οργανώσεις» ή «χαοτικές οργανώσεις», οι οποίες συνίστανται από διαφορετικές ομάδες συγκροτώντας έναν τύπο μικρών συνεταιρισμών, δρώντας συνεργατικά και χρησιμοποιώντας ένα εκτεταμένο αριθμό ανθρώπων που συγκροτούν τα ευρύτερα υφιστάμενα εγκληματικά δίκτυα.⁸¹ Η προσέγγιση αυτή έρχεται σε συνάφεια με θέσεις που υποστηρίζουν ότι παράνομες δραστηριότητες μπορούν να εκδηλώνονται ακόμα και με την απουσία κάθετης οργάνωσης στις εμπλεκόμενες εγκληματικές ομάδες, δηλαδή στο πλαίσιο ενός χαλαρού δικτύου άτυπων προσωπικών σχέσεων και γνωριμιών μεταξύ ομάδων στενά εξαρτώμενων μεταξύ τους,⁸² οι οποίες συνεργάζονται για την έκβαση της εγκληματικής τους δραστηριότητας.

Η παραπάνω οπτική της δομής των εγκληματικών οργάνωσεων που δρουν στην Ευρώπη επιβεβαιώνεται επίσης από σχετική μελέτη του οργανισμού Europol, η οποία, από το έτος 2006, στο πλαίσιο υλοποίησης των προτεραιοτήτων του προγράμματος της Χάγης⁸³ εκπονεί κάθε έτος την ετήσια έκθεση «Εκτίμησης Απειλής» του οργανωμένου εγκλήματος στην Ε.Ε. (EU Organized Crime Threat Assessment). Η παραπάνω έκθεση αποτελεί την εξέλιξη των προσπαθειών της Ε.Ε. που αναφέρθηκαν παραπάνω. Σύμφωνα με την έκθεση έτους 2007,⁸⁴

πράξεις προκειμένου να ελεγχθούν τα οικονομικά εισοδήματα των ύποπτων προσώπων, ενέργεια που σε άλλες χώρες γίνεται σε εξαιρετικές περιπτώσεις, εφόσον προκύπτουν υπόνοιες για κατοχή παράνομων κερδών.

⁸⁰ Για παράδειγμα η απόφαση για το εάν μία υπόθεση οργανωμένου εγκλήματος έχει διαλευκανθεί/ εξιχνιαστεί γίνεται με υποκειμενικά κριτήρια της κάθε αστυνομικής υπηρεσίας που διενεργεί την προανάκριση. Υπάρχουν ακόμα και στην Ελλάδα περιπτώσεις κατά τις οποίες έρευνες για οργανωμένες εγκληματικές δραστηριότητες χαρακτηρίζονται ως «επιτυχημένες εξαρθρώσεις εγκληματικών δικτύων», ενώ στην πραγματικότητα καταλήγουν στη σύλληψη χαμηλόβαθμων στελεχών εγκληματικών ομάδων που δεν παύουν ουσιαστικά τη δραστηριότητά τους. Όμοια, βλ. Λαμπροπούλου Ε., 1994, σελ. 208-209.

⁸¹ Van Duyne, P. «Implications of Cross- border crime risks in an open Europe», *Crime, Law and Social Change*, 1993, σελ. 99-111, όπως αναφέρεται στη Λαμπροπούλου Έφη, 2001, σπ. π., σελ. 109.

⁸² E. Weschke, Netzstruktur- Kriminalität. Eine spezifische Form des Intensivtäterverhaltens, *Kriminalistik* 1986, p. 297 επομ., όπως αναφέρεται στον Λίβο Νικόλαο, 2000, σελ. 36-40.

⁸³ Υιοθετήθηκε από το Συμβούλιο Υπουργών της Ε.Ε. στις 4-5- Νοεμβρίου 2004. Αποτελεί ένα πενταετές πρόγραμμα που θέτει γενικούς στόχους στους τομείς της ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης. Πριν από αυτό είχε προηγηθεί το πρόγραμμα του Tampere που είχε ανάλογο χαρακτήρα στόχων.

⁸⁴ Europol, «OCTA. EU Organized Crime Threat Assessment 2007», σελ. 9.

οι μεμονωμένες εγκληματικές ομάδες που έχουν κοινές επιδιώξεις δεν δρουν πλέον στην απομόνωση... Η στρατηγική κατεύθυνση των δράσεών τους μπορεί να καθοριστεί από πολιτικές που αποφασίζονται από αρχηγικά στελέχη των επικρατέστερων εγκληματικών ομάδων ή από τακτικές συναντήσεις αντιπροσώπων τους οι οποίοι ασκούν μεγαλύτερη επιρροή στις ομάδες που ανήκουν. Οι παραπάνω εγκληματικές ομάδες χαρακτηρίζονται ως «προσανατολισμένες συσπειρώσεις» (oriented clusters), οι οποίες συντονίζουν τη δράση τους από ένα κοινό «κέντρο επιρροής». Οι ομάδες αυτές διακρίνονται από τα χαρακτηριζόμενα (στην ίδια έκθεση) «χαλαρά δίκτυα» (loose networks) εγκληματιών τα οποία αναδιαρθρώνονται και αναπροσαρμόζουν διαρκώς τη δράση τους ανάλογα με τις ευκαιρίες που τους παρουσιάζονται μέσα στο περιβάλλον στο οποίο δρουν. Οι σχέσεις των ομάδων αυτών δεν είναι μόνιμες και σταθερές, όπως στην περίπτωση των «προσανατολιζόμενων ομάδων», ενώ οι συλλήψεις στελεχών τους συνήθως δεν οδηγεί στην οριστική παύση της δράσης του δικτύου που ανήκουν.⁸⁵

Με βάση τα πορίσματα της ίδιας ευρωπαϊκής έκθεσης του έτους 2008, στην Ευρώπη γνωρίζουν ιδιαίτερη ανάπτυξη πέντε κύριες εγκληματικές αγορές: η **διακίνηση ναρκωτικών**, τα εγκλήματα **διακίνησης προσώπων** (παράνομη μετανάστευση και trafficking), οι **απάτες**, και η **κιβδηλεία/ πλαστογραφία** (παραχάραξη ευρώ και παραγωγή/ διακίνηση απομιμητικών προϊόντων).⁸⁶ Το modus operandi των παραπάνω δραστηριοτήτων στηρίζεται κυρίως σε συνεργασίες προσώπων και ομάδων που βρίσκονται σε διαφορετικές χώρες και αναλαμβάνουν διάφορα επίπεδα δράσης, τα οποία συνολικά ολοκληρώνουν το αποτέλεσμα της εγκληματικής δραστηριότητας.

Στην Ελλάδα το οργανωμένο έγκλημα με τη σύγχρονή του διάσταση άρχισε να αποτελεί αντικείμενο συζήτησης από τα τέλη της δεκαετίας του '80, περίοδος κατά την οποία παρατηρείται *μία ποιοτική αναβάθμιση των παραδοσιακών μορφών εγκληματικής συμπεριφοράς ή οποία συνίσταται στην καλύτερη οργάνωση των εγκληματικών ομάδων, όσον αφορά στην τεχνογνωσία, στη χρησιμοποίηση της τεχνολογίας και στη διεθνή δράση.*⁸⁷ Από την πλευρά των ελληνικών δικτυικών Αρχών το φαινόμενο στην Ελλάδα παρουσιάζονταν ως *δραστηριότητα ομάδων με «ομαδική ευκαιριακή δράση», που συνήθως εντοπιζόνταν και*

---

⁸⁵ Οπ. π., σελ. 10, παρόμοια αναφέρεται και στην «Εκτίμηση Απειλής του Σοβαρού Οργανωμένου Εγκλήματος» του Ηνωμένου Βασιλείου, έτους 2006-2007. Serious Organized Crime Agency (SOCA), «The United Kingdom Threat Assessment of Serious Organized Crime 2006/7», σελ. 14.

⁸⁶ Europol, «OCTA. EU Organized Crime Threat Assessment 2008», σελ. 21-29.

⁸⁷ Χλούπης Γ., οπ. π., σελ. 303.

εξαρθρώνονταν σχετικά σύντομα.⁸⁸ Ωστόσο, πρέπει να αναγνωριστεί ότι στην Ελλάδα οργανωμένες εγκληματικές ομάδες προϋπήρχαν και στη δεκαετία του '80, παρόλο που δεν είχαν τον σύγχρονο χαρακτήρα που παρουσιάζουν σήμερα. Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα αποτελούν οι λεγόμενες ομάδες εκβιαστών που παρείχαν προστασία σε νυχτερινά κέντρα διασκέδασης. Η συγκεκριμένη μορφή εγκληματικής δράσης εμφανίστηκε και «ωρίμασε» την προαναφερόμενη περίοδο, λαμβάνοντας σοβαρές διαστάσεις που έφτασαν στο σημείο της «γεωγραφικής κατανομής δράσης» μεταξύ των ομάδων που παρείχαν «προστασία», της άσκησης ιδιαίτερα βίαιων αντιποίνων στους επιχειρηματίες που αντιστέκονταν στις εκβιάσεις (εκρήξεις επιχειρήσεων, δολοφονίες), τη χρήση νομότυπων δομών για την κάλυψη των παράνομων δραστηριοτήτων (π.χ. λειτουργία εικονικών εταιρειών security), κ.ά.⁸⁹ Ακόμα τα τελευταία χρόνια υπάρχουν σοβαρές ενδείξεις ότι το φαινόμενο συνεχίζεται με την ίδια ένταση, κάτι το οποίο γίνεται εμφανές από τις πρόσφατες εμπρηστικές ενέργειες σε κέντρα διασκέδασης⁹⁰ και τις δολοφονίες ατόμων (ως πράξεις σύγκρουσης συμφερόντων μεταξύ ανταγωνιζόμενων εγκληματικών ομάδων) που είχαν κατηγορηθεί στο παρελθόν για συμμετοχή σε τέτοιες ομάδες.⁹¹

Βασιζόμενοι στις εκθέσεις του οργανωμένου εγκλήματος που εκπονήθηκαν από το Υπουργείο Δημόσιας Τάξης, μόλις από το έτος 1995 αναφέρθηκε ότι για πρώτη φορά εντοπίστηκαν και εξαρθρώθηκαν εγκληματικές ομάδες που πληρούσαν τις προϋποθέσεις υπαγωγής τους στο οργανωμένο έγκλημα, με βάση τα κριτήρια που έθετε η Ευρωπαϊκή Ένωση. Οι ομάδες αυτές χαρακτηρίζονταν ως *σπείρες* οι οποίες *δεν είχαν αυτόνομο χαρακτήρα αλλά αποτελούσαν λειτουργικά κύτταρα μεγαλύτερων οργανώσεων Ελληνικής και αλλοδαπής προέλευσης*.⁹² Ιδίως από τη τρέχουσα δεκαετία γίνεται επίσημα παραδεκτό ότι το

---

⁸⁸ Όπως αναφέρονταν στις απαντήσεις του ερωτηματολογίου από τη Χώρα μας για την μελέτη του οργανωμένου εγκλήματος στην Ε.Ε., έτους 1994, Μπόση Μ., οπ. π., σελ. 279.

⁸⁹ Κουράκης Νέστορας, 2000, σελ. 179-181.

⁹⁰ Σχετικά βλ. Λαμπρόπουλο Β. Γ., «Ποιοι συμμετέχουν στο (φονικό) πόλεμο των νονών», εφημερίδα *ΤΟ ΒΗΜΑ*, 6-4-2008.

⁹¹ Οι πιο πρόσφατες δολοφονίες είναι αυτές των Αριστοτέλη Γιάγια, Γιώργου Αρβανιτίδη και Γεράσιμου Μαυράκη (2007), οι οποίοι στο παρελθόν είχαν κατηγορηθεί για συμμετοχή σε υποθέσεις εκβίασης (εφημερίδα *ΤΑ ΝΕΑ* «Ο πόλεμος των Νονών», 29-1-2007 και εφημερίδα *PRESS TIME*, «Οι 8 συμμορίες που σκορπούν τον τρόμο στην Αθήνα», 3-11-2007). Χαρακτηριστική είναι επίσης η πρόσφατη υπόθεση εξάρθρωσης εγκληματικής ομάδας εκβιαστών στην Πάτρα (Μάρτιος 2007), η οποία δραστηριοποιούνταν στις εκβιάσεις ιδιοκτητών κέντρων διασκέδασης και στην εμπορία ναρκωτικών. Στο πλαίσιο των σχετικών ερευνών εξιχνιάστηκε η ανθρωποκτονία σε βάρος του πρώην εκβιαστή Παίζη Ανδρέα (14-4-2005). Συνολικά κατηγορήθηκαν 31 άτομα (Εφημερίδα *ΤΟ ΒΗΜΑ*, «Δολοφόνοι, προστάτες και τζογαδόροι στο κύκλωμα των “νονών” της Αχαΐας», 20-3-2007).

⁹² Όπως αναφέρεται στη Μπόση Μ., οπ. π., σελ. 280.

οργανωμένο έγκλημα στην Ελλάδα αποτελεί ένα φαινόμενο που συνδέεται με ευρύτερες διεθνείς εγκληματικές δραστηριότητες, οι οποίες στην ολότητά τους δεν είναι δυνατόν να γίνουν αντιληπτές άμεσα στο πλαίσιο των (περιορισμένων) ανακριτικών ερευνών των διοικητικών Αρχών της Χώρας.

Διαβάζοντας την τελευταία δημοσιευμένη έκθεση του Υπουργείου Δημόσιας Τάξης σχετικά με την κατάσταση του οργανωμένου εγκλήματος στην Ελλάδα για το έτος 2005, διαπιστώνεται η καθιέρωση στη Χώρα εγκληματικών δραστηριοτήτων που έχουν διεθνή διάσταση. Η Ελλάδα χαρακτηρίζεται ως διαμετακομιστικό κέντρο (transit) στη διακίνηση παράνομων αγαθών (ηρωίνης, κλεμμένων οχημάτων, λαθραίων τσιγάρων κ.ά.). Από τις έρευνες των Αρχών προέκυψε ότι αρκετές οργανώσεις είχαν διασυνδέσεις και είχαν αναπτύξει δραστηριότητες και σε άλλες 23 χώρες εκτός από την Ελλάδα.⁹³

Παράλληλα το υπερεθνικό οργανωμένο έγκλημα συνυπάρχει με τις παλιές «παραδοσιακές» μορφές οργανωμένων παράνομων δραστηριοτήτων που έχουν τοπική διάσταση, όπως η καλλιέργεια κάνναβης στη Κρήτη και σε άλλες περιφέρειες, οι εκβιάσεις, οι οργανωμένες ληστείες (τραπεζών και άλλων οικονομικών στόχων) και οι κλοπές (διαρρήξεις οικιών κ.ά.). Στη συγκεκριμένη κατηγορία εγκλημάτων διαπιστώνεται επίσης η ολοένα μεγαλύτερη συμμετοχή αλλοδαπών, τόσο σε εγχώριες εγκληματικές ομάδες, όσο και σε νεοσύστατες ομάδες με αμιγή αλλοδαπή σύνθεση. Σύμφωνα με την έκθεση από τις 139 εγκληματικές ομάδες για τις οποίες το έτος 2005 διεξήχθησαν ανακριτικές έρευνες, οι 58 ήταν ελληνικές, οι 34 αλλοδαπές και οι 33 είχαν μικτή σύνθεση (αποτελούμενη από αλλοδαπούς και ημεδαπούς).⁹⁴

---

⁹³ Υπουργείο Δημόσιας Τάξης/ Αρχηγείο Ελληνικής Αστυνομίας, «Ετήσια Έκθεση Περιγραφής Κατάστασης για το Οργανωμένο Έγκλημα, Έτους 2005», σελ. 22.

⁹⁴, οπ. π., σελ. 5.

2.3. Σύγχρονα εγκληματικά δίκτυα

Σύμφωνα με πιλοτική έρευνα του Γραφείου για τα Ναρκωτικά και το Έγκλημα των Ηνωμένων Εθνών, η οποία αφορούσε σε 40 επιλεγμένες εγκληματικές ομάδες από 16 συνολικά χώρες,⁹⁵ διαπιστώθηκε η ύπαρξη πέντε κύριων τυπολογιών που αντιπροσώπευαν το επίπεδο της δομικής ρευστότητας (structural fluidity) των ομάδων αυτών: **αυστηρή/άκαμπτη ιεραρχία** (rigid hierarchy), **περιερχόμενη ιεραρχία** (devolved hierarchy),⁹⁶ **συσπειρώσεις ενός αριθμού ιεραρχικών ομάδων** (hierarchical conglomerates), **«πυρηνικές» ομάδες** (core groups) και **εγκληματικά δίκτυα** (criminal network). Κατά τη συγκεκριμένη έρευνα τα 2/3 των ομάδων είχαν την κλασική ιεραρχική δομή, ενώ το 1/3 χαρακτηρίστηκε ως πιο «χαλαρά οργανωμένο» (loosely organized). Τα συμπεράσματα αυτά αναδεικνύουν τις πολυσύνθετες μορφές που μπορεί να λάβει το οργανωμένο έγκλημα στις μέρες μας, όντας προσαρμοσμένο στις ειδικότερες συνθήκες που επικρατούν σε κάθε διαφορετική χώρα.

Μελετητές του οργανωμένου εγκλήματος όπως ο Jay Albanese, η Louise Shelley και ο Phil Williams υποστηρίζουν ότι σύγχρονες εγκληματικές ομάδες του 21^{ου} αιώνα χαρακτηρίζονται από ένα μεγάλο βαθμό ρευστότητας και δομικής πολυπλοκότητας. Σε αντίθεση με τα «απλουστευτικά» δημοφιλή στερεότυπα που χρησιμοποιούνται από τα μέσα ενημέρωσης και πολλές φορές από τις ίδιες ερευνητικές Αρχές Επιβολής του Νόμου, υποστηρίζεται ότι η σύγχρονη τάση στην εξέλιξη του οργανωμένου εγκλήματος αναδεικνύει τη διαμόρφωση ευρέων εγκληματικών δικτύων που συντίθεται από ημι- ανεξάρτητους πυρήνες- υποομάδες οι οποίες μεταξύ τους δεν έχουν σχέσεις ιεραρχίας. Αυτή η μορφή οργάνωσης δυσκολεύει ιδιαίτερα τις ερευνητικές αρχές στον εντοπισμό των αρχηγικών στελεχών που έχουν, πλέον, κυρίως συντονιστικό ρόλο, καθώς μάλιστα τα επίπεδα άσκησης ελέγχου στο συνολικό δίκτυο είναι ελάχιστα. Η δομή αυτή χαρακτηρίζεται ως «επίπεδη» (“flat” business structure) σε αντίθεση με την αυστηρά πολυστρωματική (multilayer) οργανωτική.⁹⁷

Στα επόμενα υποκεφάλαια γίνεται προσπάθεια να προσεγγιστεί το σύγχρονο οργανωμένο έγκλημα με βάση τις αρχές και τους όρους που προκύπτουν από τη θεωρία και ανάλυση των κοινωνικών δικτύων. Στο πλαίσιο αυτό εστιάζουμε σε τρεις κύριες θεματικές: η πρώτη αφορά

⁹⁵ United Nations, Office on Drugs and Crime, «Global Programme against transnational organized crime: Results of a pilot survey of forty selected organized criminal groups in sixteen countries», σελ. 20.

⁹⁶ Που προσδιορίζεται με βάση τους ανατιθέμενους ρόλους στην ομάδα και επιδέχεται αλλαγές.

⁹⁷ Shelley, Louise I. - Piccarelli John T., 2002, σελ. 307.

στα ιδιαίτερα **μορφολογικά χαρακτηριστικά** που παρουσιάζουν και διακρίνουν τα εγκληματικά δίκτυα από άλλες μορφές οργάνωσης. Η δεύτερη θεματική εστιάζει στις κύριες **συνθήκες** που οδηγούν στη διαμόρφωση της συγκεκριμένης μορφολογικής εξέλιξης του οργανωμένου εγκλήματος. Τέλος, εξετάζεται η θεματικής της **ταύτισης του «εγκληματικού» με του «κοινωνικού»**, δηλαδή η περίπτωση κατά την οποία (περιγράφοντας σχηματικά) τα δίκτυα του οργανωμένου εγκλήματος επεκτείνονται και περιλαμβάνουν σχέσεις και επαφές με πρόσωπα και φορείς που δεν ανήκουν στον λεγόμενο εγκληματικό «υπόκοσμο», αλλά σε (νόμιμους) τομείς της πολιτικής και οικονομικής ζωής.

2.3.1. Μορφολογικά χαρακτηριστικά των εγκληματικών δικτύων

Οι περισσότερες επιστημονικές έρευνες για τα σύγχρονα εγκληματικά δίκτυα προσανατολίζονται στην αναζήτηση απαντήσεων αναφορικά με ερώτημα για το ποια είναι τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της συγκεκριμένης μορφής του οργανωμένου εγκλήματος που οδηγεί στη διάκριση της από άλλες τυπολογίες οργάνωσης των εγκληματικών ομάδων. Η αναζήτηση έγκυρων απαντήσεων σε ένα τέτοιο ερώτημα απαιτεί τη συλλογή και ανάλυση εμπειρικών δεδομένων οι οποίες να εστιάζουν στην περιγραφή του πλέγματος των σχέσεων που διαμορφώνουν τα άτομα που συγκροτούν το εγκληματικό δίκτυο.

Τέτοιες έρευνες έχουν πραγματοποιηθεί ιδίως την τελευταία δεκαετία, οδηγώντας μάλιστα κάποιους ακαδημαϊκούς ερευνητές στο να τολμήσουν να «μοντελοποιήσουν» αυτή τη λεγόμενη «δικτυακή» δομή, στηριζόμενοι στις βασικές αρχές της θεωρίας των κοινωνικών δικτύων και των αντίστοιχών μεθόδων ανάλυσης των εμπειρικών δεδομένων που συνέλεξαν για το σκοπό αυτό. Διακρίνουμε καταρχήν την μελέτη του D. Mc Andrew, ο οποίος στο άρθρο του «The Structure of Criminal Networks» περιέγραψε τα παρακάτω γενικά χαρακτηριστικά που μπορούν να εντοπιστούν σε κάθε εγκληματικό δίκτυο:⁹⁸

- Την ύπαρξη **ομάδας- πυρήνα** ατόμων που εποπτεύουν και συντονίζουν τις λειτουργίες του δικτύου.
- Τα **κεντρικά πρόσωπα-κλειδιά** που μορφοποιούν τον πυρήνα και τα οποία έχουν μόνιμη παρουσία και ρόλο στο δίκτυο.
- **Υπο-ομάδες** που υλοποιούν διαφορετικές δραστηριότητες.
- Πρόσωπα **μεσαίου επιπέδου** (mid-level individuals) που διεξάγουν καθημερινές

⁹⁸ Mc Andrew D., 2000, σελ. 51-94.

λειτουργίες, αποτελούν σύνδεσμοι επικοινωνίας μεταξύ των κατώτερων μελών και παρέχουν «προστασία» στα κεντρικά πρόσωπα.

- **Απομονωμένα πρόσωπα** (isolated individuals) των οποίων ο ρόλος περιορίζεται στην παροχή πληροφοριών και υλικών πόρων (resources).
- Το **μέγεθος** του δικτύου που καθορίζεται κυρίως με κριτήριο τον αριθμό των εμπλεκόμενων προσώπων.

Σύμφωνα με τον Mc Andrew, τα παραπάνω χαρακτηριστικά μπορούν να αποτελέσουν συγχρόνως και μετρήσιμους δείκτες για την αξιολόγηση του τρόπου λειτουργίας του δικτύου, αλλά και τον προσδιορισμό των δυνατοτήτων ή ευαίσθητων σημείων (τρωτότητες) που μπορεί έχει. Ένα δίκτυο που διαθέτει όλες τις παραπάνω μεταβλητές μπορεί να χαρακτηριστεί ως «πολύ δομημένο». Αντίθετα ο χαμηλός βαθμός ή η ανυπαρξία μερικών από τα παραπάνω χαρακτηριστικών οδηγεί στη διαμόρφωση των λεγόμενων «χαλαρών» δικτύων (loose networks).

Αντίστοιχα και ο Phil Williams προτείνει τη δική του γενική τυπολογία αναφορικά με τους πιθανούς ρόλους που διακρίνονται συνήθως σε ένα εγκληματικό δίκτυο:⁹⁹

- Τους **οργανωτές** (organizers): είναι ο «πυρήνας» προσώπων και αποτελεί το σημείο αναφοράς για τις δραστηριότητες του δικτύου. Τα πρόσωπα αυτά θα καθορίσουν τόσο την κλίμακα και το εύρος των δραστηριοτήτων της ομάδας όσο και τους πόρους και τα μέσα που θα διατεθούν για την πραγματοποίησή τους.
- Τους **«μονωτήρες»** (insulators): άτομα ή ομάδες των οποίων ο ρόλος είναι κυρίως η «απομόνωση- προστασία» του πυρήνα από τον κίνδυνο διείσδυσης. Τα άτομα αυτά μεταδίδουν τις κατευθύνσεις από τον «πυρήνα» στην «περιφέρεια» του δικτύου. Επίσης εξασφαλίζουν ότι η επικοινωνιακή ροή στην περιφέρεια του δικτύου δεν θέτει σε κίνδυνο αποκάλυψης των προσώπων που συνιστούν τον πυρήνα.
- Τους **«πληροφοριοδότες»** (communicators): άτομα που εξασφαλίζουν ότι η μετάδοση πληροφοριών ανάμεσα στα μέλη γίνεται αποτελεσματικά για όλο το δίκτυο. Ευθύνονται κυρίως για την μετάδοση πληροφοριών από τον πυρήνα, αλλά και την αντίστροφη ανατροφοδότηση. Διαπιστώνεται ότι τα άτομα αυτά, σε ορισμένες περιπτώσεις, βρίσκονται σε σύγκρουση αρμοδιοτήτων με τους μονωτήρες, αλλά επίσης καταγράφονται περιπτώσεις κατά τις οποίες και οι δύο συγκεκριμένοι ρόλοι ανατίθενται στα ίδια πρόσωπα.

---

⁹⁹ Williams Phil, 2001, σελ. 82-84.

- Τους «**φύλακες**» (guardians): φροντίζουν για την ασφάλεια του δικτύου και λαμβάνουν όλα τα απαραίτητα μέτρα για να ελαχιστοποιήσουν την τρωτότητα από διεισδύσεις και «εξωτερικές επιθέσεις» (από τις αστυνομικές έρευνες). Ο ρόλος τους αφορά κυρίως στον έλεγχο των νέων μελών που εντάσσονται στο δίκτυο εξασφαλίζοντας την αφοσίωσή τους μέσα από μια διαδικασία τελετουργικών¹⁰⁰ και λανθάνοντων καταναγκασμών που αφορούν σε αυτά και στα οικεία τους πρόσωπα. Οι φύλακες δρουν με στόχο να προλαμβάνουν την «αποστασία» από το δίκτυο ή να ελαχιστοποιήσουν τις συνέπειες από μία τέτοια περίπτωση.
- Τα άτομα που **διευρύνουν το δίκτυο** (extenders): στρατολογούν νέα μέλη προβαίνοντας σε διαπραγματεύσεις και συνεργασίες με άλλα κοινωνικά δίκτυα (όχι απαραίτητα εγκληματικά), ενώ επίσης ενθαρρύνουν τη διαφθορά από τον επιχειρηματικό κόσμο, την κυβέρνηση και από τις Αρχές Επιβολής του Νόμου. Η επιτυχής δράση των ανωτέρω εξασφαλίζει την πρόσβαση του δικτύου σε νομότυπες δομές που θα χρησιμοποιηθούν για να παρέχουν προστασία (με επιρροή π.χ. σε πολιτικούς) ή θα εξυπηρετήσουν εγκληματικούς στόχους (π.χ. ξέπλυμα χρήματος). Οι μέθοδοι των ατόμων αυτών ποικίλουν (από δωροδοκίες μέχρι και απειλές ή χρήση βίας).
- Τους **συμβούλους** (monitors): η ευθύνη τους περιλαμβάνει τον έγκαιρο προσδιορισμό και την προειδοποίηση των οργανωτών για προβλήματα και αδυναμίες που διαπιστώνουν στο δίκτυο, προκειμένου να επιλυθούν έγκαιρα. Εξασφαλίζουν ότι το δίκτυο μπορεί να προσαρμοστεί σε νέες συνθήκες και να διατηρήσουν ένα υψηλό βαθμό ευελιξίας που είναι σημαντικός για την ικανότητα να «παρακάμπτουν» τον έλεγχο των Διοικητικών Αρχών.
- Τα άτομα που έχουν στρατολογηθεί στο εγκληματικό δίκτυο αλλά **συνεχίζουν να απασχολούνται σε νόμιμες δραστηριότητες** (κυβερνητικές, οικονομικές ή εμπορικές). Τα άτομα αυτά (αναφέρονται ως crossovers) παρέχουν πολύτιμες πληροφορίες και προστασία στο δίκτυο.

Ο Williams υποστηρίζει ότι οι παραπάνω τύποι έχουν γενικό χαρακτήρα και

---

¹⁰⁰ Δεν θα πρέπει να περιοριζόμαστε στην έννοια του όρου που προκύπτει από την τρέχουσα γλώσσα (δηλ. συμβολικές τελετές που υπακούουν σε ορισμένους κανόνες), αλλά σε αυτήν που χρησιμοποιεί Goffman προκειμένου να εξηγήσει τον τρόπο με τον οποίο από τις καθημερινές πρακτικές ηθικοποιούνται και εκλογικεύονται κάποιοι κανόνες και αξίες. Για μία εγκληματική ομάδα παρέκκλιση από τους κανόνες που θεωρούνται θεμελιώδεις για τη λειτουργία και επιβίωσή της εκλαμβάνεται από τα μέλη ως προδοσία με τη μορφή της «ανήθικης» συμπεριφοράς που δικαιολογεί κυρώσεις (αντεκδίκηση). Για περισσότερα σχετικά με τον όρο βλ. Debuyst Christian, 1985/1999, σελ. 67-76.

Οργανώνοντας τα εμπειρικά τους δεδομένα σύμφωνα με τις τεχνικές της ανάλυσης των κοινωνικών δικτύων καταλήγουν στη θέση ότι οι ομάδες που δραστηριοποιούνται στη μαζική διακίνηση ναρκωτικών τείνουν να έχουν μεγαλύτερη συνοχή αλλά και ομοιογένεια με κριτήριο την εθνική ταυτότητα των μελών τους. Οι ομάδες που δραστηριοποιούνται στο εμπόριο γυναικών έχουν μια αλυσιδωτή δομή (διαφορετικών μεμονωμένων μελών), ενώ αυτές που δραστηριοποιούνται στο εμπόριο κλεμμένων αυτοκινήτων δημιουργούν μια αλυσίδα διαφορετικών ομάδων. Οι δύο τελευταίες ομάδες είναι λιγότερο συνεκτικές από την πρώτη. Οι δύο ερευνητές καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι η διαφορά στην «κοινωνική οργάνωση» ανάμεσα στις τρεις εγκληματικές δραστηριότητες φαίνεται να σχετίζεται με τα νομικά και οικονομικά ρίσκα που συνδέονται με τα ερευνώμενα εγκλήματα και κατά συνέπεια με το απαιτούμενο επίπεδο εμπιστοσύνης μεταξύ των συνεργαζόμενων προσώπων που σχηματίζουν το εγκληματικό δίκτυο.

Με βάση τα παραπάνω, μπορούμε να οδηγηθούμε στο συμπέρασμα ότι αυτό που διακρίνει ένα εγκληματικό δίκτυο από άλλες ομάδες του οργανωμένου εγκλήματος δεν είναι οι εξειδικευμένες -ατομικές ή ομαδικές- αρμοδιότητες ή καθήκοντα που διακρίνονται σε αυτό. Οι περισσότεροι μελετητές του οργανωμένου εγκλήματος που επικαλούνται τη συγκεκριμένη μορφή οργάνωσης, αναφέρονται σε ένα πλέγμα σχέσεων μεταξύ μεμονωμένων προσώπων ή ομάδων που οδηγούν τη διάσπαση μιας εγκληματικής δραστηριότητας σε πολλές επιμέρους δράσεις ή στάδια. Για την ολοκλήρωσή τους, τα πρόσωπα που έχουν ηγετικό ρόλο διαθέτουν συνήθως ένα πλεόνασμα πιθανών σχέσεων συνεργασίας που, στις περισσότερες περιπτώσεις, λειτουργούν υπό ένα πολυσύνθετο σύστημα συντονισμού με διαμεσολαβητές που εξασφαλίζουν την έμμεση συνεργασία μεταξύ του ηγετικού πυρήνα και των (συνήθως αντικαταστάσιμων) μελών με περιορισμένους επιχειρησιακούς ρόλους. Δηλαδή τα συντονιστικά μέλη των εγκληματικών δικτύων έχουν τη δυνατότητα επιλογής πολλών πιθανών τρόπων δράσης, χωρίς να απαιτείται η ενεργοποίηση όλων των συμμετεχόντων. Η συνεργασία μεταξύ του πυρήνα και των περιφερειακών υποομάδων βασίζεται σε «αδύναμες συνδέσεις» (επικαλούμαστε την θεωρία του Granovetter που επισημάνθηκε παραπάνω) οι οποίες περιορίζονται κυρίως στη μετάδοση εντολών και κατευθύνσεων, καθώς επίσης και στην ενημέρωση του πυρήνα αναφορικά με τη λειτουργία της περιφέρειας του δικτύου. Οι σχέσεις αυτές χαρακτηρίζονται ως «αδύναμες» διότι δεν είναι φορτισμένες με συναισθήματα συμπάθειας ή αντιπάθειας (λόγω π.χ. συγγενικών δεσμών) που ενδεχομένως θα δημιουργούσαν δεσμεύσεις στον τρόπο δράσης όλου του

δικτύου.¹⁰³ Η συγκεκριμένη μορφή οργάνωσης καθίσταται έτσι περισσότερο αποτελεσματική ως προς την επίτευξη των στόχων της, λειτουργώντας ως ένα σύστημα που αναπροσαρμόζεται ευκολότερα, ανάλογα με τις ανάγκες ή απαιτήσεις του εξωτερικού περιβάλλοντος. Παράλληλα αυτή η πολυπλοκότητα των (πιθανών) σχέσεων του δικτύου λειτουργεί και ως αποτελεσματικό αντίμετρο έναντι της δυνατότητας διάσπασης ή αποκάλυψης από τους επίσημους φορείς κοινωνικού ελέγχου οι οποίοι, αντιμετωπίζουν το φαινόμενο αποσπασματικά και με βάση τη συνήθως «κατακερματισμένη» οργανωτική δομή και τα ιδιαίτερα καθήκοντα των διάφορων αρχών που ασχολούνται με τη διερεύνηση εγκλημάτων.¹⁰⁴ Σε αντίθεση, τα εγκληματικά δίκτυα δρουν περισσότερο συλλογικά και συντονίζουν τη δράση των μελών τους με τέτοιο τρόπο ώστε η γραφειοκρατική δομή των ερευνητικών αρχών να μην έχει την προοπτική να αποκαλύψει όλο το φάσμα της δραστηριότητας τους.

2.3.2. Συνθήκες που ευνοούν τη διαμόρφωση των σύγχρονων εγκληματικών δικτύων

Τα παραπάνω συμπεράσματα για την μορφολογία των εγκληματικών δικτύων έχουν χρηστική αξία, ιδιαίτερα στο επίπεδο του αρχικού σχεδιασμού μιας έρευνας για την μελέτη των σύγχρονων ομάδων του οργανωμένου εγκλήματος, π.χ. στον καθορισμό αρχικών υποθέσεων, στον προσδιορισμό των μεταβλητών μέτρησης των δομικών χαρακτηριστικών της υπό έρευνα ομάδας κ.ά. Ωστόσο, δίνουν γενικευμένες κατευθύνσεις αναφορικά με τα χαρακτηριστικά τους, περιγράφοντας μία μορφολογία στην οργανωτική δομή η οποία βρίσκεται στα τελικά στάδια ανάπτυξής της. Αναπάντητο παραμένει το ερώτημα που αφορά στις εξωτερικές συνθήκες ή στους παράγοντες που οδηγούν στη διαμόρφωση της παραπάνω δικτυακής δομής. Για την περίπτωση του φαινομένου στην ευρωπαϊκή περιφέρεια το ερώτημα αφορά κατ' εξοχήν τα διεθνή εγκληματικά δίκτυα που συντίθεται από επαφές ομάδων από διαφορετικές χώρες. Παρόλο που αυτές οι ομάδες έχουν διαφορετική εθνική και πολιτισμική ταυτότητα καταφέρνουν να αναπτύξουν κερδοφόρες συνεργασίες ανταποκρινόμενες στις απαιτήσεις και τις ευκαιρίες της σύγχρονης ευρωπαϊκής (παράνομης) αγοράς των προϊόντων που διακινούν και των υπηρεσιών που προσφέρουν.

Οι περισσότερες ακαδημαϊκές έρευνες σε σχέση με την παραπάνω αναζήτηση

---

¹⁰³ Lemieux Vincent, 2003, σελ. 6-7.

¹⁰⁴ Πρόκειται για την λεγόμενη «πολιτική των μικρών βημάτων» που ακολουθείται στο ποινικό δίκαιο, όπως και στους περισσότερους τομείς της κρατικής πολιτικής. Για περισσότερα βλ. Λαμπροπούλου Έφη, 1999, σελ. 84-85.

οδηγούνται σε περισσότερο ολιστικές προσεγγίσεις, επικαλούμενες ευρύτερους παράγοντες υψηλού ρίσκου (high risk factors) που αφορούν στις πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες, οι οποίες αντίστοιχα δημιουργούν ευκαιρίες για την ανάπτυξη των σύγχρονων οργανωμένων εγκληματικών δραστηριοτήτων. Αναφέρονται ωστόσο στο πρόβλημα χωρίς να διακρίνουν τους συγκεκριμένους παράγοντες που μπορούν να θεωρηθούν ως καταλυτικοί στη διαμόρφωση της συγκεκριμένης τυπολογίας των σύγχρονων εγκληματικών ομάδων.

Κατά τον Albanese ο προσδιορισμός των παραγόντων που συντελούν στην γένεση του οργανωμένου εγκλήματος προϋποθέτει την διάκριση τους ανάμεσα σε αυτούς που περιγράφουν το φαινόμενο ιστορικά, όπως αυτό παρουσιάζεται σε ορισμένες περιοχές για συγκεκριμένες χρονικές περιόδους και στους παράγοντες που επεξηγούν διαχρονικά την ύπαρξη του οργανωμένου εγκλήματος χωρίς γεωγραφικούς περιορισμούς.¹⁰⁵ Στην πρώτη περίπτωση, η συγκριτική μελέτη μεταξύ χωρών που παρουσιάζουν διαφορετικά στάδια ανάπτυξης του οργανωμένου εγκλήματος σε εθνικό επίπεδο καθιστά σχετικά εύκολο τον εντοπισμό των κύριων παραγόντων και συνθηκών. Για παράδειγμα, συνθήκες όπως ο υψηλός δείκτης φτώχειας, το επίπεδο διαφθοράς των κρατικών λειτουργιών, η κοινωνική ανοχή στην πώληση παράνομων προϊόντων κ.ά., θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν στην συγκριτική ανάλυση για τις δυνατότητες και τις ευκαιρίες που παρουσιάζει το οργανωμένο έγκλημα σε κάθε χώρα.

Λαμβάνοντας υπόψη την παραπάνω διάκριση επιχειρούμε να προσδιορίσουμε - βασιζόμενοι στη σχετική βιβλιογραφία- τις κύριες συνθήκες οι οποίες συντελούν στην ανάπτυξη και διαμόρφωση του σύγχρονου οργανωμένου εγκλήματος στην περιφέρεια της Ευρώπης, εστιάζοντας, συγχρόνως, στην ανάπτυξη των διεθνών εγκληματικών δικτύων. Το πλαίσιο της ανάλυσής μας λαμβάνει υπόψη κυρίως τη διεθνή διάσταση του φαινομένου η οποία εκφράζει τη συνεργατική δράση των εγκληματικών ομάδων που δρουν στην Ευρώπη.

Καταρχήν, αναγνωρίζεται ότι η **ανισότητα** μεταξύ των κρατών της Ευρώπης σε διάφορα επίπεδα (πολιτική κατάσταση, δείκτες οικονομικής ανάπτυξης, κ.ά.) συντελεί στη δημιουργία ευκαιριών για την ανάπτυξη εγκληματικών δραστηριοτήτων που βασίζονται κυρίως σε αυτή την ανομοιογένεια.¹⁰⁶ Η μεταφορά παράνομων αγαθών από μία χώρα σε άλλη (π.χ. κλεμμένα αυτοκίνητα, ναρκωτικά, λαθραία τσιγάρα, γυναίκες με σκοπό τη σεξουαλική εκμετάλλευση, κ.ά.) οφείλεται στο γεγονός ότι κάποια ευρωπαϊκά κράτη αποτελούν για τις εγκληματικές ομάδες φθηνές πηγές των παράνομων προϊόντων, έναντι άλλων, που καθίστανται οι πλέον

¹⁰⁵ Albanese S. Jay, 2001.

¹⁰⁶ Williams, οπ. π., σελ.77-78, Albanese, οπ. π., σελ. 24- επόμενα.

κατάλληλοι τόποι προορισμού πώλησης αγαθών για τα οποία υπάρχει μεγάλη ζήτηση και υψηλά περιθώρια κέρδους. Παράλληλα το ρίσκο σύλληψης από τον έλεγχο των φορέων κοινωνικού ελέγχου είναι διαφορετικό από κράτος σε κράτος· κατά κανόνα τα αρχηγικά μέλη ενός διεθνούς εγκληματικού δικτύου εδρεύουν σε χώρες όπου μπορούν να αποκτήσουν οικονομική δύναμη και κοινωνική επιρροή, ασκώντας σχετικά εύκολα διάφορες μεθόδους διαφθοράς σε κρατικούς λειτουργούς και αξιωματούχους.

Η ανισότητα ως παράγοντας ανάπτυξης του οργανωμένου εγκλήματος συνυπάρχει με την παράλληλη **τάση «ομογενοποίησης»** των πολιτικών και οικονομικών συνθηκών ανάμεσα στα ευρωπαϊκά κράτη που προσαρμόζονται στις απαιτήσεις λειτουργίας του φιλελεύθερου οικονομικού συστήματος. Κύρια προϋπόθεση για την επίτευξη αυτής της ομογενοποίησης αποτελεί η απελευθέρωση των εθνικών αγορών από κρατικούς παρεμβατισμούς και περιορισμούς στις διαδικασίες μετακίνησης κεφαλαίου εμπορευμάτων και υπηρεσιών από χώρα σε χώρα.¹⁰⁷ Η συνθήκη αυτή αφορά βεβαίως τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης τα οποία ωστόσο διατηρούν μεταξύ τους σοβαρές διαφορές στην οικονομική τους πρόοδο ιδίως ανάμεσα στις χώρες της Βορειοδυτικής Ευρώπης και τις (πρόσφατα ενταγμένες στην Ε.Ε.) αναπτυσσόμενες Χώρες της Ανατολικής Ευρώπης.¹⁰⁸ Η ελεύθερη ροή αγαθών και προσώπων εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης αποτελεί την ευκαιρία για την ανεξέλεγκτη διακίνηση παράνομων αγαθών τα οποία διακινούνται από ομάδες του οργανωμένου εγκλήματος προκειμένου να καλύψουν τις ανάγκες της ζήτησης της παράνομης αγοράς στην οποία δραστηριοποιούνται.¹⁰⁹

Στο πλαίσιο της οικονομικής «ομογενοποίησης» εντάσσεται και η **ραγδαία ανάπτυξη των σύγχρονων μέσων επικοινωνίας και συναλλαγών** (internet, e-banking) που αποσκοπούν στη διευκόλυνση του εμπορίου, επιτρέποντας ωστόσο στις εγκληματικές ομάδες να λειτουργούν χωρίς την ανάγκη φυσικής παρουσίας στην επικοινωνία των μελών τους, τα

---

¹⁰⁷ Νικολόπουλος Γεώργιος, 2002, σελ. 44.

¹⁰⁸ Οι διαφορές μεταξύ των χωρών αφορούν τόσο στη «ψαλίδα» που προκύπτει στο μέσο εισόδημα των πολιτών όσο και στη φορολογία βασικών προϊόντων. Δεν είναι τυχαίο ότι τα περισσότερα λαθραία τσιγάρα που διακινούνται στην Ευρώπη προορίζονται κυρίως για την αγορά του Ηνωμένου Βασιλείου όπου η φορολογία των τσιγάρων είναι ιδιαίτερα υψηλή συγκριτικά με άλλες χώρες της Ε.Ε. Επίσης είναι πλέον διαπιστωμένη η εσωτερική μετανάστευση πολιτών που προέρχονται από τις πρόσφατα ενταγμένες στην Ε.Ε. χώρες, όπως η Ρουμανία και η Λιθουανία, προς τη Δυτική Ευρώπη.

¹⁰⁹ Σύμφωνα με την εκτίμηση απειλής του οργανωμένου εγκλήματος στην Ε.Ε. για το 2007, μόνο ένα ελάχιστο ποσοστό των εκατομμυρίων οχημάτων και των εμπορευματοκιβωτίων που περνούν διάφορα σύνορα ελέγχονται από τις Τελωνειακές Αρχές. Εκτιμάται ότι η ελάχιστη αύξηση των ελέγχων στα σύνορα θα προκαλούσε σοβαρές δυσχέρειες στη διακίνηση των προϊόντων και καθυστερήσεις στην εκτέλεση των συναλλαγών, οι οποίες ουσιαστικά θα είχαν ελάχιστη ωφέλεια όσον αφορά τον εντοπισμό παράνομων προϊόντων.

οποία μπορούν να επικοινωνούν υπό καθεστώς ανωνυμίας. Παράλληλα, οι νέες μορφές συναλλαγών δημιούργησαν και νέες μορφές εγκληματικών δραστηριοτήτων, οι οποίες κατά τα τελευταία χρόνια γνωρίζουν ραγδαία ποσοτική αύξηση, παραμένοντας εγκλήματα «χαμηλού ρίσκου» με σημαντικό σκοτεινό αριθμό σε σχέση με τα ποσοστά εξιχνίασής τους.¹¹⁰

Μπορεί να υποστηριχθεί ότι τα προνόμια και οι διευκολύνσεις που έχουν οι σύγχρονες εμπορικές επιχειρήσεις στην Ε.Ε. είναι σχεδόν τα ίδια για τις εγκληματικές ομάδες που πετυχημένα χαρακτηρίζονται ως εγκληματικές «επιχειρήσεις». Σταδιακά οι ομάδες αυτές αποκτούν ολοένα και περισσότερο εκλεπτυσμένη δράση, καθοδηγούμενες κυρίως από την απόκτηση της κατάλληλης γνώσης και εμπειρίας (knowledge-based criminal organizations). Μία τέτοια εγκληματική οργάνωση προϋποθέτει την ύπαρξη ενός δικτύου ειδικευμένων στελεχών που αντιπροσωπεύουν πολύτιμους και μοναδικούς ανθρώπινους πόρους, παρέχοντας χρήσιμη πληροφόρηση σε διάφορα επίπεδα της εγκληματικής δράσης.¹¹¹ Η ύπαρξη αυστηρής ιεραρχικής δομής στις εγκληματικές ομάδες, η οποία, εκ των πραγμάτων, περιορίζει τη δράση τους στη βάση των αποφάσεων που λαμβάνονται από τα στελέχη που έχουν αρχηγικές αρμοδιότητες, καθίσταται πλέον δύσκαμπτη και αναποτελεσματική σε σχέση με τις ευκαιρίες που πρέπει να εκμεταλλευτούν και οι οποίες παρουσιάζονται στο εξωτερικό τους περιβάλλον. Η στρατηγική του εγκληματικού δικτύου δεν καθορίζεται αποκλειστικά από τα ηγετικά στελέχη αλλά, σ' ένα σημαντικό βαθμό, από τα στελέχη που κατέχουν εξειδικευμένες γνώσεις, αλλά και αυτά που έχουν σε ένα μικρότερο βαθμό αποφασιστικές αρμοδιότητες, μπορούν να «αυτοσχεδιάζουν» και να προσαρμόζονται στο εξωτερικό τους περιβάλλον, δρώντας σχεδόν αυτόνομα. Η ελευθερία δράσης δεν οδηγεί στη διάλυση των εγκληματικών δικτύων: αντίθετα η ενότητά τους εξασφαλίζεται κυρίως με την αλληλεξάρτηση και την αμοιβαιότητα συμφερόντων ανάμεσα στα πρόσωπα (ή τις ομάδες προσώπων) που τα συνθέτουν. Οι συνθήκες αμοιβαιότητας διαμορφώνονται κυρίως από τις ευκαιρίες για κέρδος με την ενεργοποίηση του πλέγματος συνεργασιών οι οποίες αποσκοπούν

---

¹¹⁰ Δύο από τις πλέον σύγχρονες μορφές εγκλημάτων είναι οι απάτες με την μέθοδο phishing και hacking. Στην πρώτη περίπτωση οι δράστες εξαπατούν τους χρήστες του διαδικτύου με την αποστολή παραπλανητικών μηνυμάτων που έχουν τη μορφή επίσημων ανακοινώσεων νόμιμων τραπεζικών οργανισμών (με τα οποία συναλλάσσονται τα υποψήφια θύματα). Ζητώντας τα απαραίτητα απόρρητα πληροφοριακά δεδομένα των θυμάτων καταφέρνουν να μεταφέρουν (ηλεκτρονικά) χρήματα από τους τραπεζικούς τους λογαριασμούς, τα οποία στη συνέχεια οι δράστες τα αποσύρουν. Στη δεύτερη περίπτωση οι δράστες καταφέρνουν να διεισδύσουν παράνομα σε απόρρητες βάσεις προσωπικών ή άλλων οικονομικών δεδομένων, προκειμένου να χρησιμοποιηθούν για την απόσπαση χρηματικών ποσών με διάφορους τρόπους.

¹¹¹ Gottschalk Peter, 2007.

στη διακίνηση παράνομων προϊόντων από μία χώρα σε εγχώριες αγορές άλλων χωρών για τα οποία υπάρχει υψηλή ζήτηση.

2.3.3. Πτυχές συνεργασίας και συνταύτισης του εγκληματικών δικτύων με άλλα κοινωνικά δίκτυα

Ο συγγραφέας του βιβλίου «Γόμμορα»,¹¹² Ρομπέρτο Σαβιάνο, ο οποίος γεννήθηκε και έζησε στην περιφέρεια Campania της Νότιας Ιταλίας, κάνοντας ουσιαστικά ένα καθόλα ρεαλιστικό ρεπορτάζ και χρησιμοποιώντας λογοτεχνική αφήγηση, προσπάθησε να απεικονίσει τις πραγματικές διαστάσεις της διαπλοκής της εγκληματικής οργάνωσης Camorra, με νόμιμες επιχειρήσεις, αλλά ακόμα και με τους απλούς πολίτες οι οποίοι στηρίζουν την οργάνωση επενδύοντας τους χαμηλούς μισθούς και τις συντάξεις τους στον τομέα της «αγοράς» των ναρκωτικών. Η έκδοση του πολυσυζητημένου πλέον βιβλίου εξανάγκασε τον συγγραφέα να ζει υπό αστυνομική προστασία, λόγω των απειλών που δέχτηκε, ενώ ετοιμάζεται να εγκαταλείψει τη χώρα του για να επιβιώσει από τον κίνδυνο εκτέλεσης της εντολής θανάτου του.¹¹³

Ξεκινώντας με το παραπάνω παράδειγμα, επιχειρούμε να αναλύσουμε μια σημαντική διάσταση του οργανωμένου εγκλήματος η οποία αφορά στην επιδίωξη των εγκληματικών δικτύων να αναπτύξουν σχέσεις και επαφές με πρόσωπα και φορείς που «τοποθετούνται» εκτός των στενών ορίων των υφιστάμενων συνεργασιών που αφορούν στις διαδικασίες της αυτής καθ' αυτής έκνομης δραστηριότητας. Βεβαίως, πρέπει να αναγνωριστεί ότι περιορίζουμε ίσως σημαντικά το πεδίο της ερευνητικής μας αναζήτησης, διότι με την παραπάνω θεωρητική υπόθεση προϋποθέτουμε ότι τα σύγχρονα εγκληματικά δίκτυα δημιουργούνται και αναπαράγονται χωρίς κάποια προηγούμενη αλληλεπίδραση των μελών τους στην ευρύτερη κοινωνία. Υποστηρίζεται ότι ο ίδιος ο όρος «εγκληματικό δίκτυο», όπως αυτός χρησιμοποιείται στο πλαίσιο της εγκληματολογίας, δεν είναι απόλυτα ακριβής και ορθός: τα δίκτυα αυτά καθ' αυτά δεν είναι «εγκληματικά», διότι αποτελούνται από πρόσωπα και σχέσεις που έχουν διάφορα χαρακτηριστικά κοινωνιολογικού ενδιαφέροντος (ηλικία, φύλο, κοινωνικό status), ένα εκ των οποίων είναι και το εγκληματικό τους προφίλ (διάπραξη εγκλημάτων). Το «φιλτράρισμα» στην εγκληματολογική έρευνα, με σκοπό να διακριθούν μόνο τα εγκληματικά μέλη και οι σχέσεις συνεργασίας αυτών, οδηγεί στον προσδιορισμό του

¹¹² Roberto Saviano, *Γόμμορα*, Αθήνα, Πατάκη, 2005.

¹¹³ Μαρωνίτη Εριφύλη, «Μπάσταρδοι, Είμαι Ακόμη Ζωντανός», Ένθετο περιοδικό «Βιβλιοδρόμιο»/ Εφημερίδα *TA NEA*, 26-10-2008., σελ. 7.

περιορισμένου «εγκληματικού» δικτύου, χωρίς όμως να συνεκτιμώνται οι ήδη υφιστάμενες διαπροσωπικές επαφές με ευρύτερα κοινωνικά δίκτυα.¹¹⁴ Δηλαδή αποκλείεται εκ των προτέρων το ενδεχόμενο της λειτουργικής αλληλεξάρτησης του οργανωμένου εγκλήματος με το φαινομενικά «εξωτερικό» κοινωνικό περιβάλλον μέσα στο οποίο αναπτύσσεται αλλά και σαφώς επηρεάζεται.

Η θεωρία των «εγκληματικών επιχειρήσεων» αναγνωρίζει τη σημαντική επίδραση των ευρύτερων κοινωνικών δομών στη διαμόρφωση της δράσης των εγκληματικών ομάδων. Αυτές αναπτύσσουν επαφές και διενεργούν συναλλαγές με άλλες (μη εγκληματικές) κοινωνικές ομάδες, προκειμένου να προωθήσουν τα παράνομα προϊόντα και υπηρεσίες που προσφέρουν. Ωστόσο, η παραπάνω προσέγγιση αυτοπεριορίζεται, κυρίως, στον αμιγώς «οικονομικό-εμπορικό» χαρακτήρα των σχέσεων των ομάδων αυτών με το εξωτερικό περιβάλλον, εξακολουθώντας έτσι να παραμένουν οντότητες εκτός (νόμιμης) κοινωνικής πραγματικότητας και υπονοώντας έμμεσα τη (λανθάνουσα) διάκριση ανάμεσα στον υπόκοσμο της παρανομίας (underworld) και στην υπόλοιπη («υγιή») κοινωνία.

Στηριζόμενοι στη θεωρία των κοινωνικών δικτύων προσφέρεται η δυνατότητα προσέγγισης του φαινομένου του οργανωμένου εγκλήματος ως αναπόσπαστο μέρος της ευρύτερης κοινωνικής πραγματικότητας, δηλαδή στο πλαίσιο ευρύτερων μορφωμάτων κοινωνικής αλληλεπίδρασης που υπερβαίνουν τις σχέσεις των μελών των εγκληματικών ομάδων και συνάμα επηρεάζουν και καθορίζουν τη δράση τους. Σε ένα εγκληματικό δίκτυο λαμβάνονται, λοιπόν, υπόψη και οι φαινομενικά «εξωτερικές» επαφές των προσώπων που ανήκουν σε αυτό, προκειμένου να αναδειχτεί, ενδεχομένως, η ιδιαίτερη τους σημασία.

Βασιζόμενες στις παραπάνω θεωρίες, οι ερευνητικές προσεγγίσεις που έχουν γίνει αναφορικά με τη θεματική που εξετάζουμε, κινούνται σε δύο βασικούς κατευθυντήριους άξονες: ο πρώτος βασίζεται στον έλεγχο της υπόθεσης της «διείσδυσης» και του ελέγχου των ιδιωτικών ή δημοσίων/ κρατικών δομών από το οργανωμένο έγκλημα με διάφορους εκνόμους τρόπους, όπως τον εκφοβισμό, τη χρήση βίας ή τη δωροδοκία. Ο δεύτερος άξονας (πιο ριζοσπαστικός) έχει ως σημείο αναφοράς την εξέταση της θεωρητικής υπόθεσης που αφορά στη «συνταύτιση» ή «αμοιβαιότητα» που αναπτύσσεται μεταξύ των ομάδων του οργανωμένου εγκλήματος με πρόσωπα και ομάδες που μπορεί να ανήκουν ακόμα και στην πολιτική και οικονομική ελίτ μιας χώρας. Στην πρώτη περίπτωση, ο κύριος στόχος των εγκληματικών ομάδων είναι **η παραπλάνηση ή η εξουδετέρωση του κρατικού μηχανισμού**

¹¹⁴ Bruinsma Gerben- Bernasco Wim, *οπ. π.*, σελ. 92.

καταστολής με στόχο την αποφυγή σύλληψης και την ατιμωρησία. Στη δεύτερη περίπτωση δημιουργούνται ή κατασκευάζονται συνθήκες **αμοιβαίου συμφέροντος**, εξασφαλίζοντας μάλιστα σε ορισμένες περιπτώσεις τη συναίνεση ευρέων τμημάτων του πληθυσμού.¹¹⁵

Και οι δύο ερευνητικές κατευθύνσεις επιβεβαιώνονται σε ένα σημαντικό βαθμό από την έρευνα για την εξέλιξη του σύγχρονου οργανωμένου εγκλήματος στην Ευρωπαϊκή περιφέρεια. Βασικές μέθοδοι για τη «διείσδυση» του οργανωμένου εγκλήματος σε νόμιμες δραστηριότητες είναι η διαφθορά για τον έλεγχο συγκεκριμένων νομότυπων δομών αλλά και η εγκαθίδρυση και λειτουργία επιχειρήσεων-«βιτρίνα» που ελέγχονται απόλυτα από το οργανωμένο έγκλημα.¹¹⁶ Ο πλέον τρωτός επιχειρηματικός τομέας που συχνά εκμεταλλεύονται οι εγκληματικές ομάδες στην Ευρώπη είναι αυτός των διασυνοριακών μεταφορών. Διάφορες, μικρές κυρίως,¹¹⁷ επιχειρήσεις του τομέα αυτού αποτελούν σημαντικά μέσα για τη διασυνοριακή διακίνηση παράνομων προϊόντων (ναρκωτικά, λαθραία τσιγάρα κ.ά.) και προσώπων (παράνομοι μετανάστες, θύματα trafficking κ.ά.).

Επίσης, ένα σημαντικός σκοπός της εκμετάλλευσης των νομότυπων δομών είναι η νομιμοποίηση των εγκληματικών κερδών («ξέπλυμα βρώμικου χρήματος»), που αποσκοπεί στο να δοθεί σε αυτά η εντύπωση της νόμιμης αιτίας ή νόμιμης πηγής εσόδων. Οι τρόποι νομιμοποίησης ποικίλουν, ενώ και σε αυτή την περίπτωση η διασυνοριακή διακίνηση των κερδών φαίνεται να αποτελεί την πλέον αποτελεσματική μέθοδο για την απόκρυψη της πραγματικής πηγής προέλευσης των αποκτηθέντων χρημάτων. Σύμφωνα με την εθνική «έκθεση απειλής» για το οργανωμένο έγκλημα στην Ολλανδία, έχει διαπιστωθεί η ροή παράνομων κερδών από την Ανατολική Ευρώπη προς τη συγκεκριμένη Χώρα, χωρίς όμως να καθίσταται εφικτή η απόδειξη της πραγματικής προέλευσής τους. Στην ίδια έκθεση, το διαδίκτυο χαρακτηρίζεται ως το «Ελ Ντοράντο» για τους δράστες τους ξεπλύματος χρήματος, όπου μπορούν να προβούν σε ανώνυμες συναλλαγές, χωρίς να μπορούν οι ερευνητικές Αρχές να ασκήσουν οποιαδήποτε μορφή ελέγχου.¹¹⁸

Πέρα από τη συγκάλυψη της παράνομης δράσης, ο έλεγχος των νομότυπων δομών αποσκοπεί στο να δώσει στα μέλη των σύγχρονων εγκληματικών ομάδων μια δεύτερη

---

¹¹⁵ Λαμπροπούλου Έφη, *οπ. π.*, σελ. 120-121.

¹¹⁶ EU OCTA 2007, *οπ. π.*, σελ. 10-11. Επίσης δεν πρέπει να παραβλεφθεί και η περίπτωση κατά την οποία μια νόμιμη επιχείρηση γίνεται εν αγνοία της εργαλείο σε μία έκνομη εγκληματική δράση (συνήθως με μέσα εξάπτησης).

¹¹⁷ από άποψη προσωπικού και κεφαλαίων.

¹¹⁸ National Criminal Intelligence Department, «National Threat Assessment of Serious or organized Crime in the Netherlands», σελ. 48.

κοινωνική ταυτότητα παρέχοντας τους τη δυνατότητα να αποκτήσουν πρόσβαση σε διάφορους (νόμιμους) κοινωνικούς και οικονομικούς κύκλους. Παράλληλα τους προσφέρει την ευκαιρία να αποκτήσουν κοινωνική αίγλη και δύναμη που μπορεί να επιβληθεί με την οικονομική ισχύ που διαθέτουν. Στη προαναφερθείσα έκθεση¹¹⁹ αναφέρεται ότι το ¼ των ύποπτων προσώπων που διερευνήθηκαν από τις δικωτικές αρχές της Ολλανδίας για συμμετοχή στο οργανωμένο έγκλημα ήταν εγγεγραμμένοι στο ολλανδικό επιμελητήριο εμπορίου ως διευθυντές ή διαχειριστές επιχειρήσεων. Στην Ελλάδα, ο συλληφθείς (το έτος 2004) μεγάλεμπορος κοκαΐνης Αλέξανδρος Αγγελόπουλος, πέραν από την επίσημη επιχειρηματική του δραστηριότητα (εφοπλιστής) ήταν χορηγός δύο ποδοσφαιρικών ομάδων, ενώ είχε ιδρύσει μικροεπιχειρήσεις (αρτοποιία, μάντρες αυτοκινήτων, κ.ά.) που τις δώρισε χωρίς κανένα αντάλλαγμα σε συγγενείς του.¹²⁰

Με το παραπάνω παράδειγμα περνάμε στη δεύτερη θεωρητική υπόθεση που αφορά στην αλληλεπίδραση του οργανωμένου εγκλήματος με νόμιμες δομές: δηλαδή στη δημιουργία σχέσεων αμοιβαιότητας με ευρύτερα κοινωνικά δίκτυα. Αναφορικά με το συγκεκριμένο θέμα ο Maurice Cusson υποστηρίζει ότι οι σύγχρονες εγκληματικές οργανώσεις έχουν ξεπεράσει πλέον το στάδιο της «γνήσιας αρπαγής», δηλαδή της διάπραξης εγκλημάτων που προκαλούσαν αγανάκτηση στο κοινό και κινητοποιούσαν την αστυνομία (ανθρωποκτονίες, εκβιάσεις, ληστείες κ.ά.).¹²¹ Πλέον, στις περισσότερες εγκληματικές δραστηριότητες η διάκριση και τα όρια μεταξύ των θυτών και των θυμάτων γίνονται ολοένα και περισσότερο δυσδιάκριτα. Στόχος των εγκληματικών ομάδων είναι να κερδίσουν την ανοχή του κοινού, προσφέροντας αγαθά και υπηρεσίες για τα οποία υπάρχει υψηλή ζήτηση και προσφέρονται σε χαμηλότερες τιμές σε σχέση με το νόμιμο εμπόριο. Δημιουργούνται με αυτόν τον τρόπο οι συνθήκες κατά τις οποίες το οργανωμένο έγκλημα συμβιώνει- συνυπάρχει με την νόμιμη αγορά, χωρίς να δημιουργεί παθητικά θύματα, αλλά ενεργούς συμμετέχοντες (πωλητές και αγοραστές).

Τα παραδείγματα που οδηγούν στο παραπάνω συμπέρασμα είναι πολλά και διάφορα:

- Στις μέρες μας η ιταλική μαφία αναλαμβάνει τη δημιουργία και παράνομη λειτουργία κρυφών χωματερών στη Νότια Ιταλία εκτελώντας ουσιαστικά παραγγελίες εργοστασίων του βιομηχανικού ιταλικού βορρά, προκειμένου να «ξεφορτωθούν» με

¹¹⁹ National Criminal Intelligence Department, οπ. π., σελ. 46.

¹²⁰ Βαξεβάνης Κ., «Οι φίλιες και οι γνωριμίες του “Χοντρού” της κοκαΐνης», εφημερίδα *ΤΟ ΒΗΜΑ*, 25-7-2004, σελ.Α-26.

¹²¹ Cusson Maurice, 1998/2002, σελ. 175-177.

χαμηλό κόστος τα επικίνδυνα για τη δημόσια υγεία χημικά τους απόβλητα.¹²²

- Έχει αναγνωριστεί ότι ένας από τους σοβαρότερους παράγοντες «ώθησης» της οργανωμένης διακίνησης γυναικών προς τη Βοσνία και το Κόσσοβο αποτελεί η μεγάλη πληθυσμιακή παρουσία αλλοδαπών στρατιωτικών (της διεθνούς ειρηνευτικής δύναμης και υπαλλήλων διεθνών οργανισμών), η οποία αυξάνει τη ζήτηση των «υπηρεσιών» που προσφέρονται από τη λεγόμενη τοπική «βιομηχανία του σεξ».¹²³
- Ακόμα και χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως η Μάλτα και το Λουξεμβούργο, έχουν χαρακτηριστεί από το Παγκόσμιο Δίκτυο Φορολογικής Δικαιοσύνης (Tax Justice Network) ως «φορολογικοί παράδεισοι», φιλοξενώντας μεγάλο αριθμό υπεράκτιων εταιρειών, υπόπτων για τη συμβολή τους σε διαδικασίες ξεπλύματος κερδών από το οργανωμένο έγκλημα. Οι χώρες αυτές δεν ασκούν κανένα έλεγχο στις εταιρείες αυτές όσον αφορά στην ταυτότητα των μετόχων τους και την προέλευση των χρημάτων των επενδυτών τους.¹²⁴
- Χαρακτηριστική είναι η πρόσφατη υπόθεση παράνομης εμπορίας όπλων που αποκαλύφθηκε με αφορμή την πρόσφατη έκρηξη αποθήκης πυρομαχικών στο Γκέρντεκ Αλβανίας, τον Μάρτιο του 2008. Αρχικά είχε υποστηριχθεί από την Αλβανική κυβέρνηση ότι η έκρηξη ήταν ατύχημα σε εργοστάσιο αποσυναρμολόγησης εκρηκτικών και πυρομαχικών που υπήρχαν από την περίοδο του ψυχρού πολέμου. Από Αμερικανό γερουσιαστή αποκαλύφθηκε, όμως, η συνεργασία αξιωματούχων της κυβέρνησης και της Αμερικάνικης Πρεσβείας στην Αλβανία με ιδιωτική εταιρεία (με πρόεδρο της τον διεθνή έμπορο όπλων Efraim Diveroli) που είχε υπό τον έλεγχό της το συγκεκριμένο εργοστάσιο. Η εταιρεία αυτή παραποιούσε τα όπλα και πυρομαχικά που προορίζονταν για καταστροφή, τοποθετώντας πλαστές ετικέτες παραγωγής, προκειμένου να προμηθεύσει τις αμερικάνικες στρατιωτικές δυνάμεις στο Αφγανιστάν (εκτελώντας συμβόλαιο που είχε συναφθεί με την Αμερικανική κυβέρνηση) με όσο το δυνατόν χαμηλότερο κόστος. Στην περίπτωση αυτή αποκαλύφθηκε η διαπλοκή του

---

¹²² Σύμφωνα με εκτιμήσεις, το 30% της βιομηχανίας διαχείρισης των αποβλήτων στην Ιταλία, ελέγχεται από τις ομάδες του οργανωμένου εγκλήματος που αναφέρονται με το προσωνύμιο «eco-mafia». Τα απόβλητα εναποτίθενται οπουδήποτε είναι δυνατόν να μην είναι εμφανή, όπως πηγάδια, λίμνες κ.ά. Οι επιπτώσεις της δραστηριότητας αυτής γίνονται εμφανείς ιδίως στην περιφέρεια της Campania, όπου η λειτουργία των παράνομων χωματερών προκάλεσε αύξηση 400% σε ορισμένες μορφές καρκίνου. Edmondson Gail, «Italy and the Eco-Mafia. How billions are made through dumping toxic waste with little public outcry», *Businessweek*, 27-1-2003, http://www.businessweek.com/magazine/content/03_04/b3817015.htm, 16-11-2008.

¹²³ Anastasijevic Dejan, 2006.

¹²⁴ Εφημερίδα *TO BHMA*, «\$12 τρισ. στους φορολογικούς παραδείσους», 21-10-2007.

επίσημου Αλβανικού κράτους και Αμερικανών Αξιωματούχων με διεθνή εγκληματικά δίκτυα διακίνησης όπλων, ενώ κατέστη αδύνατο να διαπιστωθεί ο τελικός προορισμός των πυρομαχικών (εκτός από το Αφγανιστάν), τα οποία εκτιμήθηκε ότι ήταν πολύ πιθανόν να προορίζονταν και για χώρες της Αφρικής όπου βρίσκονται σε εξέλιξη πολεμικές συρράξεις.¹²⁵

Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι και στην Ελλάδα οι σχέσεις αμοιβαιότητας με το οργανωμένο έγκλημα γίνονται εμφανείς σε αρκετές περιπτώσεις:

- Η «προστασία» νυχτερινών κέντρων μπορεί, υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις, να καθίσταται μία «χρήσιμη συναλλαγή» μεταξύ των εκβιαστών που την ασκούν και των επιχειρηματιών που την δέχονται, αποκτώντας οι δεύτεροι διασυνδέσεις με τον «εγκληματικό υπόκοσμο» και ως εκ τούτου δυνατότητες για προσοδοφόρες έκνομες ενέργειες που σχετίζονται με την επιχειρηματική τους δραστηριότητα (π.χ. νοθεία ποτών, σεξουαλική εκμετάλλευση γυναικών, διακίνηση ναρκωτικών, κ.ά.). Παράλληλα, έχουν επισημανθεί περιπτώσεις στις οποίες οι ομάδες εκβιαστών χρησιμοποιήθηκαν κατ' ουσίαν ως «προστάτες» από τους επιχειρηματίες, προκειμένου να προβούν σε διάφορες αθέμιτες ενέργειες σε βάρος άλλων (ανταγωνιστικών τους) επιχειρήσεων.¹²⁶
- Στην περίπτωση του trafficking γυναικών, σύμφωνα με τα στοιχεία που προκύπτουν από σχετικές υποθέσεις που διερευνούν οι διωκτικές Αρχές, έχει επισημανθεί η συνεργασία των εγκληματικών ομάδων διακίνησης με διάφορες επιχειρήσεις, μέσω των οποίων γίνεται εφικτή η σεξουαλική εκμετάλλευση των θυμάτων (κέντρα διασκέδασης, ξενοδοχεία, μπαρ κ.ά.). Εκτιμάται ότι η νόμιμη «βιομηχανία του σεξ» που υφίσταται στην Ελλάδα δεν συνυπάρχει μόνο, αλλά και συνεργάζεται με τα οργανωμένα δίκτυα του trafficking, τα οποία προωθούν ένα σημαντικό ποσοστό από τα θύματα τους στη συγκεκριμένη νόμιμη αγορά.¹²⁷
- Το 2005 επισημάνθηκε από τις ελληνικές αστυνομικές αρχές η δράση εγκληματικών ομάδων που προέβαιναν στην οικονομική εκμετάλλευση αλλοδαπών μεταναστών οι οποίοι εξαναγκάζονταν να εργάζονται σε διάφορες χειρωνακτικές εργασίες, για λογαριασμό ελληνικών επιχειρήσεων (κυρίως κατασκευαστικών), 15-16 ώρες

¹²⁵ Eric Schmitt, «American envoy is linked to arms deal cover-up», *The New York Times*, 24-6-2008., www.nytimes.com, 16-11-2008.

¹²⁶ Για περισσότερα βλ. Παπαδαμάκης Αδάμ, 2000, σελ. 145-154.

¹²⁷ Μάσπερο Απόστολος - Χαϊνάς Ευάγγελος, 2007.

ημερησίως.¹²⁸

- Τέλος, στην περίπτωση του παραδείγματος που προαναφέρθηκε με τον εφοπλιστή-μεγαλέμπορο κοκαΐνης, στις διαδικασίες νομιμοποίησης των υπέρογκων κερδών του, συμμετείχαν πάνω από εκατό πρακτορεία του ΟΠΑΠ σε όλη την Ελλάδα τα οποία πωλούσαν στον επιχειρηματία κερδοφόρα δελτία σε τιμές που ξεπερνούσαν το νόμιμο κέρδος.¹²⁹

Οι εγκληματικές οργανώσεις στην Ευρώπη αναπτύσσουν τη δράση τους επιδιώκοντας να κερδίσουν όχι μόνο την κοινωνική ανοχή αλλά και τη συναίνεση κοινωνικών ομάδων που επωφελούνται άμεσα ή έμμεσα από τις πρώτες. Στην περίπτωση του οργανωμένου εγκλήματος τα όρια μεταξύ νομιμότητας και παρανομίας είναι δυσδιάκριτα, σε αντίθεση με άλλες μορφές κοινού εγκλήματος, για τις οποίες η αντικειμενική τους υπόσταση προϋποθέτει τη θυματοποίηση κάποιου προσώπου ή την πρόκληση οποιαδήποτε μορφής βλάβης. Ο όρος «διάβρωση» (infiltration) που χρησιμοποιείται συχνά σε εκθέσεις εθνικών ή διεθνών οργανισμών (αλλά ακόμα και από ακαδημαϊκούς ερευνητές) για την περιγραφή του φαινομένου, αντικατοπτρίζει ίσως μία συγκεκριμένη διάσταση της αλληλεπίδρασης των εγκληματικών οργανώσεων με άλλες (μη εγκληματικές) κοινωνικές ομάδες. Η τάση που παρουσιάζεται στην ανάπτυξη του σύγχρονου οργανωμένου εγκλήματος είναι να μην ξεπερνά τα υποκειμενικά όρια της ανοχής της κοινωνίας, ούτε να επιδιώκει τη σύγκρουση ή την παρέκκλιση από τα κοινώς αποδεκτά πρότυπα που αφορούν σε διάφορες κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές πρακτικές. Αυτό είναι ίσως το αποτελεσματικότερο αντίμετρο του οργανωμένου εγκλήματος απέναντι στις αντεγκληματικές πολιτικές των κρατών της Ευρώπης, έχοντας την τάση να δίνουν προτεραιότητα σε δραστηριότητες εγκληματικών ομάδων των οποίων η δράση έχει μεγαλύτερη θεατότητα και ως εκ τούτου η «απειλή» τους χαρακτηρίζεται ως σοβαρότερη συγκριτικά με άλλα εγκληματικά δίκτυα που έχουν καταφέρει να κερδίσουν την κοινωνική ανοχή και συναίνεση.¹³⁰

---

¹²⁸ Υπουργείο Δημόσιας Τάξης/ Αρχηγείο Ελληνικής Αστυνομίας, «Ετήσια Έκθεση Περιγραφής για το Οργανωμένο Έγκλημα, Έτους 2005», σελ. 11-12.

¹²⁹ Βαξεβάνης Κ., οπ. π.

¹³⁰ Τέτοια εκτιμάται ότι μπορεί να είναι η περίπτωση του λεγόμενου Αλβανικού Οργανωμένου Εγκλήματος, το οποίο τα τελευταία χρόνια αναφέρεται ολοένα και περισσότερο τον δημόσιο λόγο και η αντιμετώπιση του γίνεται προτεραιότητα στις κατασταλτικές πολιτικές των κρατών-μελών της Ε.Ε. Παρόλο που είναι διαπιστωμένη δράση των λεγόμενων Αλβανικών εγκληματικών ομάδων σε πολλές χώρες της Δυτικής Ευρώπης, δεν πρέπει να παραβλέπεται ότι και η θεατότητα των συγκεκριμένων ομάδων είναι συγκριτικά μεγαλύτερη από άλλες εγχώριες εγκληματικές οργανώσεις των χωρών αυτών που καταφέρνουν να διατηρούν «χαμηλό προφίλ» και να αποκρύβουν τη δράση τους πίσω από διάφορες νομότυπες δομές. Maspero Apostolos, 2008.

2.4. Η Ανάλυση κοινωνικών δικτύων ως εργαλείο ανακριτικής έρευνας του σύγχρονου οργανωμένου εγκλήματος

Σ' αυτό το υποκεφάλαιο θα παρουσιαστεί συνοπτικά την προοπτική εφαρμογής των μεθόδων ανάλυσης κοινωνικών δικτύων στην ανακριτική έρευνα του οργανωμένου εγκλήματος από τις Αρχές Επιβολής του Νόμου. Στις μέρες μας η επίκληση των μεθόδων αυτών γίνεται από τις αρχές της δεκαετίας του '90 στις αστυνομικές αρχές της Δυτικής Ευρώπης, οι οποίες έχουν αναπτύξει ειδικές τεχνικές ανάλυσης των πληροφοριών που συλλέγουν στο πλαίσιο των σχετικών ανακριτικών ερευνών. Στο σύνολο τους, οι τεχνικές αυτές αποτελούν πλέον εξειδικευμένο αντικείμενο στο αστυνομικό έργο που προσδιορίζεται ως «*ανάλυση πληροφοριών εγκλημάτων*» ή «*ανάλυση εγκληματολογικών πληροφοριών*» (*criminal intelligence analysis*).¹³¹ Η συγκεκριμένη ειδίκευση προέκυψε ως αναγκαιότητα προκειμένου να καλυφθούν οι αδυναμίες των παραδοσιακών μοντέλων αστυνόμευσης που δεν μπορούσαν φανούν αποτελεσματικά απέναντι στις σύγχρονες εξελίξεις της εγκληματικότητας και ιδίως στη δυναμική που ελάμβανε το σύγχρονο οργανωμένο έγκλημα (όπως περιγράφηκε παραπάνω).¹³²

Η ανάλυση εγκληματολογικών πληροφοριών με τη σύγχρονη μορφή της άρχισε να χρησιμοποιείται ευρύτατα από τους αστυνομικούς οργανισμούς στις αρχές της δεκαετίας του '90. Υποστηρίζεται ότι μετά το τέλος του ψυχρού πολέμου και την πτώση του ανατολικού μπλοκ, η «*απειλή*» του κομμουνισμού ως πρωταρχικό ζήτημα εθνικής ασφάλειας έπαψε να υφίσταται και οι εθνικές υπηρεσίες πληροφοριών είχαν χάσει το λόγο ύπαρξης τους. Αυτές οι νέες συνθήκες οδήγησαν τόσο στη δημιουργία νέων στόχων, όσο και στην επέκταση των αναλυτικών μεθόδων –οι οποίες είχαν αναπτυχθεί ευρύτατα σε αυτές τις υπηρεσίες– στις σύγχρονες μορφές αστυνόμευσης. Οι νέοι στόχοι είχαν να κάνουν κυρίως με τη διεθνή

---

¹³¹ Στην ελληνική γλώσσα όρος *intelligence* μεταφράζεται όπως και ο όρος *information* δηλαδή με τη λέξη «*πληροφορία*». Ωστόσο, για τις Αρχές Επιβολής του Νόμου, το νόημα της έννοιας *intelligence* διακρίνεται από αυτή της *information*, καθώς η πρώτη συνδέεται με το αποτέλεσμα μιας νοητικής διεργασίας που εμπεριέχει το στοιχείο της χρησιμότητας και της γνώσης που μπορεί να καθοδηγήσει κάποιες μελλοντικές ενέργειες. Μάσπερο Απόστολος, 2005, σελ. 8-9.

¹³² Με βάση το ρόλο της ανάλυσης εγκληματολογικών πληροφοριών, έχει προταθεί ένα μοντέλο αστυνόμευσης που βασίζεται και καθοδηγείται από την επεξεργασία πληροφοριών (*intelligence led policing*). Αυτό το μοντέλο εντάσσει την αποδοτικότητα του αστυνομικού έργου, μέσα από την καλύτερη πληροφόρηση των αστυνομικών για το έγκλημα σε όλα τα επίπεδα διοίκησης, προκειμένου να λαμβάνονται επιτυχείς αποφάσεις και να εξασφαλίζεται καλύτερη διαχείριση πόρων. Δηλαδή, επιδιώκεται η επίδραση στο εγκληματικό περιβάλλον μέσω της κατανόησης και ερμηνείας του. Για περισσότερα βλ. Ratcliffe Jerry, 2003.

τρομοκρατία και τις σύγχρονες μορφές του οργανωμένου εγκλήματος.¹³³

Παράλληλα, οι εξελίξεις στη διεθνή συνεργασία σε θέματα ασφάλειας και πρόληψης του εγκλήματος οδήγησαν στη σταδιακή ανάπτυξη μιας κοινής γλώσσας μεταξύ των σύγχρονων κρατών όσον αφορά στην μεθοδολογία της διαχείρισης, ανταλλαγής και ανάλυσης των εγκληματολογικών πληροφοριών. Συγκεκριμένα, στο άρθρο 28 παρ. 1 και 2 της Σύμβασης του Παλέρμιο προβλέπεται η ανάπτυξη από τα κράτη κοινών ορισμών, προτύπων και μεθοδολογιών για την ανάλυση των πληροφοριών για την αντιμετώπιση των οργανωμένων εγκληματικών δραστηριοτήτων, καθώς και η συμμετοχή των επιστημονικών και ακαδημαϊκών κοινοτήτων στην ανάπτυξη των μεθόδων αυτών.

Για σοβαρές και οργανωμένες μορφές εγκλημάτων, η ανάλυση εγκληματολογικών πληροφοριών έχει κυρίως υποστηρικτικό χαρακτήρα στην ανακριτική έρευνα. Δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις κατά τις οποίες, στο πλαίσιο τέτοιων ερευνών, συλλέγεται τεράστιος όγκος πληροφοριών που φαινομενικά δεν μπορούν να αποκτήσουν νόημα και να έχουν οποιαδήποτε αποδεικτική αξία στην επίσημη ποινική διαδικασία.¹³⁴ Σ' αυτό το «χάος» των πληροφοριακών δεδομένων, οι μέθοδοι της ανάλυσης κοινωνικών δικτύων καθίστανται πολύτιμα εργαλεία στην ανακριτική έρευνα, αποκαλύπτοντας την ουσία αυτών των δεδομένων και εστιάζοντας κυρίως στην αποκάλυψη των ιδιαίτερων ρόλων αλλά και των σχέσεων μεταξύ διαφόρων οντοτήτων και γεγονότων (πρόσωπα, αντικείμενα, συμβάντα κ.λπ.) που περιλαμβάνονται σε μία υπόθεση εγκλήματος ή εγκληματικής δραστηριότητας.

Η ομοιότητα της ανάλυσης εγκληματολογικών πληροφοριών με την ανάλυση κοινωνικών δικτύων έγκειται κυρίως στις μεθόδους οργάνωσης των δεδομένων, δηλαδή στον καθορισμό δομικών μεταβλητών με τη χρήση γραφημάτων όμοιων με αυτών που χρησιμοποιεί η κοινωνιομετρία (association charts).¹³⁵ Ωστόσο, στην περίπτωση της ανάλυσης εγκληματολογικών πληροφοριών, το επίπεδο του διαλογισμού παραμένει συγκριτικά περιορισμένο, λαμβάνοντας υπόψη ότι οι περισσότεροι αναλυτές χρησιμοποιούν την γραφική αναπαράσταση των δικτύων με σκοπό, κυρίως, να απεικονίσουν ενέργειες

---

¹³³ Για περισσότερα βλ. Anderson A., Den Boer M., Cullen P., Gilmore W., Raab C., Walker N., 1996, σελ. 172-174.

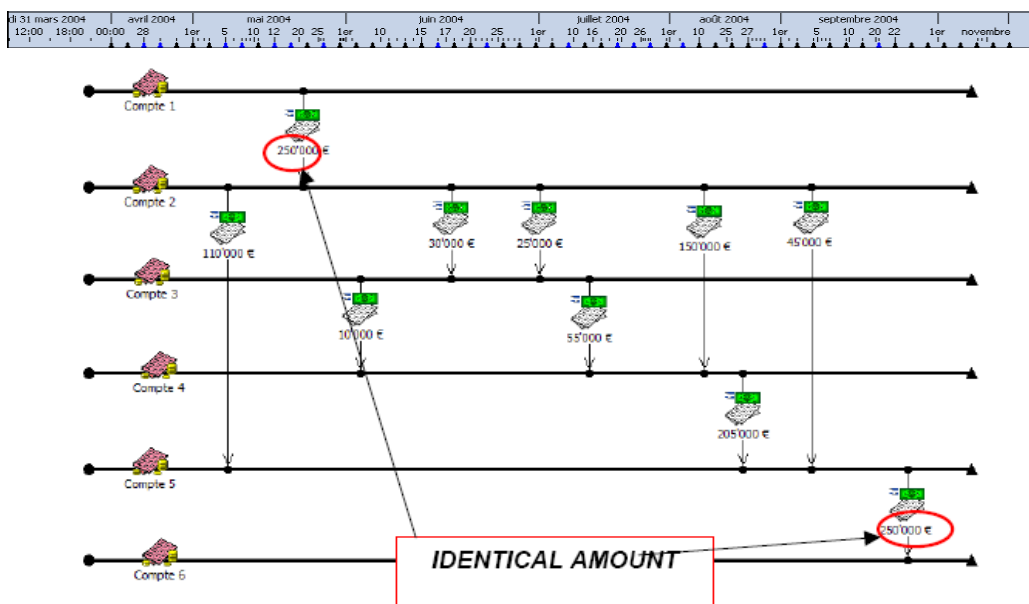
¹³⁴ Για παράδειγμα από μία άρση τραπεζικού απορρήτου, στο πλαίσιο έρευνας για ξέπλυμα χρήματος, μπορεί να προκύψουν εκατοντάδες κινήσεις χρηματικών ποσών σε διάφορους άλλους λογαριασμούς, προκειμένου να είναι ιδιαίτερα δύσκολο να εξαχθεί ασφαλές συμπέρασμα για τον τελικό αποδέκτη των χρημάτων.

¹³⁵ Τα πρώτα αναλυτικά εργαλεία και οι μέθοδοι διαμορφώθηκαν αρχικά από την εταιρεία Anacapa Sciences Inc. τη δεκαετία του '70. Τα διαγράμματα αυτά αναφέρονται επίσης ως Anacapa charts. International Association of Law Enforcement Intelligence Analysts, «Law Enforcement Analytic Standards», November 2004, www.ialeia.org, 14-4-2005. σελ. 3-12.

Διάγραμμα 6

παράδειγμα ανάλυσης κινήσεων τραπεζικών λογαριασμών (διαδικασία «ξεπλύματος εγκληματικών κερδών») στη διάρκεια του χρόνου (με χρήση λογισμικού i2 Analyst’s Notebook)

Στην περίπτωση της έρευνας για εγκληματικές οργανώσεις το μεγαλύτερο πρόβλημα- γρίφος που πρέπει να αποκρυπτογραφηθεί είναι ο προσδιορισμός των πραγματικών ρόλων καθενός υπόπτου και ιδίως ο εντοπισμός των προσώπων που έχουν αρχηγικό- συντονιστικό ρόλο ή συγκροτούν τον κεντρικό «πυρήνα» του δικτύου των σχέσεων που διερευνώνται.¹³⁸ Στην περίπτωση των εγκληματικών δικτύων καθίσταται δύσκολο να προσδιοριστούν τα πραγματικά τους όρια, ιδίως όταν, στο πλαίσιο των ανακριτικών ερευνών, ανακαλύπτονται συνεργασίες με υπόπτους που βρίσκονται σε περισσότερες από μία χώρες, αλλά και επαφές με άτομα που φαινομενικά δεν έχουν συμμετοχή στις εγκληματικές δραστηριότητες. Δεν πρέπει, επίσης, να παραβλέπεται ότι τα εγκληματικά δίκτυα δεν είναι στατικά αλλά ρευστά, δηλαδή οι σχέσεις (μεταξύ των υπόπτων) που ανακαλύπτονται στο πλαίσιο των ερευνών, δεν είναι μόνιμες αλλά στη διάρκεια του χρόνου αλλάζουν.¹³⁹

Λόγω των παραπάνω αντικειμενικών αδυναμιών, οι περισσότερες σοβαρές αστυνομικές έρευνες για τέτοιες υποθέσεις διαρκούν μεγάλο χρονικό διάστημα (ακόμα και χρόνια) και απαιτούν τη διαρκή επαφή και συνεργασία μεταξύ των αναλυτών εγκληματολογικών πληροφοριών με τους ανακριτικούς ερευνητές προκειμένου να καταφέρουν να τεκμηριώσουν τις αρχικές εικασίες τους σε «ακράδαντα» αποδεικτικά στοιχεία. Το κριτήριο της επιτυχημένης έρευνας δεν είναι πλέον η «εξάρθρωση» του δικτύου (όρος που

¹³⁸ Lemieux Vincent, οπ. π., σελ. 15.

¹³⁹ Sparrow, K. Malcom, 1991, σελ. 262–263.

χρησιμοποιείται συχνά στην αστυνομική ορολογία), αλλά η διάσπαση ή η αποδιοργάνωσή του με αποτελεσματικές δράσεις που εφαρμόζονται, λαμβάνοντας υπόψη τις τρωτότητες (vulnerabilities) που παρουσιάζει προκειμένου να το καταστήσουν ανενεργό (disruption strategies).¹⁴⁰ Η παραπάνω πρακτική της «διαχείρισης της απειλής» του οργανωμένου εγκλήματος έχει σχέση επίσης με τις δυνατότητες που προσφέρουν οι μέθοδοι της ανάλυσης κοινωνικών δικτύων, οι οποίες έχουν χαρακτηριστεί ως αναλυτικά εργαλεία «τρίτης γενιάς» για την ανακριτική έρευνα.¹⁴¹ Κατά τον Malcolm Sparrow,¹⁴² οι μέθοδοι αυτές μπορούν: α) να θέσουν σε εφαρμογή κριτήρια μέτρησης της σημασίας (centrality measures) ορισμένων μελών ενός εγκληματικού δικτύου, η «αφαίρεση» των οποίων θα το καθιστούσαν περισσότερο τρωτό, β) να θέσουν κριτήρια ισοδυναμίας (equivalence measures) προκειμένου να εκτιμηθεί ποια μέλη του δικτύου είναι πιθανότερο να αντικαταστήσουν τα μέλη που έχουν υψηλό βαθμό κεντρικότητας¹⁴³ και γ) να λάβουν υπόψη τις χαρακτηρισμένες αδύναμες σχέσεις (weak ties) που σε συνδυασμό με γεωδαιτικές αναλύσεις (geodesic analysis)¹⁴⁴ θα εντοπίσουν τα μέλη με χαμηλό βαθμό κεντρικότητας τα οποία όμως αποτελούν «γεφυροποιούς» στην επικοινωνία του δικτύου.

---

¹⁴⁰ Morselli Carlo- Petit Katia, 2007, σελ. 5. Όπως αναλύθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο, η αποτελεσματικότητα των φορέων κοινωνικού ελέγχου με κριτήρια αμιγώς ποσοτικά (π.χ. αριθμός των εξιχνιασθέντων εγκλημάτων ή των συλληφθέντων που παραπέμφθηκαν στη δικαιοσύνη) μπορεί να μην έχουν καμία επίδραση στο εγκληματικό περιβάλλον και ιδίως στα ρευστά εγκληματικά δίκτυα, τα οποία έχουν τη δυνατότητα να ανανεώσουν τα επιχειρησιακά τους στελέχη.

¹⁴¹ Klerks P., οπ. π., σελ. 60. Η 1^η γενιά αναλυτικών εργαλείων ήταν τα διαγράμματα anacapa που σχεδιάζονταν χειρονακτικά (με χάρτες και έγχρωμες καρφίτσες). Η 2^η γενιά αφορά σε λογισμικά ανάλυσης όπως το i2 Analyst's Notebook το οποίο χρησιμοποιείται από τις περισσότερες αστυνομικές αρχές της Ευρώπης. Ωστόσο, η αναλυτική τους αξία περιορίζεται στη γραφική αναπαράσταση των πληροφοριών, προκειμένου να γίνουν περαιτέρω ερμηνευτικές αναζητήσεις από τον χρήστη τους.

¹⁴² Όπως αναφέρεται στους Morselli Carlo- Petit Katia, οπ. π., σελ. 4.

¹⁴³ Η έννοια της ισοδυναμίας αφορά κυρίως στον εντοπισμό των ατόμων που έχουν όμοιους ρόλους στο ίδιο κοινωνικό δίκτυο. Αυτό σημαίνει ότι η ευελιξία ενός εγκληματικού δικτύου είναι μικρότερη στην περίπτωση που υφίστανται μέλη με μοναδικούς ρόλους (ανυπαρξία άλλων ισοδυναμών). Τα κριτήρια ισοδυναμίας δεν στηρίζονται μόνο στη συνταύτιση των σχέσεων μεταξύ δύο προσώπων, αλλά και στην ομοιότητα των διαντιδράσεων που αναπτύσσουν (ακόμα και εάν δεν έχουν καμία κοινή γνωριμία). Για παράδειγμα στην περίπτωση της διακίνησης ναρκωτικών έχει διαπιστωθεί ότι οι λιανικοί έμποροι παρουσιάζουν υψηλό βαθμό ισοδυναμίας στο στάδιο προώθησης του συγκεκριμένου παράνομου προϊόντος στους μεμονωμένους χρήστες, ακόμα και όταν οι αγοραστές στους οποίους απευθύνονται είναι διαφορετικοί. Αυτό σημαίνει ότι η σύλληψη ενός διακινητή, δύσκολα αναιρεί τη δυνατότητα αντικατάστασής του. Clark Robert, 2004, σελ. 222-223.

¹⁴⁴ Μέθοδοι μέτρησης της «απόστασης» (distance) μεταξύ δύο υποκειμένων στο δίκτυο. Στο πλαίσιο της ανάλυσης κοινωνικών δικτύων η απόσταση ανάμεσα σε δύο επιλεγμένα υποκείμενα μετρείται στο κοινωνιογράφημα με τον αριθμό των γραμμών (σχέσεων) και των υποκειμένων που διαμεσολαβούν ανάμεσα τους, προκειμένου να έχουν τα δύο επιλεγμένα υποκείμενα κάποια σύνδεση. Όρος που χρησιμοποιεί ο Linton Freeman για την μέτρηση της κεντρικότητας σε ένα δίκτυο. Freeman L., 1978, οπ. π., σελ. 218.

Ωστόσο, η προοπτική αξιοποίησης των μεθόδων ανάλυσης κοινωνικών δικτύων δεν περιορίζεται μόνο στο επίπεδο των «περιπτωσιολογικών» ανακριτικών ερευνών. Το θεωρητικό υπόβαθρο στο οποίο στηρίζεται η συγκεκριμένη μεθοδολογία προσφέρει τη δυνατότητα επεξηγήσεων και ερμηνειών για διάφορες μορφές του οργανωμένου εγκλήματος οδηγώντας στην υιοθέτηση ορθολογικών και αποτελεσματικών πολιτικών κοινωνικού ελέγχου στο πλαίσιο μακροπρόθεσμων σχεδιασμών. Η έρευνα των εγκληματικών δικτύων, καθιστά εφικτό να παραχθεί συστηματική και οργανωμένη γνώση στο πεδίο εντοπισμού γενικών τάσεων και τυπολογιών αναφορικά με την ανάπτυξη των εγκληματικών αγορών, να αναγνωριστούν εξωγενείς παράγοντες που τις ευνοούν, να αποκαλυφθούν πτυχές αλληλεπίδρασης των εγκληματικών δικτύων με άλλες (μη εγκληματικές) κοινωνικές ομάδες και να γίνουν προγνώσεις για μελλοντικές εξελίξεις στο οργανωμένο έγκλημα. Στη παρούσα εργασία επιδιώχθηκε να γίνει μία τέτοια προσέγγιση, η οποία στηρίχθηκε στις βασικές αρχές της θεωρίας των κοινωνικών δικτύων, με στόχο να αναδειχτούν οι τάσεις εξέλιξης στη διαμόρφωση και δράση των σύγχρονων εγκληματικών ομάδων στην Ευρώπη.

Επίλογος

Με τον γενικό προσδιορισμό «θεωρία κοινωνικών δικτύων» αναφερόμαστε σε έναν αριθμό παραδοχών διαφορετικών επιστημονικών κλάδων, με κοινή αφετηρία την μελέτη μιας ομάδας ως δυναμικό σύστημα, το οποίο υφίσταται και αναπαράγεται, καταρχήν, από το «δίκτυο» των διαπροσωπικών σχέσεων που αναπτύσσονται ανάμεσα στα ατομικά δρώντα υποκείμενα. Από την παρούσα εργασία έγινε εμφανές ότι δεν πρόκειται για μία ενιαία θεωρία με σαφή και προσδιορισμένο ερευνητικό προσανατολισμό, αλλά για μια διεπιστημονική θεώρηση με ποικίλα πεδία εφαρμογών που αφορούν σε διάφορες πτυχές της κοινωνικής ζωής και οργάνωσης.

Η θεωρία των κοινωνικών δικτύων προσφέρει τα γενικά εννοιολογικά εργαλεία για την οργάνωση και ανάλυση εμπειρικών δεδομένων στην κοινωνιολογική έρευνα, χωρίς αυτή να περιορίζεται στο να δίνει εξηγήσεις για κοινωνικά φαινόμενα, στηρίζοντας τα συμπεράσματά της στα μεμονωμένα χαρακτηριστικά ενός αριθμού προσώπων που συνθέτουν το δείγμα ενός πληθυσμού. Με τη βοήθεια της πληροφορικής τεχνολογίας, καθίσταται πλέον εφικτό να μελετηθούν μεγάλος όγκος δεδομένων που αφορούν σε ατομικές συμπεριφορές και συλλογικές δράσεις με συγκεκριμένες ποσοτικές μετρήσεις μεταβλητών που εκφράζουν τις πολυσύνθετες αλληλεπιδράσεις μεταξύ των προσώπων μιας ομάδας. Οι εμπειρικοί δείκτες που χρησιμοποιούνται, αποσκοπούν στο να περιγράψουν το «δίκτυο» των σχέσεων που αναπτύσσονται στην ομάδα το οποίο προκαθορίζεται και οριοθετείται από τις ευκαιρίες και τις επιλογές των ατομικών υποκειμένων, σε σχέση με άλλα υποκείμενα. Η θεώρηση μιας κοινωνικής ομάδας ως κοινωνικού δικτύου μπορεί να αποκαλύψει συγκεκριμένες διαστάσεις, που αφορούν σε ομαδοποιημένους ρόλους, μορφές άσκησης κοινωνικής επιρροής, συλλογικές συμπεριφορές των υποκειμένων, καθώς και άλλα παρατηρήσιμα χαρακτηριστικά, τα οποία γίνονται εμφανή μόνο μέσα από την κατανόηση της δυναμικής των κοινωνικών σχέσεων. Στην ανάλυση κοινωνικών δικτύων αυτές οι αλληλεπιδράσεις αποκτούν γεωμετρικές διαστάσεις διευκολύνοντας ιδιαίτερα τη δημιουργία επεξηγήσεων στη βάση της «ανατομίας» της κοινωνικής πραγματικότητας που προσομοιάζει σχεδόν με βιολογικό σύστημα.

Στο πεδίο του οργανωμένου εγκλήματος, οι μέθοδοι και οι τεχνικές της παραπάνω ερευνητικής προσέγγισης μπορούν να χρησιμοποιηθούν αποτελεσματικά τόσο στο πεδίο της επιστημονικής έρευνας όσο και στο επίπεδο της αστυνομικής και δικαστικής ανάκρισης. Με τους κατάλληλους ποσοτικούς δείκτες επιδιώκεται να προσδιοριστεί η οργανωτική δομή των υπό μελέτη εγκληματικών ομάδων και να διαφανούν οι βασικοί ρόλοι των μελών τους, οι

οποίοι συντελούν στην επίτευξη των παράνομων δραστηριοτήτων. Η μεθοδολογία αυτή, όπως επισημάνθηκε, συνδέεται επίσης με τις κατευθύνσεις των σύγχρονων ευρωπαϊκών πολιτικών αντιμετώπισης του διεθνούς οργανωμένου εγκλήματος οι οποίες έχουν διαχειριστικό χαρακτήρα απέναντι στην «απειλή» των εγκληματικών ομάδων, επιδιώκοντας να θέσουν προτεραιότητες στις κατασταλτικές δράσεις των φορέων κοινωνικού ελέγχου, με τον εντοπισμό «επικίνδυνων» προσώπων και ομάδων των οποίων η παύση της παράνομης δράσης τους θα διασπάσει ή θα καταστήσει ανενεργό ένα εγκληματικό δίκτυο.

Η παρούσα εργασία βασίστηκε στη μελέτη δευτερογενούς εμπειρικού υλικού προκειμένου να ελέγξει τη θεωρητική υπόθεση της ανάπτυξης του σύγχρονου οργανωμένου εγκλήματος στην Ευρώπη από τη δράση ομάδων που μπορούν να λειτουργήσουν ως αυτό-προσαρμοζόμενα συστήματα, με μορφολογικά χαρακτηριστικά που δεν προϋποθέτουν κεντρικό συντονισμό, εποπτεία και αυστηρές σχέσεις ιεραρχίας. Εκτιμάται ότι η αρχική μας υπόθεση επιβεβαιώνεται σε ένα σημαντικό βαθμό και έρχεται σε συνάφεια με άλλες θεωρητικές προσεγγίσεις, όπως αυτή των «εγκληματικών επιχειρήσεων».

Η ρευστότητα και κατάτμηση στη δράση των σύγχρονων εγκληματικών δικτύων αντικατοπτρίζει τις νέες εξωτερικές συνθήκες που χαρακτηρίζουν τη σύγχρονη κοινωνική ζωή, ιδίως στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπου -τουλάχιστον- τα οικονομικά σύνορα δεν υφίστανται πλέον. Για τις εγκληματικές οργανώσεις που εδρεύουν στην Ευρώπη αυτό το γεγονός αποτελεί την ευκαιρία για αύξηση των κερδών τους, εκμεταλλευόμενες τη δυνατότητα που τους δίνεται να προσφέρουν τα παράνομα προϊόντα και τις υπηρεσίες τους σε μία τεράστια «αγορά» με υψηλά επίπεδα ζήτησης που ξεπερνούν τα εθνικά όρια ενός κράτους. Από αυτό το γεγονός προκύπτει η δυνατότητα για ανάπτυξη συνεργασιών μεταξύ ομάδων και προσώπων με διαφορετική εθνοτική ταυτότητα, συμβάλλοντας αποτελεσματικά στην «κάλυψη» των διαφορετικών επιπέδων ζήτησης παράνομων αγαθών και υπηρεσιών που υπάρχει από χώρα σε χώρα. Αυτό σημαίνει ότι ο έλεγχος της δράσης τους δεν καθορίζεται πλέον από συγκεκριμένα αρχηγικά μέλη που έχουν την αποκλειστικότητα λήψης αποφάσεων. Η συνοχή σε ένα διεθνές εγκληματικό δίκτυο δεν καθορίζεται από την ύπαρξη κεντρικής ιεραρχίας, αλλά από τη μετάδοση της κατάλληλης γνώσης και από τα πρόσωπα που καθίστανται «γεφυροποιοί» στην ανταλλαγή πληροφοριών μεταξύ των διαφορετικών μελών που εδρεύουν σε διαφορετικές χώρες. Η συνεργασία με τη μορφή των μόνιμων σχέσεων ανάμεσα στα εγκληματικά μέλη δεν αποτελεί χαρακτηριστικό των εγκληματικών δικτύων, καθώς στηρίζουν τη λειτουργία τους κυρίως σε περιστασιακές ή αδύναμες σχέσεις γνωριμιών και επαφών ανάμεσα σε πρόσωπα που δεν έχουν επίγνωση της ολότητας και της

συλλογικότητας στην οποία ανήκουν. Οι συνεργασίες που αναπτύσσονται είναι κατά βάση προσωρινές και ενεργοποιούνται, όταν παρουσιαστεί η ευκαιρία για δράση με «χαμηλό ρίσκο - υψηλό κέρδος» (low risk - high profit).

Στο πλαίσιο της παραπάνω επιχειρηματολογίας, εξετάστηκε η θεώρηση των εγκληματικών δικτύων ως «ανοικτών συστημάτων»¹⁴⁵ που επιτρέπουν την επαφή και την ανάπτυξη σχέσεων αμοιβαιότητας με την ευρύτερη κοινωνία. Πολλοί ερευνητές εξετάζουν τις παραπάνω σχέσεις ως πρόθεση «επέκτασης» ή «διείσδυσης» του οργανωμένου εγκλήματος στη νομιμότητα (μέσω της διαφθοράς), παραβλέποντας την αντίθετη διάσταση, δηλαδή την ανάπτυξη εγκληματικών δραστηριοτήτων ως αποτέλεσμα της (τουλάχιστον παθητικής) συναίνεσης ευρύτερων κοινωνικών ομάδων. Η σύγχρονη εξέλιξη των εγκληματικών δικτύων είναι η επιδίωξη να κερδίσουν την ευρύτερη κοινωνική ανοχή, υιοθετώντας τακτικές που δεν προκαλούν την αίσθηση της θυματοποίησης. Σε συγκεκριμένες περιπτώσεις προσφέρονται υπηρεσίες και αγαθά που ανταγωνίζονται την ποιότητα και τις τιμές των νόμιμων επιχειρήσεων. Η ανοχή κερδίζεται μέχρι και στο επίπεδο της επανεπένδυσης των παράνομων κερδών σε νόμιμες δραστηριότητες που δημιουργούν θέσεις εργασίας και φορολογικά εισοδήματα για το κράτος. Συμπερασματικά ο όρος «εγκληματικό» στον προσδιορισμό των δικτύων αυτών μπορεί να είναι, σε ένα βαθμό, παραπλανητικός, διότι παραβλέπεται με αυτόν τον τρόπο η κοινωνική ταυτότητα των προσώπων που τα συγκροτούν και που έχει, στην προκειμένη περίπτωση, ίσως μεγαλύτερη σημασία σε σύγκριση με την περιορισμένη «εγκληματική» τους ιδιότητα.

---

¹⁴⁵ Όρος που χρησιμοποιείται από τους Daniel Katz και Robert Kahn οι οποίοι εκλαμβάνουν τις οργανώσεις ως «μικρο-κοινωνίες» που βρίσκονται σε αλληλεξάρτηση και διαπλοκή με το ευρύτερο κοινωνικό τους περιβάλλον. Katz D., Kahn R., *The Social Psychology of Organizations*, John Wiley and Sons Inc, New York, σελ. 16-17, όπως αναφέρεται στη Παναγοτοπούλου Ροή, οπ. π., σελ. 220.

Πηγές

- Adorno W. Theodor- Horkheimer Max** (επιμ.), *Κοινωνιολογία: Εισαγωγικά Δοκίμια*, 1956, (μτφρ. Δ. Γράβαρης), Αθήνα, Κριτική, 1987, σελ. 75-94.
- Albanese S. Jay**, «The Prediction and Control of Organized Crime: A Risk Assessment Instrument for Targeting Law Enforcement Efforts», *Trends in Organized Crime*, vol. 6, 2001.
- Anastasijevic Dejan**, «Organized Crime in the Western Balkans», paper presented at the *First Annual Conference on Human Security, Terrorism and Organized Crime in the Western Balkan Region*, organized by the HUMSEC project in Ljubljana, 23-25 November 2006, *European Training and Research Centre for Human Rights and Democracy*, www.etc-graz.at, 16-11-2008.
- Anderson A., Den Boer M., Cullen P., Gilmore W., Raab C., Walker N.**, *Policing the European Union. Theory, Law, and Practice*, Claredon Studies in Criminology, Oxford, 1996, pp. 172-174.
- Αντωνοπούλου Μαρία**, *Θεωρία και Ιδεολογία στη Σκέψη των Κλασικών της Κοινωνιολογίας*, (Β' Έκδοση), Αθήνα, Παπαζήση, 1991, σελ. 321-350.
- Βαθρακοκούλης Αντώνης**, *Το Οργανωμένο Έγκλημα και οι Τρόποι Αντιμετώπισης του*, Αθήνα-Κομοτηνή, Σάκουλας, 2001, σελ. 21-25.
- Bottomore T.B.**, *Κοινωνιολογία. Κεντρικά προβλήματα και βασική βιβλιογραφία*, επιμ. Τσαούσης Δ.Γ., Αθήνα, Κοινωνιολογική Βιβλιοθήκη- Gutenberg, χ.χ., σελ. 85-86.
- Breiger Ronald**, «The Analysis of Social Networks», στο: Hardy Melissa- Bryman Alan (εκδ.), *Handbook of Data Analysis*, Sage Publications, London, 2004, σελ. 505-526.
- Bruinsma Gerben- Bernasco Wim**, «Criminal groups and transnational illegal markets: A more detailed examination on the basis of Social Network Theory», *Crime, Law & Social Change*, No 41, 2004, σελ. 79-94.
- Cander David**, «A Partial Order Scalogram Analysis of Criminal Networks Structures», *Behaviormetrica*, Vol. 31, No.2, 2004, σελ. 131-152.
- Clark Robert**, *Intelligence Analysis: A Target- Centric Approach*, CQ Presss, Washington, 2004, σελ. 218-224.
- Craib Ian**, *Σύγχρονη Κοινωνική Θεωρία: από τον Πάρσονς στον Χάμπερμας*, (επιστημονική επιμέλεια Παντελής Λέκκας- μτφρ. Μ. Τζιαντζή, Π. Λέκκας), Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2000, σελ 355-505.
- Cressey Donald**, «Methodological Problems in the Study of Organized Crime», in Passas Nikos (ed.), *Organized Crime*, Dartmouth, Aldershot-Brookfield USA- Sinagapore- Sydney, 1995, σελ. 109-110.
- Cusson Maurice**, 1998, *Σύγχρονη Εγκληματολογία*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2002.
- Debuyst Christian**, 1985, *Ηθολογικό Πρότυπο και Εγκληματολογία*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 1999, σελ. 67-76.

Eldridge John E.T.- Crombie Alastair D., *A Sociology of Organizations*, George Allen & Unwin LTD, London, 1974.

Europol, «OCTA. EU Organized Crime Threat Assessment 2007», Europol Corporate Communications, The Hague, June 2007.

Europol, «OCTA. EU Organized Crime Threat Assessment 2008», Europol Corporate Communications, The Hague, May 2008.

Freeman Linton, «Centrality in Social Networks. Conceptual Clarification», *Social Networks*, no. 1, 1978, σελ. 215-239.

Freeman Linton, *The Development of Social Network Analysis: A Study in the Sociology of Science*, Booksurge Publishing, Vancouver, Canada, 2004.

Gilligan George, «Business, risk and organized crime», *Journal of Financial Crime*, vol. 14, no. 2, 2007, σελ. 101-112.

Goffman Erving (1959), *The Presentation of Ourselves in Everyday Life*, Penguin Books, Harmondsworth-Middlesex, 1984.

Gottschalk Peter, «Maturity levels for criminal organizations», *International Journal of Law, Crime and Justice*, 12-2-2008.

Granovetter Mark, «The Strength of Weak Ties», *American Journal of Sociology*, no 78, 1973, σελ. 1360-1380.

Grieco Margaret, «Transported Lives: Urban Social Networks and Labour Circulation», in Rogers Alisdair- Vertovec Steven (εκδ.), *The Urban Context. Ethnicity, Social Networks and Situational Analysis*, Berg Publishers, Oxford- Washington, 1995, σελ. 189-236.

Hanneman, Robert A.- Mark Riddle, «Introduction to social network method, Riverside», CA: University of California, 2005, (published in digital form at <http://faculty.ucr.edu/~hanneman/>, 16-8-2008).

Hirbschhorn L., *Beyond Mechanization*, Cambridge Mass., MIT Press, 1988,1988, αναφέρεται στο Λύτρας Ανδρέας, *Κοινωνία και Εργασία. Ο ρόλος των Κοινωνικών Τάξεων*, Αθήνα, Παπαζήση, 2000, σελ. 70-81.

Χλούπης Γεώργιος, *Διασυννοριακό & Υπερεθνικό Οργανωμένο Έγκλημα*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2005.

Innes Martin, Fielding Nigel, Cope Nina, «The Appliance of Science? The Theory and Practice of Crime Intelligence Analysis», *British Journal of Criminology*, no. 45, 2005, σελ. 39-57.

International Association of Law Enforcement Intelligence Analysts, «Law Enforcement Analytic Standards», November 2004, www.ialeia.org, 14-4-2005. σελ. 3-12.

Kadushin Charles, «Introduction to Social Network Theory», <http://home.earthlink.net/~ckadushin/>, 20-5-2008.

Klerks Peter, «The Network Paradigm Applied to Criminal Organizations: Theoretical nitpicking or a relevant doctrine for investigators? Recent developments in the Netherlands», *Connections*, vol. 24, no. 3, 2001, σελ. 53-65.

Knoke David- Kuklinski James, «Network Analysis: Basic Concepts», στο: Thompson Grahame- Frances Jennifer- Levacic Rosalind- Mitchell Jeremy (εκδ.), *Markets, Hierarchies and Networks. The Coordination of Social Life*, Sage Publications, London, 1991, σελ. 174.

Κουράκης Νέστωρας, «Το Οργανωμένο Έγκλημα: Φαινομενολογία του προβλήματος και δυνατότητες αντιμετώπισης του στην Ελλάδα», στο: Ελληνική Εταιρεία Ποινικού Δικαίου, *Το Οργανωμένο Έγκλημα από τη Σκοπιά του Ποινικού Δικαίου. Πρακτικά του Ζ' Πανελληνίου Συνεδρίου*, Αθήνα, Π.Ν. Σάκκουλας, 2000, σελ. 179-181.

Krebs Valdis- Holley June, «Building Sustainable Communities through Network Building», 2002, www.orgnet.com, 14-8-2008.

Κυριαζή Νότα, *Η Κοινωνιολογική Έρευνα: Κριτική Επισκόπηση των Μεθόδων και των Τεχνικών*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2001.

Κύρτσης Αλέξανδρος-Ανδρέας, «Ίχνη μιας θεωρίας της εγκλωβισμένης δράσης», στο Λαμπίρη- Δημάκη Ιωάννα- Παναγιωτόπουλος Νίκος (επιμ.), *Pierre Bourdieu: Κοινωνιολογία της Παιδείας*, Αθήνα, Καρδαμίτσα- Δελφίνοι, 1995 σελ. 96-112.

Λαμπροπούλου Έφη, *Κοινωνικός Έλεγχος του Εγκλήματος*, Αθήνα, Παπαζήση, 1994, σελ 203-219.

Λαμπροπούλου Έφη, *Κοινωνιολογία του Ποινικού Δικαίου και των Θεσμών τους Ποινικής Δικαιοσύνης*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα 1999, σελ. 84-85.

Λαμπροπούλου Έφη, *Εσωτερική Ασφάλεια και Κοινωνία του Ελέγχου*, Αθήνα, Κριτική, 2001.

Lemieux Vincent, *Criminal Networks*, Research and Evaluation Branch- Community, Contract and Aboriginal Policing Services Directorate- Royal Canadian Mounted Police, Ottawa, March 2003, www.rcmp-grc.gc.ca/ccaps/research_eval_e.htm, 13-6-2008

Λίβος Νικόλαος, «Οργανωμένο Έγκλημα: Έννοια και Δικονομικοί Τρόποι Αντιμετώπισης του», στο: Ελληνική Εταιρεία Ποινικού Δικαίου, οπ. π., σελ. 1-67.

Lin Nan, «Building a Network Theory of Social Capital», *Connections*, vol. 22, no. 1, 1999, σελ. 28-51.

Lupo Salvatore, *Storia della mafia dalle origine ai giorni nostri*, Donzelli editore, Roma, 1993.

Maltz Michael, «On Defining Organized Crime: the development of a Definition and a Typology», in Passas Nikos (ed.), οπ.π., p. 339.

Μάσπερο Απόστολος, «Σύγχρονες Μορφές Αντιμετώπισης του Εγκλήματος: Η Ανάλυση Εγκληματολογικών Πληροφοριών από τις Αρχές Επιβολής του Νόμου», Διπλωματική εργασία – Πάντειο Πανεπιστήμιο. Τμήμα Κοινωνιολογίας, Τομέας Εγκληματολογίας, ΠΜΣ «Η Σύγχρονη Εγκληματικότητα και η Αντιμετώπιση της», 2002, <http://library.panteion.gr:8080/dspace/handle/123456789/450>, 10-9-2008.

Maspero Apostolos, «The Development of Ethnic Albanian Organized Crime in Greece», *παρουσίαση σε*

διεθνή ομάδα εργασίας (workshop) με θέμα: « *The Development of Ethnic Albanian Organised Crime in Europe: Real or Perceived Threat?*», 2-3 October 2008, Brussels Belgium, organized by the Belgian Federal Police, the Intercultural, Migration and Minority Research Center (IMMRC – Faculty of Social Sciences, KUL) and the Institute of Criminal Law (Faculty of Law, KUL).

Μάσπερο Απόστολος - Χαϊνάς Ευάγγελος, «Η παράνομη διακίνηση γυναικών στην Ελλάδα με σκοπό τη σεξουαλική εκμετάλλευση, ως οργανωμένη εγκληματική δραστηριότητα και η αστυνομική της αντιμετώπιση», παρουσίαση στο 3ο Πανελλήνιο Διεπιστημονικό Συνέδριο για την Αντιμετώπιση της Σεξουαλικής Κακοποίησης, 16 – 18 Μαρτίου 2007, Ελληνοαμερικανική Ένωση.

Mc Andrew D., «The Structure of Criminal Networks», στο Cander D. - Allison N J. (εκδ.), *The Social Psychology of Crime*, Aldershot, Dartmouth, 2000, σελ. 51-94.

Mcillwan S. James, «Organized Crime. A Social Network Approach», *Crime, Law and Social Change*, vol. 32, 1999, σελ. 301-323.

Mead George, *Mind, Self and Society*, University of Chicago Press, 1934.

Milgram Stanley, «The Small-World Problem», *Psychology Today*, vol. 1, no 1, 1967, σελ. 62-67.

Moody James- White Douglas, «Structural Cohesion and Embeddedness: A Hierarchical Concept of Social Groups», *American Sociological Review*, vol. 68, 2003, σελ. 103- 127.

Morselli Carlo- Petit Katia, «Law-Enforcement Disruption of a Drug Importation Network», *Global Crime*, vol. 8, issue 2, 2007.

Μπόση Μαίρη, *Ζητήματα Ασφάλειας στη Νέα Τάξη Πραγμάτων*, Αθήνα, Παπαζήση, 1999.

National Criminal Intelligence Department, «National Threat Assessment of Serious or organized Crime in the Netherlands», (έκδοση προς δημοσίευση), KLPD-DNRI, No 33, October 2004

Νικολόπουλος Γεώργιος, *Κράτος, Ποινική Εξουσία και Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση: μια Εγκληματολογική Προσέγγιση*, Αθήνα, Κριτική, 2002.

Παναγιωτοπούλου Ρόη, *Η Επικοινωνία Τους Οργανώσεις: Η Εξέλιξη των Θεωριών των Οργανώσεων και οι Επικοινωνιακές τους Διαστάσεις*, Αθήνα, Κριτική, 1997.

Παπαδαμάκης Αδάμ, «Η εκβιαστική “προστασία” επιχειρήσεων ως μορφή οργανωμένου εγκλήματος», στο: Ελληνική Εταιρεία Ποινικού Δικαίου, οπ. π., σελ. 145-154.

Ratcliffe Jerry, «Intelligence-Led Policing. *Trends and Issues in Crime and Criminal Justice*», Australian Institute of Criminology, no. 248, Canberra, April 2003.

Reuter Peter, *The Organization of Illegal Markets: An Economic Analysis*, US National Institute of Justice, Washington, DC, 1985.

Rhodes R. A. W., *Understanding governance*, Open University Press, Buckingham-Philadelphia, 1997.

Routh David, *Inventing the Public Enemy: the Gangster in American Culture, 1918-1934*, The University Chicago Press, Chicago- London, 1996.

Rogers Alisdair- Vertovec Steven (εκδ.), *The Urban Context. Ethnicity, Social Networks and*

Situational Analysis, Berg Publishers, Oxford- Washington, 1995.

Σαπρής Νεοκλής, *Εισαγωγή στην Κοινωνιομετρία στην Ομαδική Ψυχοθεραπεία και στο Ψυχόδραμα*, Αθήνα, Δανιά, 1995.

Scott John, *Social Network Analysis*, 2nd εκδ., Sage, Newberry Park, 2000, σελ. 7-37.

Sellin Thorsten, «Organized Crime as a Business Enterprise», *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, vol. 347, May 1963, σελ. 12-19.

Serious Organized Crime Agency (SOCA), «The United Kingdom Threat Assessment of Serious Organized Crime 2006/7» SOCA, 2006.

Shelley Louise I. - Piccarelli John T., «Methods not motives: Implications of the convergence of international organized crime and terrorism», *Police Practice and Research*, vol. 3, no. 4, 2002, σελ. 305-318

Simmel Georg, «Η Φιλοσοφία του Χρήματος», 1900, στο Γάγγας Σπύρος- Καλφόπουλος Κώστας (επιμ.), *Περιπλάνηση στη Νεοτερικότητα. Κοινωνιολογικά, Φιλοσοφικά, και Αισθητικά Κείμενα*, (Μτφρ. Σαγκριώτης Γιώργος- Σταθάτου Όλγα), Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2004.

Simmel Georg, «Παρέκβαση για τον Ξένο», 1908, στο Γάγγας Σπύρος- Καλφόπουλος Κώστας, οπ. π., σελ. 170- 177.

Simmel Georg, «Η Τριάδα», 1908, στο *Δοκίμια Κοινωνιολογίας*, Αθήνα, Αναγνωστίδη, 1977.

Smith Dwight, «Some Things That May be More Important to Understand about Organized Crime than Cosa Nonstra», *University of Florida Law Review*, vol. 24, no 1, 1971, σελ. 1-30.

Smith Dwight, «Paragons, Pariahs and Pirates: A Spectrum- Based Theory of Enterprise», in Passas Nikos, οπ. π., σελ. 358-386.

Sparrow, K. Malcom, «The Application of Network Analysis to Criminal Intelligence. An Assessment of the Prospects», *Social Networks*, vol.13, 1991, σελ. 251–274.

Stokman N. Frans, «Networks: Social», *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, (edited by Smelser and Baltes), σελ. 10509-10514, www.stats.ox.ac.uk/~snijders/encyclopedia%20networks%20social.pdf, 12-7-2008.

Tichy Noel- Tushman Michael- Fombrun Charles, «Social Network Analysis for Organizations», *Academy of Management Review*, no 4, vol. 4, 1979, σελ. 507-519.

United Nations, Office on Drugs and Crime, «Global Programme against transnational organized crime: Results of a pilot survey of forty selected organized criminal groups in sixteen countries», September 2002.

Van der Heijden Toon, «Measuring Organized Crime in Western Europe», *National Criminal Justice Reference Service*, 1996, www.ncjrs.org/policing/mea313.htm, 12/9/2008.

Von Lampe Klaus, «The Use of Models in the Study of Organized Crime», Paper presented at the 2003 conference of the European Consortium for Political Research (ECPR), Marburg, Germany, 19

September 2003, <http://www.organized-crime.de/modelsofoc.htm>, 24-5-2008.

Von Lampe Klaus, « The Interdisciplinary Dimensions of the Study of Organized», *Trends in Organized Crime*, vol. 9, no. 3, March 2003.

Wasserman Stanley- Faust Katherine, *Social Network Analysis: Methods and Applications*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994.

Williams Phil, «Transnational Criminal Networks», στο: *Networks and Netwars: The Future of Terror Crime and Militancy* (edited by John Arquilla and David Ronfeldt), RAND, Santa Monica CA, 2001, σελ. 61-97.

Υπουργείο Δημόσιας Τάξης/ Αρχηγείο Ελληνικής Αστυνομίας, «Ετήσια Έκθεση Περιγραφής για το Οργανωμένο Έγκλημα, Έτους 2005» (ανοικτή έκδοση), Αθήνα, Σεπτέμβριος 2006.

Ziegler Jean (1998), *Οι Αρχοντες του Εγκλήματος. Οι Νέες Μαφίες εναντίον της Δημοκρατίας*, (μτφρ. Μελέτης Μελετόπουλος), Αθήνα, Παπαζήση, 2000.

Znaniecki Florian, «Sociometry and Sociology», *Sociometry*, vol. 6, no 3, 1943, σελ. 225-233.